یادی کەلار

بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بە ساڵیادی بە قەزابوونی کەلار

ژمارە (٢) ٢٠١٨/٢/٢٨

سەرپەرشتیاری بڵاوکراوە:

مستەفا سەعید عەلی

ئەحمەد محەمەد قادر

دیزاینی بەرگ و تێکست : لاوان ئەحمەد

لەم ژمارەیەدا :

ز	بابەت	نووسەر
١	جێگەی شاری کەلار وسەرەتایی ئاوەدان بوونی لە ئایاری ١٩٥٤	عبدالرقیب یوسف
٢	رادیۆیی دەنگی گەرمیان ...	ئەحمەد محەمەد قادر
٣	مێژووی شوێنەوارەکانی کەلار و دەوروبەری	محەمەد عەلی کەریم ـ
٤	پێکهاتەی زمان لە کەلاردا	پ.ی.د. دارا حەمید محەمەد
٥	مێژووی گەڕەکی سەرکەوتن	مستەفا سەعید عەلی
٦	کەلار پێشەنگە!	ئیبراهم باجەلان
٧	کەلاری باشوری کوردستان و کەلار دەشتی ئێران لە بەراوردێکدا !	بورهان محمد فرج
٨	چەن مەلۆیەك لە خەرمانی بیرەوەریەکانم	هیدایەت ئەحمەد کریم
٩	شاعیر و کەسە دیارییەکانی دەشتی شێروانە	ساڵح هەلاج
١٠	دەربارەی کشتوکاڵ لە قەزای کەلار و دەوروبەری	ڕەحیم حەمید عبدولکریم
١١	مانگرتووان فۆرمێکی تری خەباتی مەدەنی لە کەلار	باوکی ژیوار
١٢	هۆرە	عەبدوڵلا حەسەن قادر
١٣	"بارین " یەکەم ڕۆژنامەی ژنانەی ئەهلی لە کەلار وگەرمیان	سوعاد حاتەم
١٤	مێژووی تیپی شێروانە	خۆسرەو جاف
١٥	هۆکارەکانی دروست بون و فراوانبونی شاری کەلار	مشیرعارف علی
١٦	دادگای کەلار	گۆران حسێن ئەحمەد
١٧	جەلال بیلال یەکەم قائیمقامی کەلار	سەباح عەلی جاف
١٨	شێروانەو تیلەکۆ مێژووی کارگێریان سرایەوە	ڕزگار حاجی حەمید
١٩	چالاکییەکانی فێستیڤاڵی ٤٧ هەمین ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار	دلێر عەبدولڕەحمان
٢٠	وێنە مێژووییەکانی کەلار	دیار ڕەشید
٢١	بیرۆکەی یادی بەقەزابوونی کەلار	شەهاب حاجی ئەحمەد

ناونیشان : کوردستان – گەرمیان – کەلار – قایمقامیەتی قەزای کەلار

جێگەی شاری کەلار وسەرەتایی ئاوەدان بوونی لە ئایاری ١٩٥٤

• عبدالرقيب يوسف:

شوێنی شاری ئێستای کەلار دەکەوێتە ناوچەیەکی شارستانی کۆن کە چەن گردێکی شوێنەواری لە دەشتەکەیدا واتە لە(دەشتی شێروانە) دا هەیە لەوانە گردی قەڵای شێروانە و گردەگۆزینە و (تەپەرەحیم) کە مێژووی تەپە رەحیم دەگاتە کاتی حەلەف واتە (٥٠٠٠ـ٤٥٠٠) پێش زاین [١] و یەغنی گرد لە سەید خەلیل کەکاتەکەی کاتی سومەر و ئەکەدە و هەروەها جۆگەی گاوری. شوێنی کەلار دەکەوێتە سەر ڕێگای کۆنی کاتی ئەشکانی و ساسانی لە نێوان (تەیسەفون) ی پایتەختیان کەپێی دەووترێت (سەلمان پاك) لەتەنیشتی بەغدا و ئەزەربیجان. ڕێگا هاتووە(خالص) و دەلی عباس و قەرەپە و دەشتی کەلار و چوە بۆ سەیدخلیل و ملەی سڵاوگە ـ ژاڵەی سەفەر ـ کیژۆك ـ گەرمك ـ بنە بەراز ـ بەلەگاوی ـ زاوت ـ گۆڕی ئەسپ ـ چەرچەقەڵا ـ بت خالە ـ کەڵی پەیکوڵی و شاخی سۆڵە و رەزایەن و سەی دسادق و ناڵپارێز و قزلجە و بانە و سەقز [٢]

دەشتی کەلار(دەشتی شێروانە) لە ڕۆژهەڵاتەوە تا شاخی گومار (١٩ـ٢٠کم) ە لە سەدەی هەڤدەیەمدا ناوچەی کەلار بەشێك بوە لە سەنجاغی زەنگاباد یانی قەزای زەنگاباد کەلە بەهاری (١٦٥٥) ئەولیاچەلەبی هاتووە (سنجاغ زنك ئاباد)[٣] و نووسیویەتی هەزار سەربازی هەیە و دووناحیەی هەیە کە ناحیەی (قزلرەبات) و ناحیەی (بەیات)ە نوسیوە ناحیەی بەیات لە باشورێتی . کەدەبێتە (قەرەتەپە) بەڵام باسی (بەیات) بەهەڵە کەووتوە پاش باسی بەعقوبە کەوا تێیە زانین بەیات لە نێوان بە عقوبە و بەغدایە.سیاحەت نامە ب ٤ل ٣٩٠ بەتورکی عوسمانی چاپی ١٣١٤ لە (رحلە ریچ) ل ٢٩٧ ریچ کەهاتووەتە زەنگاباد نوسیویەتی پتر لە نیوەی وێران بووە سلێمان پاشای باپیری عبدلرحمان پاشا بابان مزگەوت و حەمامێك تێیدا درووست کردووە و بە یەك میل دوورە لە ڕووباری دیالی (سیروان) واتە(لەرۆژئاوای ڕووبار بوە) و مەڵبەندی هەرێمەکە بوە و (قڵان تپەسی) یانی تەپەی کەلانی ئێستا بەچەند سەد یاردێك لەباکوریەتی و گوندی مەنایتو (مەینەت ئاوا) بە دوو میل لە ڕۆژئاوایەتی و لە (زەنکەباد) چوین بۆ کۆشکی زەنگی و دوازدە ئیمام و چوین کفری... ریچ ساڵی ١٨٢٠ هاتوە زەنکاباد.

لەیەکی شوباتی ٢٠١٨ دا بە موبایل دیدارێکم تۆمار کرد لەگەڵا بەرێز سهیل خورشید لە کفری کە کتێبێکی بەنرخ لە مێژووی کۆندا داناوە و لەبەر ئەوەی فەرمانبەری دائیرەی گشت وەکاڵە شارەزای نلوچەی کفریی لێیم پرسی شوێن شارۆچکەی زەنکاباد لە کوێیە ووتی من لێ گەڕاوم و بە پێی بۆچونم گردێکی پانەو شەست (٦٠) دۆنمە و چوار پێنج مەتر بەرزە ـ ئەوە شوێنەکەی بەپێی وەسفی ریچ و دەکەوێتە باشوری کولەجۆ بەدەوری (٢کم) و بە پێنج کیلۆمەترێك لەباکوری (شێخ باوە) یە بەڵام ناوی زەنگاباد لەسەر ئەو گردە نییە بەڵکوپێ ی دەڵێن گردە دێم.

هەروەها ووتی عباس العزاوی لە (العراق بين احلالين) دا نوسیویەتی ئەحمەد پاشا بابان وێرانی کردووە و هۆیەکەشی نوسیوە.

ئێستا ناحیەی زەنکاباد کەمەڵبەندەکەی کوڵەجۆ و(١٨،٥کم) لەناوەندی کەلارەوە دوورە کە پێی دەڵێن (ناحیەیی کۆکس)و نزیکی چل دێیە.

نازانم کەلار و دەوروبەرەکەی لەسەدەی هەڤدەهەمدا هەربەشێك بووە لە ناحیەیی زەنکاباد نەك تەنیا لە بواری ئیدارەیەوە یا نا؟ کە ئێستا لێ حساب ناکرێت. ئەگەر ئەو کاتە بەشێك بوبێت دەبێ پاشتر ناوەڕۆکی مێژوو جوگرافی بچووك بوبێت وەك چۆن لە کۆنا شارەزور هەرێمێکی گەورەبوە تاباکوری زێی بچووك بەڵام ئێستا تەنیا بۆ دەشتێ ناوەکەی ماوە. ئەم زەنگابادە جیایە لەگەڵ زەنگابادی مەندەلی کەریچ ناوی هێناوە کە ئێستا پێی دەڵێن (زەنگەوان) لە پشتکو ە و لە ژێر دەستی سلێمان پاشا بابان دابو لەگەڵ بەدرە وجصان. هەروەها نازانین کفریش بەشێك بوە لە زەنکاباد یا نا ئەگەر چەند بواری ئیدارەیەوە بەشێکی ئەو بوە. لە نەخشەیەکی دەوڵەتی عوسمانی ساڵی (١٩١٧) لەسەر شوێنی کفری نوسراوە (صلاحیە، زنج أباد، کفری) واتە کفری بەناوی صلاحیە و زنگاباد هەردوانیش نوسراوە لەگەڵ ناوی خۆشی کەڕەنگە هەرکفری مەڵبەندی سنجاغەکەی بوبێت لە ئەوەڵا ڕۆژەوە یان پاشماوەیەك .(٤) ـ شایەنی باسە لە پێش سەدەی نۆیەمی زاینی ناوچەی کفری بەناوی (کوایا)وە لە کتێبی سوریانی (توما) قەشەی ناوچەی ئاکرێ (کتاب الرۆساو) [٤] توما نوسیویەتی سەرۆکی کەنیسەی ڕۆژهەڵات (گیورگیس) لەسەدەی حەفتەمدا خەڵکی (کفرا) بویە لەناوچەی (کوانا) کەنازانم ئێستا ناوی کوانا بۆ دێیەك یان شوێنێکی دیکە ماوە یانا؟.

١ـ جۆگەی گاوری گەورە ڕۆژی ١٩٨٠/٥/٢٣ کە ڕۆژی جومعە بوو ماڵم لە بەعقوبە بو تا هاتم لای شەهید علی سەلیم بەگی جاف کەماڵی لە کەلاری کۆن بو تا ڕووپێوی قەڵای شێروانە بکەم عەلی بەگ لە پێشەرمەرگەیەتێیدا بووەتە برادەرێکی خۆشەویستم لە گەڵم هات بۆ کەلاری نوێ و جۆگەی (گاوری) پیشانمدا وتی ئەم جۆگە گەورەیە پێش ئیسلام لەبەر ئەوە پێی دەڵێن جۆگەی گاوری و بۆ ئاودێریکردنی ئەم دەشتەی کەلار هاتوەتە دروستکردن. بەڕاستی لە کوردستاندا جۆگەی وا گەورەم نەدیبوئەگەر چەند هەندێ جۆگەی زۆر گرنگم دیبو لەوانە و بەناوبانگترینیان (جوا شەمیران) بو لە(وان) کەدەوڵەتی (ئورانۆ) دروستی کردوە. جۆگەی گاوری ئەگەر چەند گڵی زۆریشی تێدابو بەڵام پێم سەیر بو کە فراوانی لە دە متر کەمتر نەبو وابزانم کە پیوام(١٢ م) بو. پاشتر باسی ئەم (جۆگەی گاوری) م پرسیوە لە چەن کەس ووتویانە ئەمە دەچێتە ئەوسەری دەشتی ڕۆژئاوای کەلار تا شاخی گومار و هەر شێوێك کەوتبێتە ڕێگای دیوار لەبەر جۆگەی دروستکراوە.

هەندێ کەسیش بە منیان ووتوە شاخەکە کون کراوە و جۆگە گەیشتوە (چیمەنی ئیبراهم سەمین) ی سەربە ناحیەی قەرەتەپە. نازانم ئەمە راستە یان نا [٥]

 پاش کەلەگەڵا علی بەگ لەبەگزادەگانی تیرەی وەلەدبەگی جاف هاتین بۆ کەلاری نوێ کاك ئیبراهیم عبدللە سەمین کەلاری لەگەڵا منی نارد بو دیتنی بە شی یەکەم لە جوگەی گاوری کە پیشی دەڵێن جۆگەی دووکونەکە لای دێ ی ئەحمەد ئاوا (گازینۆ) کەچەند ماڵێك بو لەو شوێنە بەرزەی وەك گردەکە لەپشت جۆگە کە سنوری شارەوانی لێ نزیك بوە و چایخانەی ئەحمەد لەسەر بەرزێکەی بو

لەنك جوگە لەراسەری روباری سیروان كەوەك شوێنێكی گەشت گوزاری بو و لەبەر ئەمە خەڵك لەكەلارەوە دەهاتن ئەم چایخانەكە.

جوگە لە سیروان هاتوە لەڕۆژهەڵاتەوە لە سنوری دێ (بەردە سوور)بەپێ دیقەتم لە توبوغرافیەی شوێنەكە گرتوە لەم گردە شاخە بەردە لە دوو شوێن شاخ كون كراوە بوجوگە یانی ئاوی جوگە لێیانەوە هاتووە و نێوانیان بۆشایی هەیە و وان كون نەكراوە و شوێنەكە تێكچووە. كونی ڕۆژئاوا كەچومەتێیدا و پێوانم (١٩م) درێژەو (١م) پانە یانی فراوانەو بەرزی لە ناوەوە پتر بولە(٢م) و گڵیشی تێدا هەبو. (وێنە ١ وێنە جوگە و ئیبراهیم)

کونی دووەم کە ڕۆژهەڵاتە ویستم بچم نێوی تا بیپێوم بەڵام مارێك چوەتێیدا من و کاك ئیبراهیم نەمان وێرا بچینە ناوی بەڵام ئەمە درێژتربوو لە یێ ڕۆژئاوا (وینە ٢)

نێوان هەردووکیان بۆشایی هەیە بەدەوری (١٠٠م) یان کەمتر و شوێنەواری جۆگەم تێدا نەدیت چونکە تێکچووبوو ئیتر نازانم ئەم بەشەش هەر کون بوە و تێکشکاوە و هەرسێ بەشی یەك کون وەك یەك تونێل بوە یان نا؟

تێبینیم کرد سیروان ڕێی خۆی گۆڕیوە و هاتوە ژێر ئەم شاخەبەردەوە میقدارێك لێ بردوە چونکە شاخەکە ناسکەو جۆری (رسوبی)یە.کاتی جوگە هەڵکەنراوە روبار میقدارێك دوربوە.

جۆگە ئەگەر راستە راست چوبایە دەچولای گردی قەڵای شێروانە و پاشترلە هەندێ کەسم بیست کە بو گردی قەڵات چوە وابزانم مستەفا بەگی کەریم بەگیش وەها بو بە منی ووت لەدەفتەرەکەمدا وام نوسیوە. هەروەها نوسیومە ئەم جوگەیە جیایە لە (جوگەی گاوری) نێوان هەردوو کەلار و رەئیم ئەوە بو کەبەنداوێك لە شێوە گەورەکەی ڕۆژهەڵاتی کەلار(چەمی حەمەی کەریم) هەبوە بۆ کۆکردنی ئاوی باران بۆ ئەم جۆگە گەورەیە بەڵام لە ڕۆژی١٧/١/٢٠١٨ لەکاتی نوسینی ئەم بابەتە بەهۆی تەلەفۆنەوە پرسیم لەبەڕێز حەسەن عەلی سلیم بەگ کەتا ساڵی (٢٠٠٦) بەرپرسی شوێنەوارەکانی گەرمیان بوکاتێ لێم پرسی ئایا شوێنەوارێکە دیوارێکی درێژ لە و چەمەدا نیە کە دیوار بەنداو بێت ووتی کونی جۆگە هەیە کەبەبەردی تاشراوی یە و ئاوی جۆگەی دووکونەکە لەو کونەوە لەچەمەکە تێپەڕبوە بۆ جۆگەی گاوری نێوان هەردوو کەلار.

هەروەها پرسیم لە بەڕێز شکور محەمەد حەیدەر کەوا چەند ساڵێکە بەرپرسی شوێنەوارەکانی گەرمیانە ئەویش وەهای ووت ووتیشی ئەو جۆگەی وەختێك ئاوی باران تونێلی جۆگە بەدەر خستوە و لە ناوەوە چوار گۆشەیە و بەبەردو قسلە پێم ووت پێویستە بپارێزرێت و رێگە نەدرێت کەس خانو لە راستی ئەو لەتەنیشت رۆژئاوای ئەو چەمە ئاوابکە ووتی پاسەوانمان ماڵی نزیکیەتی و پاسەوانی لێ دەگرێت و شوێنەواری جوگە لەڕۆژئاوای چەم نەماوە و خەڵك تێکی داوە و خانولە سەر شوێنەکەی ئاوایان کردوە چونکە کەوتوەتە نێوشار بەڵام بەشێکی جۆگەی گاوری لای گردی قەڵای شێروانە دیارە و تەلبەند مان کردوە تاخەڵك تێکی نەدەن. ئیتر قەناعەتم بەقسەی ئەم دوو بەڕێزە کرد هەردوو جۆگە هەریەکن. بەراستی جوگەی گاوری مێژوویەکی گەورەیە بۆ کەلار و دەشتی کەلار پێویستە هەرپارچەیەکی لێمابێت بپارێزرێت.

پێویستە دائیرەی شوێنەواران هەوڵبدات کاتی جۆگەی بزانرێت. کاك حەسەن ووتی هەندێ خشتمان لە جۆگەکەدا دۆزی لە نزیك قەراغی رۆژئاوای شێوەکە (چەمی حەمەی کریم) ووێنەمان گرت و بردمان بو دائیرەی فەهەنگی باستانی لەتاران ووتیان ئەم خشتانە هی کاتی ساسانییە و ڕەنگە کەوتنی ناوی ئەنوشیروانی ساسانی بۆ سەرگردی قەڵای شێروانە راست بێت و ئەو ئەم جۆگەیەی دروست کردبێت و ناوی ئەنوشیروان لە ناوچەی قورەتوش لە بارەی هەنێشت هەیە وەك رەحلە ریچ لە ٢٩٦ دا هاتیە. چاپی یەکەم.

پاش ساڵی (١٩٨٠) چەند جار بە کورتی باسی ئەم جوگەی گاوریم کردوە لە هەنێ ووتارمدا و لە تەلەڤزوێنیشدا و جارێکیش لە ئیزگەی کەلاریش برای بەڕێز مستەفا سەعید علی دیدای لە گەڵا مندا کرد.

شایەنی باسە ابن حقول لە کتێبەکەیدا (صورةالا َرض) ل ٢٠٨- چاپی بیروت ناوی (بەردەسور) بە (سهرورد) هێناوە ئەگەر مەخسەدی بە سوهرەورد یانی سورە بەرد (چیاسورغ) نەبێت لەبەردی قورەتوو.

أبن الحوقل ساڵی(٩٨٢)زاینی کتێبەکی تەواوکرد .

قەڵای شێروانە ساڵی ١٨٦٥

من کە رۆژی (١٩٨٠/٥/٢٣) لە بەعقوبەوە هاتم کەلار ئامانجم روپێو و وێنە گرتنی قەڵای شێروانە بو بۆ لێکۆڵینەوەیەکی تەلا سازی لەبارەی ئەم تەلارە ی کە هونەری تەلار سازیەکەی نایابە لەهەموو کوردستان و عێراقدا و کارێکی تەلار سازی عەنتیکەیە کە محەمەد پاشا جاف کوڕی کەیخە سرەو کوری محەمەد پاشای جاف ئاوای کردە وەك چۆن تەلاری وەسمان پاشا لە هەڵەبجە شاکارێکی تەلارسازییە لە کوردوستان و عێراقدا و نمونەی نەبوە بەسێ مانگ لە پێش بێم بو قەڵای شێروانە لێژنەیەکی تایبەتیم هێنا لە بەرێوبەرایەتی شوێنەوارانی عێراق بۆ دیتن و گرتنی وێنەی تەلاری وەسمان پاشاو بینا کەلەپوریەکانی دیکە لە هەڵبجەو سلێمانی و کۆیە و هەولێر و کتێبێکم لەبارەوەی داناوە و لەم ڕۆژانە چاپی دەکەم.

ئەن دوو شاكارە تەلار سازیە ێن دووكەسن لە سەرۆكەكانی گەورەترین عەشیرەتی كوچەری كورد كە عەشیرەتی جافە كەڕەنگە هەندێ كەس بڵێن ئەمە دووشتی دژ بەیەكن ئەگەر نەزانی عەقلییەت و بیرو هۆشی پێشكەوتوی سەرۆكەكانی جاف پشت بە پشت جیایە لەبێ سەرۆك خێڵەكانی دیكەی كورد بەگەكانی جاف خوێندەواران بوون خۆ مەحمود پاشا تەلارەكەی لە هەڵەبجە لە هی وەسمان پاشاگرنگتر بوە بەڵام مخابن نەماوە وەك خوالێخۆشبووحاجی (عبدالحمید) بەگی جاف بۆمنی باسكردوە لە دیدارێكی دوورو درێژیم دا لەگەڵا ئەو بەكاسێت لە ١/١/ ١٩٨٢و هەندێ رۆژی پاشترمەحمود پاشا هەڵكەوتوئەدەب دوست بو.بیری لە بەرپاكردنی شۆڕشێكی كوردی كردوە,

لەو ڕۆژەوە لە كەلار روپێوێكی زۆر وردی قەڵای شێروانەم كرد و ئەم بەڕێزانە لەكارەكانی مەتر پیواندن یارمەتی منیادا و سوپاسیان ددەكەم:

جەلال وەلی و عبدلستار شاهمراد و هلال حمید عبدللە. نەمزانیوە كەس لەپێش من ئەم كارە لەبارەی قەڵای شێروانەوە كردبێت بەڵكو من یەكەم كەس بومە روپێویەكە ئەوپەڕی وردی ئەوم كردبێ و شێوەی تەلار سازی نوسیبێت. پاشتر بەرێوبەرایەتی گشتی شوێنەوارانی عێراقم بەنوسین ئاگادار كرد كە نمونەی ئەم تەلارە نایابە لەعێراق و دەبێ بایەخی پێبدە و تەعمیری بكە.

زۆرم مەبەست بو بۆ مێژووی ئاواكردنی قەڵای شێروانە بزانم لەبەر ئەمە ڕۆژی ١٩٨٠/٥/٢٨ چوم بۆ بەغدا بۆ لای مستەفا بەگی كەریم بەگی فەتاح بەگی محەمەد پاشای جاف و باسی مێژووی ئاواكردنی قەڵاتم لێپرسی ئەویش ووتی كتێبێكم داناوە لەبارەی جافەوە و دەستنوسە و چاپم نەكردوە و كتێبە كەی هێناو پیشانمیدا تێیدا نووسیبوی محەمەد پاشا ساڵی (١٢٩٩)كۆچی كەدەكاتە ساڵی (١٨٨١زاینی) دا كوژراوە و دەڵێن شازدە ساڵا بەرلە كوشتنی قەڵای ئاواكردوە واتە ساڵی (١٨٦٥) ئاوای كردوە. ووتی ئاواكردنی شەش ساڵی خایاندووە .

مستەفا بەگ ووتی محەمەد پاشا نامەی نوسیوە بۆ والی كەرمانشا كە (حشمە الدولە) بوە و داوای لێكردووە هەندێ كەسانی تەلار سازی زورشارەزا بوی بنێرن تا ئەم كۆشكەی بۆ ئاوابكەن، والیش (ئوستاندار) نامەی محەمەد پاشای ناردوە بۆ (نصرالدین شاە) و ئەویش یانی ناصرالدین شاە ئەندازیارێك لەگەڵا چەن وەستا (بەنایێك) بوی ناردوە و كۆشكەكەی (قەڵای شێروانە) ئاوایان كردوە كەبۆ دانشتنی محەمەد پاشا بوە لە زستاناندا. مستەفا بەگ ووتی لەم شێوە تەلارسازییە ی قەڵا لە ناو چەی شیراز لە ئێران هەیە. مستەفابەگ ووتی لەپێش چل ساڵا عەلی محەمەدی كەلهوری كەلاری كە (١٠٣) ساڵا ژیاوە وساڵی ١٩٣٢ وەفات بووە و لەكاتی ئاواكردنی قەڵاتدا وەك كرێكارێك دێیدا كاركردووە بەمنی ووتوە محەمەد پاشا لەسەر گردی ئەسڵی (كەشوێنەواری كۆنە) گردێكی دیكەی دروستكرد تا قەڵات لەسەری ئاوابكە(واتا گردەكەی بەرزكردوە تاقەڵات بەرزبێت) و خەڵكێكی زۆری هێنا بۆ درووستكردنی ئەم گردە و ئەوانیش گڵیان دەهێناو داری گەورە وەك ئەستونیان لەوگڵەدا دەچەقاند و گڵیان دەدا دەوریا و دەیان كوتا تاقەیم ببێ و ئەوجا قەڵا لەسەر ئەم گردە دەستكردەی ئاواكرد. شایەنی باسە من ئەمەم لەغەیری مستەفا بەگیش بیستوە لەخەڵكی كەلار. من عوروسی یانی (ئاوێنەبەندی) هەیوانی قاتی دووەم لەماڵی مستەفا بەگ دیت لەكەلار و من وێنەی گرت چونكە

خۆیان لەقەڵاتدا دانەدەنیشتن و چۆڵیان كرد بو بەڵام ئاوێنە بەندیان واتە جامخانەیان هێنا بو تا خەڵك نەیشكێنن.

خوالێخۆشبوو مستەفا بەگ ووتی كەریم بەگی باوكم (كەماڵی لەقەڵاتدابو) هیچ تەعمیرەك لەقەڵاتدا نەكردو هیچ گۆڕانكاریەكی تێدا نەكردووە تەنیا نەبێ قاتی سێیەم كەیەك هۆدەیە كە گومەزی بو گۆری بەبانێكی راستە و راست و لە شێڵمان ووتی بانەكەی گومەزیەكی تر بو و لە سەر شێوەی رەشماڵی جاف ئاواكرابو گۆشەدار بو و لەهەر چوارلایەكەی لەو شوێنەی گومەز دەكەوێتە سەر (واتە قاعیدە) ریزە خشتی لەسەرە تا خوارەوە دانرابووبەسەر بانی قاتی دووەمەوە دەچوو تا دەگەیشتە هەر چوار بورجەكانی سوچی قەڵات، ریزە خشتەكە تەمسیلی هەرچوار گوریسی رەشماڵی(خیمە) ی (كوچەری جاف) ی دەكرد كەلەهەر چوارلای رەشماڵا گوریسی بەچوارسنگەوە دەبەسترێن تا رەشماڵا خوی بگرێت.

بەراِستی كاتێ چوومە سەربانی قاتی دووە و ئەم هودەیەم دیت كە حەوت گۆشەبوو و لەهەرچوارلا ریز خشت لێیەوە درێژ بوبوو بەسەربانی قاتی دووەمەوە تا هەرچوارسوچەكانی قەڵات كە هەر سوچەك برجێكە- سەرم لەمە دەرنەچو نەمزانی ئەمە بوچی یە.

ئاوا كردنی ئەم هودەیە واتا قاتی سێیەم لەسەر شێوەی رەشماڵی جاف شاكارێكی دیكەی تەلارسازی ئەم تەلارە عەنتیكەیە.

شایانی باسە من لەشوێنێكی دیكەدا لەیەكێك لەدرەختەكانی گەڕانە كەلەپوریەكانم دا یان لەیاداشتمدا نوسیومە كەپتر لەیەككەس بەمنیان ووتوە دووسێ گوللە توپی روسی بەر سوچی ڕۆژهەڵاتی قەڵات كەوتوە كاتێ هێزی روسی لە جەنگی یەكەمی جیهانی دا گەیشتە ئەوبەری سیروان بەڵام ئەو سوچە نەروخا بەڵام د.حەسەن جاف دەڵێ تۆپەكان لەهودە گومەزیەكەی قاتی سێیەم كەوتبوون و گومەزەكەی روخاندبو ئیتر باوكم بە شێڵمانی تەعمیری كرد ئەم زانیاریە لە مستەفا بەگم وەرگرت زۆرگرنگە و گرنگترینیان مێژووی ئاواكردنیەتی كەساڵی(١٨٦٥) بوەكە نرخی تەواو نابێت زانیاریەكانی مستەفابەگ جێگەی باوەڕپێ كردنە چونك ەپرسیوە لەتەمەندارەكان و تایەكێك لەو كرێكارانە لەسەر قەڵات كاری كردون دیویەتی و زانیاری لێ وەرگرتوە كە عەلی محەمەد كەلاری یە كەباوكی خوالێخوشبوو ئەحمەد كەلاری تێكۆشەر و بەناوبانگ بوە. ئەگەر چەند زانیاریەكانم لەبارەی قەڵاتەوە لە وتارێكی تایبەتیدا بڵاوم نەكردۆتەوە وەك دەیان و یان سەدان بابەتی وە كەلام هەیەو فریانەكەوتوم بڵاویان بكەم بەڵام چەند جارێك كەمێك لەم زانیاریانەم بێجگە لە رووپێوی و ڕدی قەڵاتم بڵاو كردوە لە نوسینەكاندا.

تەعمیرە شێواوکەری قەڵات

ڕۆژی ٢/١٠/١٩٨٩ صدام هاتە کەلار و لە تەلەڤزێونمدا دیت و خەڵکێکی زۆری لیِ کۆبووە مناڵێکیش بە کوردی پێی وتبوو وەرە شتێکی جوان پیشانت دەدەم ئەویش ووتبو ئەم مندالە چی دەڵێ پێیان ووتبو وەها دەڵێ ئیتر صەدام وتبو باشە پیشانمدە و بەدەستی مندالەکەی گرت و مندالەکە بردە سەرقەڵات و ئەو هەموو خەڵکە لە دوایان دەچوو. صەدام کە قەڵات دیت زانیی شاکارێکی تەلارسازی یە و لە عێراق شتی وانیە زۆر کەیفی خۆشبوو و(٧٠٠) هەزار دیناری تەرخان کردە بۆ تەعمیرکردنی قەڵات کە ئەوکاتە مەبلەغێکی زۆر بو. پارێزگای سلێمانی داوا لە ئیدارەی شوێنەوارانی سلێمانی کرد سەرپەرشتی تەعمیرکردنی بکەن. و دائیرەکەش ئەندازیار عومەر مەحوی کردە ئەندازیاری تەعمیرکردنی کەعومەر نەلە ئەندازیاری کلتوری دەزانێ ونە برِوایشی بە کلتوری تەلارسازی کوردی هەیە وەخەتیشی بو بە جێگری سەرۆکی شارەوانی و پاشتر بو سەرۆکی شارەوانی و ڕێگەدا بەوێرانکردنی دەیان و یان سەدان خانوی کەلەپوری لە نێو گەرِەکە کلتوریەکانی شاری سلێمانی و کێشەم لەگەلی زۆر بو لەبەر ئەم کارە و جارێك ووتارێکی یەك لاپەرەیی دژی ئەومان بڵاوکرد لە ڕۆژنامەی (هاوبیر) ژمارە ٢١ لە ١١/١/٢٠٠٥ دەبا عومەر کە دەوری لە شارەوانی سلێمانی هەبوو وەك باسمانکرد دژی وێران کردنی گەرِەکە کۆنەکانی سلێمانی وەستا با و دژی وێرانکردنی سەرچاوەی ڕەسەنی هونەری تەلارسازی کوردی کە ئەو گەرِەکانە بو وەستابا عومەر قەڵای کراس (تغلیف) کرد بەبەردی حەلانی موسڵا تا بەردەکانی تەواوبو دیمەنی دەرەوەی قەڵا کە هەربزرکرد کەبە خشت و گەچ خشتێکی قەڵا ئەگەر ساغلەم بایە دەستکاری نەکردبا و تەنیا ئەو خشتانەی شکاون و رزیون خشتی نوێی لە شێوەی خشتە کۆنەکان خستبایە شوێنیان و دیمەنی دەرەوەی قەڵات دانە پۆشیبا بەبەردی حەلان ئیتر عومەر وئەو کاربەدەستە جاهلانەی ئەوکاتەی دائیرەی شوێنەوان قەڵاتیان شێوان. باسی ئەم شێواندنەیان لەلای وەزیریی رۆشنبیری سلێمانی. پاش چەن ساڵا من و ئیدارەی شوێنەوارانی سلێمانی داوامان لە بەرِێز شێخ محەمەدی شاکەلی کرد پارەپەیدا بکە بۆ تەعمیرکردنی ئەوەی ماوە لە قەڵات و پتر لە سەدهەزاردیناری ئامادەکرد و لیًژنەی تەعمیرکردنی دروست کرد بە سەرۆکایەتی کەمال نوری کە بەڕێوەبەری شوێنەواران بو کەمالیش هەمان ڕێبازی گرتەبەر چەند هەوڵم لە گەڵی دا کەمن ئەندازیارێکی لێژنەبوم سودی نەبو ورەئی خۆیی فەرز کرد و ئەویش زۆربەی ئەو بەشەی مابو شێواند و توانیم بەشێکی کەم لە شێواندنەکەی قوتاربکەم کەبورجی باکوری رۆژئاوایە کەئەمهێشت داپۆشێ و دیمەنی ئەسڵیی بزربکە.

لەناوەوەش هەندێ شوێنی شێواند هۆدەی سەربان مابو و عومەر تەعمیری نەکرد بو هەوڵم دا کەمال نەیشێوێنێ. باسی ئەم تەعمیرکردنی دووەمەم بە دوور و درێژی نوسیوە لەیاداشتم دا. ئەوکات شێخ محەمەد شاکەلی وەزیری ڕۆشنبیری ئیدارەی سلێمانی بو.

چۆن ئاوەدانی پەیدا بوە لە جێگەی شاری کەلاردا

ـــ لێکۆڵینەوەیەکی دەنگی ـــ

زانینی کەی و چۆن ئاوەدانی پەیدا بوە لە جێگەی شاری کەلار دا زۆرگرنگە بۆ مێژووی دروستبوونی شارەکە، نەمزانیوە کەس لێکۆڵینەوەیەك لەم بارەوە کرابێ لەبەر ئەمە بە مۆبایل پەیوەندیم کرد بەچەند برادەرێکی رۆشنبیر و شارەزا لەم بوارەوە و هەرچی زانیاری لەلایان هەبوە بەدەنگیانم تۆمار کرد بەڕیکۆردی دەستی و زانیاریەکانیش خستمە سەر کاغەز کە ئم بەڕێزانەن :

خەسرەو محەمەد سەعید بەگ جاف و حەسەن علی سەلیم بەگی کەلاری و دکتۆر حەسەن کەریم جاف و شاهۆ مستەفا بەگی جاف و ساڵەح هەلاج و مستەفا سەعید عەلی و علی بەگی کریم بەگ و سورەیاخانی خێزانی کە کچی عەلی بەگی رەزا بەگە کەهەموو خەڵکی کەلارن و هەروەها شێخ محەمەدی شاکەلی و شکور محەمەد حەیدەرو سوهەیل خورشید کە ئەم دوانەی ئاخیر خەڵکی کفرین، پاشتر دیدارم کردووە لەگەڵ دکتۆر عماد عبدالسلام ی مێژوونووس و دکتۆر ئەحمەد کامل ی شوێنەوارناس، هەندێکیان چەن جارێك دەنگیانم تۆمارکردووە و هەرجارێك بە دیدارێك دەژمێردرێت ، هەبوە دەوری دەجار تەلەفونم بۆ کردوە پرسیاری کورتم لێ پرسیوە بەڵام دەنگیم تۆمارنەکردوە.

ئەم دیدارانە بە دەنگیان دەپارێزم چونکە دەنگیش بە ڵگەنامەیە و دەنگەکانیش دەخەمە ناو سایتی خۆمدا ئەم دیدارانە مێژووی سەرەتای پەیدا بونی خانوو وجێنشین بوون لەشارە جوانە پڕلە جموجوڵەکەی کەلار دەخەنە ڕوو وە دەچەسپێنن، ئەگەر چەند هەموویان هەندێ جار ناڕێکی هەیە لە نێوانیان لەسەر هەندێ خاڵ یان هەندێ ئاگادارن و هەنێ ئاگادار نین لەو بارەوە .

ئەم بە ڕێزانە تەنیا رەنگە یەکێکیان نەبێ کە پاش بیست و سێ ساڵ هاتووە کەلار دەنا هەموویان رێکن لەسەرگرنگترین خاڵ کە بڕبڕەی پشتی مێژووی شارەکەیە ئەویش ئەوەیە کە هیچ خانویەك لە جێگای شاری کەلاردا نەبوە لە پێش ئەوەی خوالێخۆشبو مستەفا بەگی کەریم بەگی جاف کە خەڵکی دێی کەلار (کەلاری کۆن) ە لە ساڵی ١٩٥٤ مەکینەیەك بۆ ڕاکێشانی ئاو لە ڕووباری سیروانەوە بکڕێ و بهێنێ بۆ کشتوکاڵ کردن لە زەوییەکانی بنەماڵەی خۆیان کە (١٠٠ یان ١٥٠٠ دۆنم بووە) لەو جیگەی کە یە کەم جار خانوی تێدا پەیدا بووە بوە بە بناغەی شاری ئێستای کەلار کە ژمارەی دانشتوانی پترە لە (٢٠٠) هەزارکەسە، ئەو ساڵە یان بڵیین مانگی ئایاری ساڵی ١٩٥٤ بو بە مێژووی ئەم شارە.

مستەفا بەگ مرۆڤێکی خوێندەوار بووە و کتێبێك لەبارەی جافەوە داناوە و ئەندامێکی چالاکی حزبی هیوا بووە و پاش دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان ی بوە تە ئەندامی و لە ڕۆژی یەکەمی شۆڕشی کوردستانیش بوەتە پێشمەرگە واتە مێژویەکی پڕلە کوردایەتی هەبوە . مستەفا بەگ لە دایکبووی (١٩٢١) بوە و لە ڕۆژی (١٩٩٧/٧/٣١) لە بە غدا کۆچی دوای کردو قەبری لە گۆرستانی سەیدخەلیلە لە کەلار، علی ڕەزابەگی فەتاح بەگی محەمەد پاشا جاف کە ئامۆزای بو لە کڕینی مەکینەکەدا شەریك بو

و ماڵی لە قزەربات بو و ساڵی (١٩٦٨) کۆچی دوای کرد و قەبری لە نێو مزگەوتی محەمەد پاشا جافە لە قزەربات.

مەکینە:

عەلی بەگی ڕەزا بەگی فەتاح بەگی محەمەد پاشای جاف و مستەفا بەگ بە شەراکەتی لە مانگی ئازاری ١٩٥٤ مەکینە (ماتور) ێکی سەوزی کڕی لە شەریکەی (ولیەم پرسی) یبریتانی لە بەغدا سەر بە شەریکەی بازرگانی ڕۆژهەڵاتی بریتانی کە هێزەکەی (٤٠) ئەسپ بوو بۆ ڕاکێشانی ئاو لە ڕووباری سیروان بۆ ئاودێری کردنی بە شێك لە دەشتی شێروانە کەبۆتە ناوەنی شاری کەلار

لەبەر ئەوەی لافاو پەیدابو بەتایبەتی لەبەشی ڕۆژهەڵات لە بەغدا و ڕیگەی ڕۆژهەڵاتی بەغداد نەما ماتۆرەکە. بردە موصڵا و لەموصڵەوە هێنایە کەلار. شوفێرەکەش(سلێمان جەلال) ی خەڵکی جەلەولا بو.

پاش کەمەکینەی هێنا حکومەت نەهێڵا ئاو لە سیروان راکێشێ بەڵام بەهۆی داود بەگی فەتاح بەگی مامی کە ئەندامی پەرلەمانی عێراق بووئیجازە وەرگرد یان هەر خوی لە موتەصەرفی کەرکوك ئیجازەی وەرگرد پاش ئەوەی جوگەیەکی ئاو بە حەفارەی ولیەم پریسی لە ڕووباری سیروان بە دوری یەك کیلۆمەتر راکێشا و حەوزی ئاوی دروستکرد مەکینەش بە دوری دەوری سەد(١٠٠م) ئاوی لە حەوز راکێشا بۆ سەر زەوێکانی مەرەزە (برنج). لەو شوێنەی مەکینەی‌لی‌ دانابو هیچ خانوەیك نەبولە پێش مستەفا بەگ هودەیەك لەسەر مەکینە کە ئاواکرد و لە مانگی ئایاردا خانویەك ئاوا کرد بۆ ئیسماعیل مەحمود (ئیسماعیل فیتەر) کە ئیشی بە مەکینەکە دەکرد . خانوەکە سێ هۆدە و چێشتخانەیەك بوو کە لە کەرپوچی خاو ئاواکرد و بانەکەش دارەڕابو. خانوەکە لای مەکینەکە بوو مستەفا بەگ خۆی ماڵی لە دێ گەلار بو بە دەوری دووری (٤کم) لە شوێنی مەکینە و ئۆتۆمبیلی هەبو پێ هاتوچۆ دەکرد. وەختێکی ئیسماعیل شۆفیری کەریم بەگ بوو کەریم بەگ لە ئەم خانوە یەکەمین خانو کە هاتە ئاواکردن لەو جێگایەی بوەتە شاری کەلار . هەردوو برای ئیسماعیل شکور و شەوکەوتیش لە خانوەکە پەیدابوون. پاشتر هەر لەو ساڵەدائەمینی حاجی ئەحمەدی خەڵکی گوندی (بنگرد) ی باشوری قەڵای شێروانە ماڵی هێنایە لای مەکینە یانی خانوی لەوێ بۆخوی ئاواکرد. کوێخای بنگرد بو لە تیرەی (عەمەڵە) ی جاف کە پاشتر ئەمین بو یەکەمین موختاری کەلار. پاش ئەمین(عەولا) ناوێك لە خەڵکی بنگرد و قالە ئۆتۆمبیلچی هەر لەو ساڵەدا هاتن و خانوو بۆ خۆیان ئاواکرد لای مەکینەو هەروەها (علی وەلی) یش لە بنگرد دەوری دوانزە ماڵا بو زوربەیان جاف بوون و چەن ماڵێکیش (لەك) بوون، پاش ئەمانە خەڵکی بنگرد هەموویان دێیەکەیان چۆڵا کردە هاتن لای مەکینە(بنگرد) دەوری یەك کیلۆ مەترو نیو دوور بو لە مەکینە واتە شاری کەلار لەسەر دێی بنگرد ئاوانەبوە و دێی بنگرد کاکڵاو بناغەی شاری کەلار نەبوە بە ڵکو پاش هاتنی خەڵکەکەی لای مەکینە و چۆڵا کردنی دێکەیان بە چەند ساڵا کەلاوەکانی بنگرد هەر مابو و دیار بو. نە بنگرد و نەدێی کەلار ئەسڵی شاری کەلار نیە. خەڵك بەو ماڵانە لای مەکینەیان دەوت : ماڵەکانی مەکەینەکە. تاساڵی١٩٦١ یان تا ساڵی ١٩٦٥ کەدەوری (٤٠-٥٠) ماڵالای مەکینەکەکۆببو. دانشتنی خەڵك لەم شوێنەدەشتەدا نەپچڕا بەڵکو هەر بەردەوام خەڵك تێیدا کۆ

بو. تا بو بە ئەم شارە ئەگەر چەند کانی ئاو لە شوێنە نەبو بەڵام مەکینە ئاوی زۆری هێنا بو. لەبەر ئەوەی ئەو شوێنە کەوتبوە سەر ڕێگای گشتی دەربەندیخان و جەلەولا و خانەقین و بەغداد بەتایبەتیش کە ڕێگاش قیرکراو قیرکردنەکەش تەواو بووپێش ساڵی١٩٦٠ ـ خەڵك بە خێرا خێراتێیدا کۆبوەو لە پێش (١٩٦٠) چاپخانە و چێشتخانە و دووکان پەیدا بو. کارکردن لە بەنداوی دەربەندیخان و تونێلی دەربەندیخان لەلایەن کۆمپانیاکانی بریتانی و فەرەنسی و ئەڵمانی و ئەمریکی تا تەواو بو لە پایزی (١٩٦١) قەرەباڵەخی درووستکرد لەسەر ئەم ڕێگایە و ئەم شوێنەش سودی لە هاتو چونەی وەرگرد لە زیادبوونی ئاوەدانی دا.

مەکینەکە تا رۆژی (١٢ ی ئەیلولی ١٩٦٦) ئیشی کردووە.

لەبەر ئەوەی مێژووی شار لەم مەکینە دەست پێدەکات و ئەم مەکینەیە بوەتە هۆی پەیدابوونی ئەم شارە سومبولەکەی مەکینەکە دەبێت. پێویستە شوێنی مەکینە بدۆزرێت و ئەگەر کرابیتە خانو دەبێ خانوەکە بکڕدرێت و بڕوخێندرێت و لە شوێنەکەیدا سەکویەك دروست بکرێت و مەکینەیەك لە چەشنی خۆی لە سەری دابنرێت و ئەگەر بەدەست نەکەوت کە خۆی و یان پارچەکانیش نەماوە ــ نیشان (رەمز) ێك بوی دروست بکرێت لە سەر سەکۆیەك[٦]

لەڕووی مێژویەوە مستەفا بەگی کەریم بەگ وعلی بەگی رەزا بەگ دەبنە دامەزرێنەری شاری کەلار چونکە ئەگەر ئەوان نەبوان ئاوەدانی نەدەکەوتە ئەو شوێنەو شاری کەلار درووست نەدەبوو بۆ دڵنیایی کردنی خەڵك لەم بارەوە ڕۆژی (٦ و ٧ ی شوبات ٢٠١٨) دیدارم تۆمارکرد بە عەرەبی لە گەڵا دکتۆر عماد عبدالسلام لە مێژوو نوسە گەورەکانی عێراق کە ئەوا چەن ساڵە لە هەولێر دادەنیشێ. هەروەها لە (٢/٧/ ٢٠١٨) دیدارم تۆمار کردووە بە عەرەبی لەگەڵا دکتۆر ئەحمەد کامل لە شوێنەوارناسەکانی عێراق کە بەڕێوەبەری گشتی پێشووی هەموو مۆزەخانەکانی عێراق بو تەنیا مۆزەخانەکانی هەرێمی کوردستان نەبن. بێ ئەوەی ناوی کەلار و یان مستەفا بەگ و علی بەگ بهێنم لێیانم پرسی ئەگەر یەکێك پرۆژەیەکی ئاودێری لە شوێنێك دامەزراند کە پێشوتر نە خانو و نە ئاو لەو شوێنە نەبو و یەکەم خانو لەو شوێنەدا ئاواکرد و پاشتر خەڵك خانو بۆ خۆیان لەو شوێنە ئاواکرد و خەڵك لەوێ کۆبون و ئەو شوێنە وردە وردە گەورە بو تا بوە شار کێ دەبێتە دامەزرێنەری شارەکە هەروەها وتیان دامەزرێن ئەو کەسەیە کە یەکەم جار خانوی تێدا ئاوا کردوە. قسەکانی هەردوان بە عەرەبیم نوسیوەو وەریشم گێڕاوە سەر کوردی وەك دیدارە کوردیەکان. دەنگی هەردوان لەگەڵا دەنگی ئەوانی دیکە لەلای خۆم دەپارێزم و دانەیەکیش بو ئێوە دەنێرم لەگەڵا دەنگی ئەوانی دیکە هەموویان. هیوادارم بیپارێزن لە دۆسیەی کەلاردا و ئەو دەنگانە هەموشیان دەخەمە نێو سایتەکەم.

ئەم توێژینەوەی مامۆستا عبدالرقیب یوسف توێژینەوەیەکی تێرو تەسەلە کە ٦٤ ئەی فۆری دەستنووسە لەگەڵ چەند پاشکۆیەك و تیایدا چاوپێکەوتنی لە گەڵ ٢٣ کەسدا کردووە، بەڵام لەبەر سنورداریی قەبارەی بڵاوکراوەکەی یادی کەلار نەتوانرا کۆی بابەتەکە بڵاو .

پەراوێزەکان :

١ـ لەبارەی تەپە ڕەحیم وە بە ڕێز شکور محەمەد بەرپرسی شوێنەوارەکانی گەرمیان بەمنی ووتوە لە (٢٠١١ـ٢٠١٢) پشکنینمان تێدا کرد و دەگاتە کاتی حەلەف و دکتۆرێکی شوێنەوارناسمان لە بەغدا هێناوە بۆ ئەم کارە.

٢ـ باسی ڕێگا لە کەلار تا (بت خانە) م وەرگرتووە لە بەرێز شێخ محەمەدی شاکەلی و لە دیداری (٢٠١٨/١/٣١) لە گەڵا شێخ محەمەد دا هەیە.باسی ئەم ڕێگایە هەیە لە ووتارەکەمدا (شوێنەوارەکانی پەیکوڵی)گۆڤاری هەزار مێرد (٥) ساڵی ١٩٩٨ بە شێوەیەکی گرنگتر هەیە لە باسەکەمدا: (دۆزینی شاری شارەزوور (نیم ئەزراه) لە بیستان سور) گۆڤاری ژین (٧) ساڵی ٢٠١٥.

٣ .ئەولیا چەلەبی نوسیوە هارون الرشید خەزنەدارێکی خوی کەناوی (زەنگ) بو ناردوە

و ئاوای کردوە و ناوەکەی بوەتە(زەنك أباد) بەڵام ریچ بردوە سەر بنەماڵەی (ئەتابەگی زەنگی) کە تا ناوچەی کەرکوك و شارەزوور لەژێر دەستی دا بوە لەگەڵا سوریادا لەوەختێکدا لەسەدەی دوازدەیەمدا و پایتەختەکەی موصڵا بوە. هەندێ لەنوسەرانی کورد دەڵێن زەنگاباد لە (زەند ئاباد) هاتوە. ئایا هەندێ لە عەشیرەتی(زەند) لەپێش سەدەی هەڤدەیەم هاتوەتە ئەم شوێنە تابڵێن ئەمەراستە؟

٤ .زانای مەزن (ئەلبێرد ئەبونا) ی پێشخابوری وەریگێڕاوە بۆ عەربی و لە ساڵی ١٩٦٦ لە موصڵا چاپی کردووە. لە کتێبەکەمدا (حدود کوردستان الجنوبیه تاریخیا و جغرافیا خلال خمسه ألف عام) ل ١٢٢چاپی دووەم ساڵی ٢٠٠٥ بەگومانەوە ووتومە ڕەنگە مەڵبەندی سەنجاغی زەنگاباد کفری بێت، لەهەمات لاپەڕەیەمدا باسی زەنگابادی مەندەلیشم کردووە. ناوی سەنجاغ زەنگاباد نەهاتووە لە نێوناوی سەنجاغەکانی (ویلایەتی شەهرەزوور) کەمەڵبەندەکەی کەرکوك بو و سوڵتان سلێمان دروستی کرد کاتی بەغدادی گرت لە (١٥٣٤) بەڵکو ناوی سەنجاغی (داودان) و سەنجەغی (جبل حمرین) هاتووە کە (قەرەتەپە و بابلان) بوە. هەمان کتیبمان ل ١٢١.

٥ـ ئیبراهیم سەمین (ئیبراهیم لەك) : یەکێك بوە لە خەلیفەکانی گەورەترین شێخەکانی خوی أبوالوفا الحلوائی بووەو هەروها شێخ باولین کەڕەنگە (شێخ باوە) بێت و(شێخ بزین) ی گەورەش لەخەلیفەکانی ئەو بوو ،شێخ عەدی کوڕی موسافیریش لەقوتابیەکانی ئەوە.

حولوانی لە (١٠٢٦-١١٠٧)ژیاوە . تەماشای ئەم کتێبە بکە (تژکره المقگفین فی مناقب أبی الوفاو تاج العارفین) لێکۆڵینەوەو بڵاوکردنەوەی د.عماد عبدالسلام و د.زرار صدیق أربیل (٢٠١٦) و تەماشای د.موستەفا جواد (قبیله چاوان الکردیه المنسیه) لا٢٤ .أبوالوفاو (محمد) لەتیرەی بەگزادەی جاف بووە

٦. لە دیدارمدا لەگەڵ علی بەگی کەریم لە ٢٠١٨/٢/٦ عەلی بەگ ووتی شوێنی مەکینە ئیستا مەغزەنی خالدی حاجی رەشیدی خەڵکی دێ ی بەرلوتە. لەباشوری تەلاری شێخ جەغفەر لەوبەری شەقامی گشتی .

رادیۆیی دەنگی گەرمیان..

وەک یەکەم رادیۆی دوای راپەرینی بەهاری ١٩٩١ی خەڵکی کوردستان..

ئەحمەد محەمەد قادر

هەل و مەرجێکی نوێی سیاسی پاش کۆتایی هاتنی شەڕی هەشت ساڵەی نێوان(عێراق- ئێران) و داگیرکردنی کوتوپڕی کوەیت لە لایەن سوپای عێراقەوە هاتە کایەوە،شەری کەنداوی بە دوای خۆیدا هێنا، ڕاپەرین لە باشوری عێراقەوە دەستی پێکرد،بە هەزاران سەربازی کورد لە شەرگەکان هەڵهاتن و رووەو کوردستان گەرانەوە..

پاش پرۆسەی بەدناوی (ئەنفال)،یەکێتی نیشتیمانی کوردستان هێزەکانی خۆی بۆ سەرسنوری ئێران و ئەودیوو رەوانەکرد بوو،لە چەند ناوچەیەکدا گروپی چەکداری پارتیزانیی هێشتبووە..ئەم هەلومەرجە ساسیەییەو لە بەریەك هەڵوەشانی ئیرادەی بەرگریکردن لە رژێمێکی دڕندەی(بەعس)و،ئامادەگی جەماوەر بۆ راپەرین و بەگرخستنی (رادیۆی دەنگی گەلی کوردستان)،ئەمانە فاکتەری راپەرین بوون و لە رانیەوە ئەم تەلیسمەی زوڵم و زۆرداری بەعس تێکشکێنرا،زۆری نەخایاند تاسنوری خانەقین ،جلولا، شاری کەرکوك و ..هتد..رزگارکران..

پاش ڕاپەربنی بەهاری ١٩٩١ی خەڵکی کوردستان و ئازادکردنی پانتاییەکی فراوانی خاکی کوردستان،هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردستان پاش ساڵێ بەڕێوە چوو..

هەلومەرجەکە پێوستی بە هۆشیاری هەمەلایەنە هەبوو،چونکە رۆخانی بەعس و بەدەرنانی لە خاکی کوردستان ،دەیان گرفتی جۆراو جۆری (سیاسی ،کۆمەڵایەتی ،فەرهەنگ ،ئابوری...) لێکەوتەوە..هەنگاوێکی عەقڵانی کە ئەم کەف و کوڵ و گرفتانە ئەهوەنکاتەوە،کەناڵێکی راگەیاندن بووکە لێوەی هوشیاری بە گوێی خەڵکدابدرێت ودەسکەوتە گەورەکان نەکرێنە قوربانی ململانێی سیاسی و پاوەن خوازی ،(رادیۆی دەنگی گەرمیان) لە ئاوەها بارو دۆخێکدا دامەزرا..

بیرۆکەی دامەزراندنی (رادیۆی دەنگی گەرمیان):

مەڵبەندی رێکخستنی (ی.ن.ك)،کە ئەوکات مەڵبەندی (کەرکوك) بوو،بارەگاکەی لە دەربەندیخان بوو،بەرێز(حەسەن جیهاد ئەمین) بەرپرسی کۆمیتەی رێکخستنی کەلار وهەڤا ڵ (رەحمان خانی) پەیامنێری رۆژنامەی (کوردستانی نوێ) بوو،خاوەنی بیرۆکەکە بوون.،پەیوەندیان بە نوخبەیەکی رۆشنبیری ناوچەکەوە کرد ،لە کۆتاییدا ئەم بەرێزانە وەك دەستەی دامەزرێنەر ئامادەی کارکردن بووین:

١ -ئیبراهیم باجلان –بەرێوەبەر.
٢-موشیر عارف – ئامادەکاری بەرنامە .
٣-مەجید سالەح –نووسەر،
٤-سەربەست ئەحمەد –دەرهێنەر ،
٥-مەجید زیرەك – دەرهێنەر،
٦-جەمیل محەمەد ئیبراهیم – بێژەر.
٧ -خوالێخۆشبێت :ئەمین سالەح – بێژەر.
٨ -ئەحمەد محەمەد قادر- بێژەر.
٩-م. ئەحمەد سەعاتچی –هونەری،
١٠ -م. قادر سەعاتچی – هونەری..

راستەوخۆ لە لایەك بەرپرسی کۆمیتەی رێکخستنی کەلارەوە سەرپەرشتی کاروباری رادیو دەکرا.. بودجەکەشی لەسەرمەلبەند بوو..لەسەر شەپۆلێکی مامناوەندو بەسیستمی (a.m) بەیانیان و ئێواران، پەخشی بەرنامەکانی رۆژانەی خۆیدەکرد. پاش کەمتر لە ساڵێ بەشی عەرەبیشمان لە کاتەکانی ئێوارەدا کردەوە ئەم بەرێزانە بەرێوەیان دەبرد :

١-مامۆستا ئیبراهیم باجەڵان.
٢-حەكیم حسێن.
٣-سەروەر فایەق.
٤-مەریوان محەمەد ساڵەح.
٥-جوان ئیبراهیم باجەلان.
٦-بەناز خالد .

لەناوەڕاستەوە: ئیبراهیم باجەڵان ،سەربەست ئەحمەد. بەناز خالد، تابان عەبدوڵا، ئەحمەد محەمەد قادر، جەمیل محەمەد، خالیدە مەجید، موشیر عارف، مەجید زیرەك، حەكیم حسێن، خوالێخۆشبێت ئەمین ساڵەح. ساڵی (١٩٩٨)

بۆچی رادیۆی(دەنگی گەرمیان) كاریگەری هەبوو ..؟

پاش راپەرین ،گەمارۆی ئابووری سەر عێراق بەگشتی و كوردستان بەتایبەتی، كارەساتی دروستكردبوو، باشترین كەناڵێ كە لێوەی هوشیاری و هەواڵی دونیاو دەوروبەری بگەیاندایە تەنها رادیۆ بوو، چونكە ئەوانی دیكە هەرنەبوون، هەندێكیش كە هەبایە زۆر گران بوون، تاكوتەرا تیڤی لە ماڵان هەبوون، رادیۆ: هەرزان بوو، بە ئاسانی دەگوێزرایەوەو هەڵدەگیراو دەبرایە هەموو شوێن و جێگایەك، زۆربەی ئۆتۆمبێل و دوكاندارو عەرەبانچی و شوانكارەكانیش هەیانبوو...

لەم سنوورە (رادیۆی گەرمیان)، یەكەم رادیۆی لۆكاڵی ی بێركابەربوو، دواتر رادیۆی حزبی شیوعی و دواتریش دەنگی یەكگرتوو هاتنە كایەوە.. بۆیە دەنگ و سەداو كاریگەری دەنگی گەرمیان زۆر دەنگی

دایەوە ،چونکە کارمەندەکانی بەزۆری دەرچوی کۆلێچ و پەیمانگاکان بوون ، حەزوو ئارەزوی کارەکەو خزمەتکردنمان تیابوو، جەماوەری یەکێتیش لە پلەی یەکەمدابوو...

دەسپێک و کاری رۆژانەی رادیۆ:

سەرەتا بە سرودی (مەشخەڵان) و دواتر چەند دەقیقەیەك لە قورئانی پیرۆز پەخش دەستپێدەکرد..دواتر بەرنامەی شنەی بەیان بۆ ماوەی(٤٥) دەقیقە، لە سەری سەعاتەکان هەواڵ، زۆربەی رۆژەکان جگە لە شنەی بەیان، دووبەرنامەی دیکەمان هەبوو، ناوبەناوو بەپێی پێوەیستی ئاگاداریمان هەبوو..

بۆ بۆنە نیشتیمانی و نەتەوەییەکان و یادی شەهیدە دیارەکان و داستانەکانی هێزی پێشمەرگەو هەر روداوێکی تایبەتو پێویست ..هتد بەرنامەی پێویستمان هەبوو...

هاوکات پەخشی ئێوارانیشمان هەبوو بە هەردوو زمانی (کوردی و عەرەبی)...

بەتەمەنترین بەرنامەی رادیۆ:

شنەی بەیان ،ئەم بەرنامەیە (٢٠ساڵ) بەردەوام بوو ،واتە لە دامەزراندنیەوە تا داخستن، بەرنامەیەکی رۆژانە بوو، ماوەکەی (٤٥)دەقیقەبوو، لە هەشت و چارەکی بەیانەوە تا نۆ ،دەسپێکی بەرنامەکە بە گۆرانی (لەیارەوەی خوالێخۆشبوو مەرزییەی فەریقی) دەستی پێدەکرد، لە نێو ئەم بەرنامەیەدا جگە لە گۆرانی کوردی لە نێوان برگەکاندا لێنەدەدرا ،برگەکانی :شیعر ،وتەی جوان و گونجاو ،بەسەرهات و روداوی سەیر ،ئامۆژگاری و رێنمای ونوکتەو قسەی خۆش بە جۆرێك کەسمان لێزویرنەکا، زۆربەی رۆژەکان چیرۆکی رادیۆیمان هەبووناوی (عەزەو مینە) ،بە زۆری ئەم کارمەندانە دەماننوسی و پێشکەشمان دەکرد(خوالێخۆشبوو: ئەمین ساڵەح ،مەجید ساڵەح ،جەمیل محەمەد ،ئەحمەد محەمەد، موشیر عارف..)،رۆژانە بە دەنگی ژن و پیاوێك شنەی بەیان ئامادەو پێشکەش دەکرا...

(ئەحمەد محەمەد و سوییە عوسمان..لە کاتی پێشکەش کردنی بەرنامەی (شنەی بەیان)، رادیۆی دەنگی گەرمیان ساڵی ١٩٩٤)

هەواڵەكان چۆن ئامادە دەكران..؟

رادیۆ لە (١-٦-١٩٩٣) دامەزرا ،ئەوكات هیچ بڵاوكراوەیەك لەم سنوورە نەبوو، تەنها (كوردستانی نوێ) دەگەشتە كەلار جارجارەش نەدەهات..هەواڵگریمان لە نێوان بێژەرەكاندا كردبوە نۆبە ،چونكە خەرجیمان زۆر كەم بوو، پێویستییەكان نەبون و هەشبا زۆر گران بوون (ریكۆردێكی بچوك) نزیكە (٧٠٠) دیناری سویسری بوو،كاسێتێ بەتاڵ (١٠ دینار)بوو، بۆیە هەرئێوارەی لێ دەهات ماڵێكمان دەكردە دی كە تەلەفزیۆنی بوایە، (ئەوكات رەش و سپی)بوو، بە تەسجیلێكی دەبڵ كاسێتی گەورەوە كەهێندەی سەرینێكی كوردی دەبوو،دادەنیشتین بە دیار هەواڵی كاتژمێرهەشتی گەلی كوردستانەوە، زۆر جار پەخش هێندە خراپ بوو، بەهەزار نزاو پارانەوە نێوەو ناتەواو تۆمارمان دەكرد، دواتر بەچی دەردەسەریەك دەمانوسیوە!..

سەرچاوەی دووەممان ،بە پێ گەران بوو ئەم فەرمانگەوە بۆ ئەوی دیان، یان بەرێكەوت هەندێ هەواڵی ناوخۆشمان دەچنیەوەو جارجارەش لە رادێو جیهانییەكانەوە بەردەستمان دەخست..(ئەمە هەربەدەم ئاسانە!!..)..

موچەكانمان:

هەمووومان لە موچەدا یەكسان بووین (لیستی موچەكانمان بە پێی كارو ناونیشانەكانمان بوون بەڵام خۆمان بڕیارمان دا موچەكانمان یەكسان كەین، تەنانەت تا دواساڵەكانی تەمەنی رادیۆ(٢٠١٢) كە نزیكەی شەش ساڵ بەندە بەرێوەبەری بووم، موچەكانمان (٣٥٠)هەزار دیناربوو، رادیۆ سەیارەی نەبوو، لەسەرەتاوە تاچەن ساڵێ بۆ فێنككردنەوەی خۆمان و جیهازی پەخش تەنها یەك موبەریدەمان هەبوو، ئەویش پاش فێنككردنەوەی ئامێری پەخش نزێكی بەر ئێمەش دەكەوت..! هێندە بێ پارەبووین لە خواردن و خواردنەوە تەنها خاوەنی (ترمۆزێك)ئاوبووین، تەنانەت چایشمان نەبوو، كارەكانمان بە ئۆتۆمبێلی خۆماندەكرد، چەند رۆژ موچە دوابكەوتایە بۆڵە بۆڵ نەبوو چونكە دەمانزانی بۆ هەموو دەزگاكان نییە، نێوان بەرپرس و كادیری خوارەوە ئاسمان و رێسمان نەبوو، زۆر جاریش ریزمان دەبەست بۆ موچە، ئەوبرادەرانەی كە لە گونی‌یەكدا موچەكەیان لە بەردەمیان دادەنا و دابەشیان دەكرد دەیانگوت: ببورن نیو موچەیە ،هەندێ جار شەدەی پارەكان نوقسان بوون، ئاسایی وەرمان دەگرت، چونكە خزمەتكردنمان بەرچاو بوو، باوەرمان پێ هەبوو، بەهەر كوچەوكۆڵان و بازارو ماڵێكدا دەرۆیشتین،دەنگ: دەنگی گەرمیان بوو، كاریگەریمان لە سەر كۆمەڵگە هەبوو،(ئەگەر نەچێتە قاڵبی وەتەنیاتەوە) نەمان دەوت موچە هات بەڵكو دەگوترا، یارمەتی هات..ئەم چەمكە لێكدانەوەی زۆر هەڵدەگرێ، بۆ ئێستاو ئەوسا!...

ئەوبەرێزانەی كە كارمەند نەبوون وبەرنامەیان ئامادەو پێشكەش دەكرد،بێبەرامبەر:

٢٠ساڵی تەمەنی رادیۆ و هاوكاری رۆشنبیرانی ناوچەكە ،لە ئەژمار نایەن،بمبورن ئەوانەی لەبیرم دەچنەوە،هەرباشە ئەمانەش بەم دواییە لە زیهن و بیری خۆمدا بچنەوە:.

(م.ئەحمەد شاكەلی، حەسەن عەلی سەلیم ، خوالێخۆش بوو مامۆستا فوئاد مامەخان ،دكتۆرە چرۆ، كاك غازی ستار (غازی زراعە)، رەحمان خانی، مامۆستا رزگار حاجی حەمید، ژیان حەمە سعید، مامۆستا مەلا تایەر وتاری هەینی ی هەبوو، ماوەیەكیش بەرنامەیەكەكی ئەدەبێ ئامادەو پێشكەش دەكرد. بەدریە حەسەن ،جیهان و شیلان ،تابان شیخ عەبدوڵا ،كاك جلال شێخ نوری ،كاك رەحمان خانی ،كاك مستەفای تەندروستی ،گوڵاڵە عزیز ومەهاباد سلێمان فەرمان وسەمیرەو فاتمە ،سەلام عەلی، تەلعەت سەعدوڵا بەرنامەی وەرزش،سیروان مام سلێمان ،ستافێك بەرنامەی مناڵانیان ئامادەوپێشكەش دەكرد: (مامۆستا ئیدریس، مامۆستا مەلا جاسم، لۆزان و سیڤەرعەلی حەمەسالەح، دابان و كارزان محەمەد، دونیاو میدیای مامۆستا نیزام كوێخا ،سەروەرو ئەڤین خوالێخۆشبوو مەحمود مراد علی، نەبەرد خوالێخۆش بوو فواد غەریب،مناڵەكانی برایمە سوور،هێرش وسنوورلالەحەمە سەنگەری ،ئازاد عوسمانی رادیۆی دەنگ ،كچی مامۆستا ستار،شیلان هەواس ...دواتر لە لایەن م.محەمەد سابیری لانەی مناڵانەوە ئامادەدەكرا وستافێ پێشكەشیان دەكرد)، ئیبراهیم قادر بەستافێكەوە ماوەیەك بەرنامەی خوێندكارانیان ئامادەو پێشكەش دەكرد ،محەمەد حسێن بەرنامەی گەنجانی هەبوو ،م.مستەفا سەعید بەرنامەی موزایكی هەبوو،ملازم نیازی هاتوچۆ ،بەرێزان:مەلا حەمە ئەمین و مەلا محەمەد و مەلا وەهاب و مەلا ئەمین..وتاری ئایینیان هەبووە ،خاتوو ئالاو خاتوو گێلاس بەرنامەی ژنان...زۆربەی رێكخراوە حكومی و(n.g.o) كان لە گەڵ فەرمانگەكانی حكومەتدا بەرنامەی هەفتانەیان هەبوو...

ئەم (كچ و ژنان)ە ،وەك كارمەند لە رادیۆ دامەزابوون ،كاری بێژەری و دەرهێنانیان دەكرد:.

(سۆیبە عوسمان ،خالدە مجید ،جوان ئیبراهیم باجلان ،بەناز خالد ،كۆیان هەژار ،خەبات ئیبراهیم ،سەرگوڵ كەریم ،هەرمێ نامیق ،هێرۆ عەبدوڵا، ساكار)

رادیۆی دەنگی گەرمیان و رۆڵی ژن:..

لەسەروبەندی پاش راپەرین، بەشداری ژن لە کایە جیاوازەکاندا(مەبەستم لە دەرەوەی ماڵ)، زۆر کەم بوون،لەوەش کەمتر کاری حزبی ..چونکە هێشتا مابوو کۆمەڵگە قبوڵی ئەو بەشداریانە بکاو کچان و ژنان نەکەونە بەر تانەو توانج و رەخنەی بێبنەمای دابونەریتی دواکەوتوویی کۆمەڵگە..رادیۆی دەنگی گەرمیان توانی دەروازەیەك بۆ ژنان بخاتەسەرپشت ،ژینگەیەکی لەبار برەخسێنێ ،بۆ ئەوەی کاری تێدابکەن و،خۆیان لە خەم و ژان و ئازارو خواستەکانی خۆیان بدوێن،نەك پیاو.(کورد دەڵێ: نان بۆ نانەواو گۆشت بۆ قەساب ،یان دەستی کەس پشتی کەس ناخورێنێ..)سەرکەوتنەکەشیمان لەوەدابوو، هەموو وەك یەك خێزان کارمان دەکرد، باوەری تەواومان بە کارو کاریگەری میدیا هەبوو،شارەزایمان لە باری دەرونی و پەیوەندییە سیاسی

لای راستەوە،وەستاوەکان: سویبە عوسمان،جمیل محەمەد،سەلام عەلی،ئیبراهیم باجلان،بەناز خالد،حکیم حسێن،دانیشتوەکان:شێرکۆ فەقێ،خالیدە مجید،مەجید زیرەك،ئەحمەد محەمەد.

هەرچەندەكاری رێكخراوەی هێشتا لەسەرتادا بووچەند رێكخراوێك دامەزرابوون (ژنان ،مامۆستایان ،خوێندكاران..)،داوامان لێكردن ،بەرنامەیان لە رادیۆوە هەبێ ، لقی ژنان یەكێك بوو لەو رێكخراوانەی كە زووهاتنە دەم داواكاریەكەمانەوە و رۆڵی باشیان لە هوشیاركردنەوەی ژن و هێنانە دەرەوەی ئەو كچ و ژنانەی هەبووكە توانای خزمەتكردنیان هەبوو لەرێی میدیاوكاری رێكخراوەییەوە .. ئەوەیشی زیاتر بوە چاوساغ و هۆی سەركەوتنی ئەم رێكخراوە لە گەڵ (دەنگی گەرمیان)هاوكاری تەواوی كارمەندانی رادیۆ بوو بەتایبەت،(خالیدە مجید و بەناز خالد..)،چونكە خۆیان كارمەندبوون لە رادیۆ و ئەندامی كارای رێكخراوەكەش بوون..

گۆرینی ناوی كارمەندەكان:

پاش پرۆسەی ئازادی عێراق(٢٠٠٥)، سیستمی رادیۆ كرایە(f .m) ، چەند كارمەندێكی تازەمان دامەزراند،چونكە بەشێ لە كارمەندەكان چوونە جێگاكانی دیكە بۆ كاركردن،ئەوەی مەبەستمە بیڵێم ئەوەیە كە: ناوەی كارمەندە تازەكانمگۆری(بەندی بەرێوەبەری رادیۆبووم)،بەمجۆرە:

١-فایەق..كرایە...هێمن.
٢--محەمەد..كرایە..هەردی.

٣-عیماد..کرایە...هێدی.

٤- ئیبراهیم..کرایە...ئاری.

٥-سلطان کرایە...ساکار.

مەبەستم لەم ناوگۆرینە ئەوەبوو کە خزمەتی زمانی کوردی بکەین و واجوانترە کارمەندێ کە رۆژانە بەرنامە ئامادەو پێشکەش دەکا ، ناوێکی کوردی هەبێ..

ئەم گۆرانکارییە هێندە رۆچوو ،تەنانەت لە نێو خێزانەکانی خۆیشیاندا بەم ناوەوە بانگ دەکرێن..

هەڵەی بێژەر:

ئەمە بەو مانایە نیە کە لە ماوەی ئەو (٢٠ساڵە) ی کاری رادیۆهەڵە نەکرابێ.بەڵکو دەیان هەڵەو سەهوی جۆراوجۆر دراونەتە بەر گوێی بیسەراندا ،دیارە کەم شانسی مامۆستا ئیبراهیمە یان لەوم رابینی هەڵەیەکی باس بکەم (بێگومان بۆچونی دووەممە)

ئێواران پەخشی عەرەبیمان هەبوو،(م.ئیبراهیم باجەلان و م.سەروەر فایەق و م.مریوان محەمەد سالەح و كاك حەكیم حسێن وجوان ئیبراهیم باجەڵان و بەنازخالد....)هەریەك بۆ ماوەیەك ئامادەكاری بەرنامەو هەواڵ و بێژەری ئەو بەشە بوون..ناونیشانی پەخشی رادیۆ (بەعەرەبی)بەم شێوەیە بوو :(هنا صوت گرمیان ،صوت مركز تنقیم كركوك ،للاتحاد وگنی الكردستانی..) مامۆستا برایم ووتی : (هنا صوت گرمیان ،صوت مركز تدریب كركوك ،للاتحاد وگنی الكردستانی..)

چارەسەری كوتوپڕ:.

رۆژێ خاتوو سۆیبە عوسمان هەواڵەكانی دەخوێندەوە، دوا هەواڵ،هەواڵێكی تەندروستی بوو ،ئەو وتی :فەرمون لە گەڵ ئەم هەواڵە وەرزشییە، ئیتر وەستا.. لەو ساتە م.مشیر دەرهێنەربوو، رۆژنامەیەكی بەدەستەوەبوودەیخوێندەوە ،دەستوبر هەواڵێكی وەرزشی دایە،ئەویش ئاسایی خوێندیەوە بێ ئەوەی هەستی پێ بكرێ..

كارمەندەكان و هەڵوێستمان:..

هەڵوێست وەرگرتن لە پێناو بیروباوەرو خزمەتی گشتیدا ،هەرگیزپەشیمانی بەدوایدا نایەت،چونكە مرۆڤ زۆر جار رۆحی خۆی بۆ دەخاتە گرەومەترسیەوە ،گومانی تێدانیە لە بەری دەچنێ ئەگەرزووبێ یان درەنگ، مەرج نییە ئەوبەرە (مادی) بێ،بەڵكو دەشێ رووسوری و سەربەرزی بێ..

رادیۆ بوە بەشێكی گرنگ لە ژیانمان ،ئاڵودەو پەیوەستی یەكتر بووبووین، چەشنی شوان و گۆچانمان لێ هاتبوو..كاتێ بەهۆی شەری ناوخۆوە بارو دۆخی سیاسی ،گۆرانێكی چاوەروان نەكراوی بە خۆوەبینی ،بەهەر هۆكارێك بێ سوپای عێراق هێنرایە سەر پەرلەمانی كوردستان،پاشان یەكێتی بریاری كشانەوەی بۆ سەرسنوورەكان دا ،ئێمەش وەك ئەوەی كە رادیۆ بووبووە بەشێكی ئەخلاقی و هەڵوێستی سیاسیمان بریارمان دا بە رادیۆوە بچینە سەرسنوور(تەواوی كارمەندان بە خێزانەوە..تەنها یەك برادەرمان نەبێ ئەویش بۆی نەگونجا..)،دواتر گەراینەوەو لەسەر بلۆك دادەنیشتین و بە هەمان جیهازی پەخش و كاسێتی سوردی(مەشخەڵان)، كەوتینەوە پەخش باشتر لە جاران..

دواتر ئەو هەڵوێستانەی ئێمە تەنها بۆ مێژووی ئەخلاقی سیاسیمان مایەوە،نەبووە مایەی پێزانینی حیزبی سیاسی،بە ئێستاشەوە بەری ئەو خزمەتە لە باخی گوێگرانمان دەچنینەوە نەك حیزب!..

رادیۆ چی بە ئێمە بەخشی..

رادیۆ بۆ ئێمە بووبووە کایەیەکی گرنگی خزمەت و خۆرۆشنبیرکردن و پێگەیەکی جوانی کۆمەلایەتیش..کەمتر لە مانە (مادی)،چونکە ئەوەی وەرماندەگرت هەرگیز بەراورد نەدەکرا لە بەرامبەر ئەوەی کە دەمانبەخشی،بەخشینیش بۆ خەڵك لە کایە جیاوازەکانی ژیاندا مایەیی ئاسودیی و سەربەرزییە..

لە ژیانی رۆژانەدا زۆر جار رێکەوتی خەڵێکمان دەکرد،کە دەیزانی کارمەندی رادیۆین لە رادە بەدەر رێزو تقدیریان لێدەگرتین، لە شتکریندا هەوڵیان دەدا پارەمان لێوەنەگرن هیچ نەبا شتی باشیان دەداینێ و خاتریان دەگرتین،رۆژنەبوو کەسێ نەڵێ کرێکەت واسڵە(کرێی جێب)..

لەکاتی گرانییەکە(گەمارۆی ئابووری)،لە زەوی جوتیارێ بە دوو کووت کونجیم وەشاندبوو،چوم بۆ ئاودان، جلی کارکردنم لە بەربوو،جامانەیەکم پێچابوو لە سەرموو جوتێ پێلاوی(چوپلس)م لە پیابوو،ئاوم بری و خستمە سەر کونجییەکام، جوتیارێ لە خوار منەوە هات بۆ لام،تومەسئاوەکە بە دەستی ئەوەوە بووە ،کاتێ من بریبووم، (لە ژیانی کشتوکالیدا کارێکی گونجاو نییە،بێ پرس ئاوی کەسێکی دیکە ببڕی..)،مانوو نەوییەکی بە گلەیی کردو وتی :ئەرێ برا ئەو ئاوەت بۆ بڕی ؟! منیش بەو پەری ئەدەبەوە وتم :نەمزانی بە دەستی تۆوەیە،هاااا بەسەر چاو ئێستا بۆت بەرەو خواردەکەمەوە،خەریك بوو کەلەکە بشکێنم وتی :ئەتۆ بوەستە بۆ خاتری خوا ئەم دەنگە هی رادیۆی گەرمیانە ،تۆ مامۆستا ئەحمەد نیت ؟! وتم :نەو..وتی بە کەلامی خوا ئەم دەنگە هی رادیۆی گرمیانە!.

داوای لێبوردنی کردو وتی :ئۆبالم وەملت پرسمەکەو هەرکە ئاو لای من بوو ،بیبە...

وتاری ئایینی وهێلکەو ڕۆن:..

چەن مامۆستایەکی ئایینی بۆ وتاری هەینی و مانگی رەمەزانەکان بێ بەرامبەر هاوکارمان بوون..چونکە بەیانیان زوو دەهاتین ،ناچاربوین کارمەندەکان لە رادیۆ قاوەتی بکەین،(ماست و پەنیرونۆکاو و شلەی دۆینەو...)ئەمانە دەخوران..

رۆژێ مامۆستایەکی بەرێز پاش وتارەکەی هەینی هاتە ژووری ئیدارەو هێلکەو رۆن و چامان بۆ دانا ،بە دەمەتەقێوە وتی: بامەسەلێکتان بۆ باسکەم، ساحێو تراکتۆرێ جوتی بۆ جوتیارێ دەکرد،گاسنی ئاوەها دادەگرت، تا ئەژنۆ خۆڵی دەخست ،نیوەڕۆ گۆشتی باشی بۆ دانابوو ،بۆ ژەمی دووهم رۆژ

هێلکەو رۆنی بۆ هێنابوو،سایەق دەموچاوی دابوو بە یەکداو وتبووی :حاجی من چاوەرێی باشتر بووم ،کەچی تۆ هێلکەو رۆنت بۆ هێناوم ؟ !!

ئەویش وتبووی :قوروان جوتەکەی ئەمڕۆت هی هێلکەو ڕۆن بوو!..

مامۆستاش وتی :مامۆستا ئەحمەد مەعین وتاری ئەمڕۆم هی هێلکەو ڕۆن بوو ؟؟

رادیۆ و جگەرەکێشان:.

بە ئێستاشەوەماڵیخۆم و باوك و خۆشك و براكانم جگەرکێشمان نییە،لەسەرەتای رادیۆوە لە بەرنامەی (شنەی بەیان) جارجارە بڕگەیەکمان هەبوو باسی خراپی و زیانەکنی جگەرەکێشانماندەکرد ،لەو ساتەی من ئەو برگەیەم دەخوێندەوە ،بەرەحمەت بێ (کاك ئەمین)دوکەڵیجگەرەکەی دەکردە سەروچاومدا،منیش دەمگوت :کوێگرانی بەرێز هاوکارم دوکەڵی جگەرەکەی دەکاتە سەرو چاوی منا چونکە پێی خۆشنییە باسی خراپی جگەرکێشان بکەم (بەرنامەکە راستەوخۆ بوو..)،زۆر جار بۆ دوابرگەی شنەی بەیان گۆرانییەکی (حەسەن زیرەك)ی ئامادە دەکرد،لە گەڵیا جگەرەیەکی دادەگیرسان و نزیك فلتەرەکەی بە زمان تەڕدەکرد و قوڵ مژی لێدەدا، منیش وەك ئەوەی بێئاگام لەو حاڵەی ئەو، دەستم دەبرد دەنگی رادیۆکەم کز دەکرد، یەکسەر تۆڕە دەبوو دەیگوت: بۆ وادەکەی ؟! ئاخر جگەرەکەم بە .....بخۆم..؟!

لەوکاتەی کە بووم بە بەرێوەبەری رادیۆ،بەنەرموونیانی بەکارمەندەکانم وت :تکایە جگەرە مەکێشن،بۆ ئەوەی رومان هەبێ ئامۆژگاری گوێگرانمان بکەین ،پەیمان بێ هەر برادەرێك یان میوانێك بێتە ئێرە پێی بڵێم جگەرە لە حەوشە بکێشێ..بۆیە هەندێ برادەر دەهاتنە سەردان یان بانگێشت دەکران بۆ بەرنامەیەك دەیانگوت :رادیۆ تەنها یەك عەیبەی هەیە ،ئەویش جگەرە کێشانی تیانییە،براو شاعیری هاورێمان (سالەح هەلاج)یەکێك بوو لەوانە..

من وهەلاج و بەرنامەی سڵاو گەرمیان:

زۆر بوون ئەوانەی کە هەڵەو کەموکۆڕییەکانی رادیۆیان پێ دەوتین..زۆر زیاتر بوون ئەوانەی کە دەستخۆشیان لێ دەکردین..هەلاج و خێزانی گویگرێکی دیاری ئەم بەرنامەیە بوون،وەك خۆی دەیگوت هەینی بۆ هەینی چاوەرێمان دەکرد..بەرنامەکە خۆم ئامادەو پێشکەشم دەکرد،گەرمیانیانە بوو،شیعری فلکلۆری و بەسەرهات وپیرەژن و پیرەپیاوم دواندن و راستەوخۆلە گەڵ شوانکارو جوتیارانداو هۆرە و گشت هەڵقەیەك میوانێکم هەبوو کە بەهرەیەکی هەبوایە چ لە ستۆدیۆ یان بە

تەلەفۆن دەمدواندن..هەلاج توشی قەلەقی کردبووم چونکە دەیگوت تۆ مامۆستای زمانی کوردیت ،حەیفە جارجار وشەی عەرەبی بەکار دەهێنی ،وام لێهاتبوو لە قسەکردندا زۆر بیرمکێدەکردەوە، جارجارە لە زمانم دەردەچوو،خەمدایدەگرتم ،راستەوخۆ دوای بەرنامەکا تێلی دەکرد و دەیگوت :ئەوە وشەی کوردی بڕاوە ؟!

ئەمە بۆ من گرنگ بوو،منیش گرفتی خۆم هەبوو،برگەکانم بە زۆری باسوخۆاس و شیکاری و گێرانەوە بوو،من بیرم دەکردەوە بە زۆری گوێگرانی (سڵاو گەرمیان)،بەتەمەن و نەخوێندەوارن ،ناکرێ بە کوردی پەتی بیاندوێنم یان بۆیان بدوێم..ئیتر لە نێوان من و هەلاجدا ئەم خەمە هەبوو (هەردوکمان خەمی زمانمان بوو..)،هەلاج دوای داخستنی رادێۆی گەرمیان،(٢٠١٢) رادیۆکەی پێچایەوە ،شەوێ چوینە ماڵیان وتی:لەوساوە ئەوە ئێستا رادیۆکەم هێنایەوە بۆ ئەوەی جام نەکا

،جارجارە دەیکەمەوە(٢٠١٨) بوو!..

رادیۆی قیسارەو شوانێ:..

هێشتا رادیۆ (a.m) بوو،گوێگری زۆرمان هەبوو، تەنانەت زۆربەی شوانەکان رادیۆیەکی (قیسارە)یان پێبوو (سوك و بچوك هێندەی پاکەتێکی جگەرە دەبوو)،رۆژێ شوانێ رادیۆکەی خراپ دەبێ، بە ماڵەوە دەڵێ :ئەمرۆ تاکوئێوارە رادیوکەم بۆ نەبەنەشارو چاکینەکەن ،بە حەیانی حەی قەسەم سبەی دووپێم ناچێتە لای مەڕ!..

پەیامنێرەکانی ڕادیۆ:..

چونکە خەرجیەکی وامان لەبەردەست نەبوو ،کارمەندمان نەبوو تایبەت بە کاری پەیامنێری،بەزۆری هەواڵ و دەنگوباسەکان لێرەو لە وێ دەمانبیست یان بە پێ سەردانی هەندێ لە فەرمانگەکانمان دەکرد،کە هێشتا لە رووی ئیدارییەوە زۆر لاوازبووین...

پاش ئەوەی کە رادیۆ بوو بە(f.m) و پەیوەندی دروست بوو بە هۆی تیلیفۆنی (نۆرماڵ)ەوە و دواتر مۆبایل،ئیتر کارئاسانی بوو،تەنانەت بۆ بەرنامە راستەوخۆکان و هەواڵی گەرموگوڕو..هتد

ئەوەی مەبەستمە زیاتر،لەم چەند ساڵەی دواییە، سودمان لە لادێ نیشینەکان بە تایبەت شوانەکان دەبینی، لە رێی مۆبایلەوە پەیوەندیمان لە گەڵ دەکردن و دەمانپرسی:

دەنگوباسی لادێ ،بەهارو پوش و پاوەن ،باران و خەلەو خەرمان ،سەرماو سۆڵە ،راوی ئاسك و ئاژەڵە کێوییەکان ،خواردنی رۆژانەتان بۆ لای مەڕ ،ئەمرۆ چەن مێتان زاو ،دۆمەڵان دەرچووە ،پەیوەندی نێوان لادێکان ،گلەیی و گازندەتان،داواکاری و پێشنیارتان ..هتد.؟؟

ئەم پەیوەندیانە راستەوخۆ بوون ،بۆ بەرنامەکان و ئەوەشی هەواڵی بوایە سودمان لێ دەبینی..ئەوەی گرنگ بوو ،ئەم کارە تازە بوو، راستەوخۆو راستگۆیانەبوو، چونکە پێویست نەبوو شوانێ درۆمان بۆ بکا ،یان موبالەغەو ئارایشی هەواڵەکە بکا ،سادەو ساکار وەك ئەوەی دەیبینی بۆی دەگێرایەنەوە..

رۆژێ لە شوانێکم پرسی چی خواردنێکت لە گەڵ خۆت هێناوە ؟ وتی :موعەلەبات...رۆژێکی تر لە شوانێکی ترم پرسی رۆژانە ئاسك دەبینن ؟ دەست بە جێ وتی:مامۆستا هااهاا هاااا..ئەوە سێ چوارێکە بێترس دەلەوەرێن..!رۆژێکی دیکە پرسیم :قەت توشی گورگ بوون ؟ شوانێ وتی :بەلێ چەندین جار مەری خواردوین ،بەتایبەت لە رۆژە ساردو تەماوییەکاندا .!وتیشی رۆژێ لە سنوری ئێران (شوانی سنوری بەمۆ بوو) گورگێ کەوتە ناو رانەکەمان تەقەمان لێکرد و کوشتمان، بینیمان حەڵقەیەك لە گوێیەتی ژمارەی پێوەیە!..

تێبینی :ئەم بابەتە (رادیۆی دەنگی گەرمیان)،تەواو نەبووە و وردەکاری زۆری ماوە..زۆرێك کاریان تیاکردوە هێشتا ناویان نەهاتوە ..لە ئێستادا بمانبوورن...

ئەحمەد محەمەد قادر(ئەحمەدی ئیزاعە) ساڵی ١٩٦٦ لە کەلار –گردەگۆزینە لە دایك بووم پۆلی یەکەمی سەرەتاییم لە گوندی شێخلەنگەر خوێندوە ، باقی خوێندنم بە ئامادەییەوە لە کەلار خوێندوە ،ساڵی ١٩٩٢ زانکۆی بەغدا بەشی زمانی کوردیم تەواو کردوە،لە دەیەمەکان بووم، دەستەی دامەزرێنەری رادیۆی دەنگی گەرمیان بووم ،لە(١٩٩٣تا ٢٠١٢) بەردەوام بووم ،سالی ١٩٩٣لە ئامادەیی پیشەیی کەلار وەك مامۆستای زمانی کوردی دامەزراوم ،تا ئێستاش بەردەوامم..

مێژووی شوێنەوارەکانی کەلار و دەوروبەری

• محەمەد عەلی کەریم ـ شوێنەوارناس

شاری کەلار و دەورو بەری زیاتر لە هەفتا سایتی شوێنەواری هەیە کە بەشێکی زور لە سایتەکان تۆمار نەکراون. بەشێوەیەکی زۆر پوخت باس لە مێژووی کۆنی ئەو جوگرافیایە دەکەین کە ئێستا پێی دەوترێت قەزای کەلار، بابەتەکە ئاماژەیە بەچەندین قۆناغی جیاوازی ژیانی مرۆڤ و پاشماوەکانی لەناوچەکە، لە چاخەکانی هەزارەی شەشەمی پێش زایینەوە تاوەکو سەدەکانی حەڤدە و هەژدەیەمی زایینی.

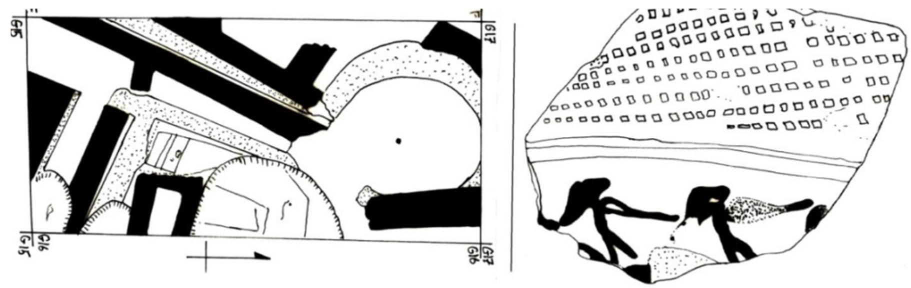

هێلکاری , محمد علی

کۆنترین مێژوی دەرکەوتنی ئاماژەکانی ژیانی مرۆڤ لە ناوچەکە، دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەی شەشەمی پێش زایین، دیارە دەنگونجێ کۆنتر لەم مێژووەش مرۆڤ لەم ناوچەیەدا ژیابێ، بەڵام ئێمە پشتمان بەبەڵگە زانستییەکان بەستووە کە ئەوانیش بەڵگە شوێنەوارییەکانە، بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان لە ساڵی ٢٠١٢ دا دوای دوو وەرز کاری کنەو پشکنین لە (گردی ڕەحیم) لەناحیەی ڕزگاری چەندین پاشماوەی شوێنەواری دۆزییەوە وەکو گڵێنەی جۆراوجۆر و بیناسازی تایبەت بە چاخی (حەلەف) ئەمەش دەرخەری ئەو راستیە کە پێشکەوتنی ژیان لە ناوچەکە هاوتا بووە لە گەڵ ناوچەکانی دەوروو بەر و هەمان هەنگاوی پیشکەوتنی ناوە ، جگە لە گرنگی دەرکەوتنی بیناسازی تایبەت بەچاخی (حەلەف)، چەندین شێواز لە نەخشی ڕەنگاوڕەنگ لەسەر گۆزەکان دۆزراونەتەوە لەگرنگترین ئەو نەخشانەش وێنەی چەند مرۆڤێکە لەسەر پارچە گۆزەیەك کێشراوەتەوە، مرۆڤەکان زیاتر لە ئافرەت دەچن، وێنەکە دیمەنی هەڵپەڕکێ نیشان دەدات ئەمەش دۆزینەوەیەکی گرنگە سەبارەت بە هەڵپەڕکێی کوردی، ئەم جۆرە لە هونەری وێنە کێشانی سەر گۆزەکان لەو سەردەمەدا پێمان دەڵێت مرۆڤەکان جگە

لە پەیدا کردنی گوزەرانی ژیانی ئاساییان گرنگیان بە داب و نەریت و ڕێورەسمەکانیش داوە، بەڵام ئەمە یەکەم دۆزینەوە نیە سەبارەت بەسەما و هەڵپەڕکێ یان ڕێورەسمە بە کومەلەکان، بەڵکو پێشتریش لەساڵی ١٩٦٠ لەگوندی (چۆغەمامی) لە ناحیەی (مەندەلی) چەند دیمەنێکی تری هەڵپەڕکێ دۆزراونەتەوە لەلایەن هەردوو شوێنەوارناسی ئینگلیزی (دیڤید و جۆن ئەنسی) ی هاوسەرییەوە، هەروەها لە ئێران لەگوندی (تەپە سیالك) جۆرێکیتر لە سەماو هەڵپەڕکێ لەسەر گۆزەکان دۆزراوەتەوە.

یەکێکیتر لەگرنگترین دۆزینەوەکان لەبواری شوێنەواردا دەرکەوتنی چەند گۆڕێك بوو لە گەڕەکی بەردەسووری سەروو کە چەند جۆرێك لە گڵێنەو کانزاو مووروی تێدا دۆزراوەتەوە کە مێژوەکانیان بۆ چاخی (جمد النصر ٣٠٠٠ ـ ٢٨٠٠) ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، ئەمەش قۆناغێکی گرنگی مێژوو دەردەخات لەڕووی ئاستی پێشکەوتن لەبواری پیشە دەستییەکان.

قۆناغێکی تری مێژویی لە گردی شێروانەوە دەستپێدەکات ئەمەش کنەو پشکنینی ساڵی ١٩٨٨ دەریخست کە چەند چینێکی مێژویی هەیە وەك لەچینەکانی خوارەوە شورایەکی بەهێز دەردەکەوێت لەگەڵ چەندین بەڵگەی تری شوێنەواری کە مێژوەکانیان دەگەڕێتەوە بۆماوەی نێوان سەدەکانی (١٨٠٠ ـ ١٦٠٠) پێش زایین، ئەمەو دەرکەوتنی گۆڕێك لەساڵی ٢٠١٢ کە چەندین گۆزەو کانزای لەگەڵ دۆزرایەوە مێژوەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ هەمان سەردەمی ئەو شورایە.

قۆناغێکی تر لە مێژوی ناوچەکە دۆزینەوەی ئەو پاشماوە شوێنەوارییانە بوو کە لە نمونەیەکی بچووکی گردەکەی ژێر بازاڕی سەنتەری شار دۆزرانەوە، پاشماوەکانیش خۆی لەچەندین جۆر گلێنەو بەردوو گۆڕ دەبینییەوە کە مێژوەکانیان دەگەڕێتەوە بۆماوەی نێوان سەدەکانی (١٦٠٠ ـ ١٤٠٠) پێش زایین، هەروەها لەگوندی (بەرلووت) لەیەك شوێن و لە دوو کاتی جیاوازدا دوو گۆڕی ژنو پیاوێك دۆزرانەوە،

مردووەكان لەتابوتی گلێنەی شێوە هێلكەیی نێژرابوون لەگەڵ چەندین پاشماوەی وەك كانزاو مووروو مۆری بەردین، كانزاكان بریتی بون لەجێ ئاوێنەو كلدانی ئافرەتان، هەرچی مۆرەكانیشە لەبەرد دروستكراون‌و چەند جۆرێك لەنەخشی ئەندازەیی‌و ئاژەڵیان لەسەر هەڵكۆڵراوە، مێژوی ئەم گۆڕانە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٣٨ پێش زایین بۆ ٢٢٨ زایین)، لەلایەكیترەوە لەساڵی ٢٠١٥ دا لە گردی شێروانە گۆڕێكی تری هاوشێوە دەركەوت كە چەند پارچە زێڕێكی شێوە سینەبەندی لەگەڵ نێژرابوو مێژوەكەشی هاوسەردەمە لەگەڵ دوو گۆڕەكەی گوندی بەرلووت،

لەهەمان گرد و لەساڵی ١٩٨٨ لەچینەكانی ناوەند چەندین پاشماوەی شوێنەواری دۆزرایەوە لەنموونەی گۆزەو كانزاو دراو و بیناسازی كە مێژوەكانیان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەكانی نێوان (٤ ـ ٧) زایینی. لە باكوری قەزای كەلار شوێنەوارێكی گرنگ هەیە ئەویش شوێنەواری پەیكوڵیە كە دەكەوێتە گوندی بەركەل لە لاپاڵی رۆژئاوای چیاكانی قەرەداغ، ئەم شوێنەوارە دەكەوێتە سنووری ناحیەی (پێباز - كەلار) بە دووری (٣٨كم). مێژووەكەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پادشای ساسانی نرسی (٢٩٣-٣٠٣ز) شوێنەوارەكە لە كۆندا پێكهاتووە لە چوارگۆشەیەك كە بە بەردی داتاشراوی ڕێك هەڵبەسترابوو پەیكەری دەم و چاوی پادشا نرسی بە شێوەی هەڵكۆڵینی دیاری نیوەبەرجەستە لە هەر چوار ئاراستەی شوێنەوارەكەدا هەبوو لە گەڵ چەند دێر لە نووسینی پەهلەوی.

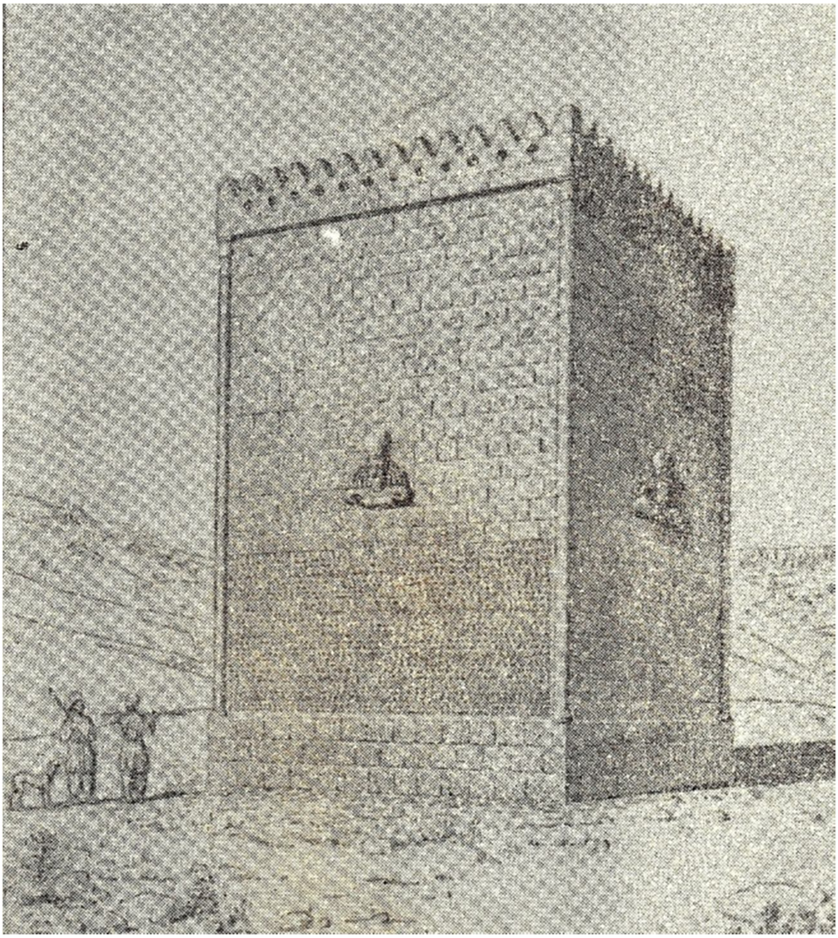

بەڵام ئێستا تەنها بەشی ناوەوەی ئەم شوێنەوارە ماوە لە گەڵ کۆمەڵێك لە بەردی داتاشراوی سادە بە دەوروبەریدا، مەبەست لە دروستکردنی ئەم تاوەرەی پەیکولی ڕای جیاواز هەیە، هەندێك پێیان وایە ئاتەشگەدە بووە و هەندێکی تر پێیان وابوو کە گۆڕی یەکێك لە پادشایانی ساسانی بووە، بەڵام ئەوەی زیاتر ڕوونەو پسپۆڕان پشت ڕاستی دەکەنەوە کە شوێنەوارەکە دەگەڕێتەوە سەردەمی پادشای ساسانی نرسی کوڕی سابووری یەکەم، رای زۆرینەی شوێنەوارناسان لەسەر ئەوەیە کە پەیکولی وەك یادگارییەك بۆ تاج لەسەرنانی پادشا نرسی دورستکراوە، دوای ئەوەی لە کێبڕکێ و ناکۆکی و جەنگ لەگەڵ نەیارەکانیدا سەرکەوتنی بەدەستهێنا و تەختی شاهانەی بەدەستهێنا، بێگومان دەقە هەڵکەندراوەکانی پەیکولی بە وردی باس لە رووداو کێشەکانی ئەو کاتە دەکەن کە چۆن نرسی توانی

سەركەوتن بەدەستبهێنێت، هەندێك شوێنەوارناس وای مەزەندە دەكەن كە هەر لە شوێنی پەیكوڵی پەیمان دراوە بە نرسی و تاجی شاهانەی كراوەتەسەر. شایەنی باسە لەدەقەكانی نرسی زۆر بە روونی ئاماژە بە "گەرمیانییەكان"دەكات و سوپاسی تایبەتیان دەكات كە چۆن پشتگیری پاشا نرسی بوون بۆ بەدەستهێنانی تەختی شاهانە .

لەكۆتایی سەدەی حەوتەمی زایین پرۆژەیەكی گرنگی ئاودێری لە كەلار دروستكرا، ئەمەیش ناسراوە بە (جۆگەی گاوری) ئەم كەناڵە ئاماژەیەكی گرنگە لەبواری پشت بەستنی مرۆڤ بە كشتوكاڵەوە جگە لەوەش لایەنێكی دیكەی بیناسازی نیشان دەدات بەوەی توانراوە لە ئاستێكی بەرزی هونەریدا ئەم جۆگەیە دروست بكرێت، پرۆژەكە لە گەڕەكی (حەمەی كەریم) ی كۆنەوە دەستپێدەكات بەچەند قۆناغێك درێژدەبێتەوە تاوەكو گوندی (بان ئاسیاو). لەكاتی نۆژەنكردنەوەی بەشیك لەم كەناڵە كورتە نەسراوێك دەدۆزرێتەوە كە ئامەژە بە رۆژی كردنەوەی پرۆژەكە دەكات.

سەبارەت بەسەدەكانی (٧ ـ ١٠) زایینی، بەڵگەی گرنكی شوێنەواری دۆزراونەتەوە گرنگترینیان ئەو پاشماوانەیە لەچینەكانی سەرەوەی گردی شێروانە دۆزراوەتەوە، لەسەدەكانی (١٠ ـ ١٥) زایینی بەڵگە شوێنەوارییەكان زۆر كەمن، بەڵام لێرە بەدواوە كۆمەڵێ بینای شوێنەواری و كەلەپوری لەكەلار و

دەوروبەری دروستکراوە، کۆنترینیان قوڵڵەکانی نێوان (کەلار ـ دەربەندیخان)ە، ئەم قوللانە پێکهاتوون لەدوو نهۆم، شێوەیەکی لولەکییان هەیە بۆ چاودێریکردنی بەشێك لەسنوری نێوان (عوسمانی ـ سەفەوی، قاجاری) لەکەناری ڕووباری سیروان و بهرزاییە کان دروستکراوە، قوڵڵەکان ژمارەیان زۆرە و لەگوندی بەدەرسووری خواروەوە دەستپێدەکات بەناوەکانی (قوڵڵە برنجی، ڕازیانە، وەلی خنکاو، مەلا، قوڵڵەسوتاو، سەید مەحمود، ئحتیات، جنە، قاپ شکێنە، لەواوان، بانی خان، ڕێویلە) مێژوەکانیان بەتەواوی ڕوون نییە بەڵام لەدوایین نۆژەنکردنەوە دراوێکی عوسمانی سەردەمی (سوڵتا عەبدولحەمیدی یەکەم ١٢٥٥ کۆچی ـ ١٨٣٩ زایینی) دۆزرایەوە، ئەمەش ئاماژەیەکە بۆئەوەی کە مێژوەکانیان لەو دراوە کۆنترن، هەروەها بینای باجگەی پەیکولی هەیە کە تاڕادەیەك نزیکە لە دوایین قوڵڵە (قوڵڵە ڕێویلە) و پێدەچێت مێژووەکەی بگەڕێتەوە بۆ هەمان سەردەم.

لەناوەندی قەزای کەلارو لەدەروازەی شار (قەڵای شێروانە) دەبینرێت کە یەکێکە لە بینا ناوازەو گرنگەکان لەسەر ئاستی بینا کەلەپوری‌و شوێنەوارییەکانی کوردستان، قەڵاکە پێکهاتووە لە دوو نهۆم‌و ژێرزەمینێك بەچەندین یەکەی بیناسازی گرنگ ڕازاوەتەوە، لەگەڵ چەندین نەخش‌و نیگاری قەشەنگ کە هەندێ بەشی قەڵاکەی پێ ڕازێنراوەتەوە، نەخشەکانیش بریتین لە دیمەنی ڕوەکی‌و ئاژەڵی‌و ئەندازەیی، مێژووی قەڵاکە بەپێی زۆر بەی سەرچاوەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٨٦٦ ـ ١٨٧٤) کەلەسەر دەستی (محەمەد پاشای جاف) دروستکراوە.

باجگەی پەیکوڵیش یەکیکی لە بیناکانی سەدەی نۆزدەیەمی زاینی دەکەوێتە نێوان گوندی پەیکوڵی و بەرکەل، نزیکەی (٦٠ کیلۆمەتر) لە باکوری رۆژهەڵاتی شاری کەلارەوە دوورە،ئەم باجگەیە لە کۆتاییەکانی حکومڕانی عوسمانییەکان وەك شوێنێك بۆ وەرگرتنی باج لەو کاروان و خێڵانەی بە ناوچەی پەیکوڵیدا تێپەریون دروستکراوە، هەروەها بۆ چاودێریکردنی سەلامەتی قافڵە بازرگانییەکان، شایەنی باسە لە سەردەمەکانی دواتریشدا ئەم بینایە وەك بنکەیەکی ئێشکگری پۆلیس بەکارهێندراوە.

لە گوندی (تازەدێ) و لەکەناری ڕووباری سیروان، کۆشکێکی ڕێك ئەندازە دەبینرێت، کۆشکەکە بریتیە لە سێ بەشی سەرەکی، پێکهاتووە لە دوو نهۆمو بەشی خزمەتگوزاریش دەکەوێتە بەرامبەرییەوە ئەم دوو بەشە بەپێی دوایین لێکۆڵینەوە دەردەکەوێت لەسەر دەستی (مەحمود پاشای کوڕی محەمەد پاشای جاف) ەوە دروستکراوە لەنێوان ساڵەکانی (١٨٧٤ ـ ١٨٨٢) هەرچی بەشەکەی تریشە پێشتر لەلایەن حەمە پاشای باوکییەوە دروستکراوە.

نزیکەی ١٠کم لە باکوری قەزاکەوە لە گوندی سەید خلیل، کومەلێك بینای ئارامگای ناوازە هەیە. بیناکان خویان لە دوشێواز دەبیننەوە وەك ئارامگای تاکە کەسی و ئارامگای خیزانی کە پیکدیێن لە لە زیاتر لە ژورێك، ڕووی سەرەوەیان بە پشتێن و گومەدی نیوە بازنەیی تەواوکراون . مێژووی ئارامگاکان دەگەرێنەوە بۆ کۆتایی سەدەی نوزدەیەم.

محمد علی کریم

بەکالۆریۆس لە زانستی شوێنەوار لە زانکۆی سلاحدین کۆلێژی ئاداب لە سالی ٢٠٠٩
فەرمانبەر لە بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان لە هەمان ساڵ، سەرەتا وەك بەرپەرسی ڕاگەیاندن و پاشان ئەندامی لیژنەی پشكنین و پاشان وەك لێپرسیاری مۆزەخانەی شارستانی گەرمیان کاری کردووە

پێكهاتەی زمان لە كەلاردا

• پ.ی.د. دارا حەمید محەمەد

زمانی كوردی لە چوار زاری سەرەكی پێكهاتووە ، كە بریتین لە : (زاری ژووروو ، زاری ناوەڕاست ، زاری خواروو ، زاری گۆران) ، زمان لە كەلاردا پێكهاتەیەكە ، نمونە و سامپڵی زاری ناوەڕاست و زاری خواروو زاری گۆرانی تێدایە ، فۆرمی گشتی ئەم پێكهاتەیە بن زارێكە (sub Dialect)سەر بە شێوەزاری گەرمیان و شێوەزاری گەرمیانیش سەر بەر زاری ناوەڕاستە ، واتە زمان لە كەلاردا لە هەر فۆرمێكدا بێت بەشێكی زاری ناوەڕاست پێكدەهێنێت . بەپێی توێژینەوەكانی زمانناسانی وەك (محەمەد مەعروف ، كاتامبا Katamba ، رازمجوRazmajoo ، هدسن Huds6n و چەندین زمانەوانیتر) هۆكارە سەرەكییەكانی دروستبونی زار و شێوەزار زیاتر سروشتی جوگرافی و هۆكاری سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابوری و بونیادنانی شار و شارستانییەتن ، نمونەی هەرە زیندو بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییە بونیادنانی شاری سلێمانییە لە ساڵی ١٧٨٤ ، كە دانیشتوانەكەی كۆمەڵانێك بوون سەر بەزار و شێوە زارە جیاجیاكانی زمانی كوردی بەتایبەتی زارەكانی ناوەڕاست و گۆران ، دیاردەكانی كارلێكردن و ململانێ سروشتێكی ئاسایی زمان و زارن ، ئەو دیاردانەش واتە ململانێ و كارلێكردن دەبنە مایەی گۆڕان لەو زارو شێوەزارانەدا بەئاراستەی لێكتێگەیشتن و دواتر دروستبوونی شێوەزارێكی نوێ ، هەربۆیە دەبینین لەئەنجامی كارلێككردنی زاروشێوەزارەكانی ناوشاری سلێمانی ، شێوەزارێكی

تایبەت بەو شارە دروستبووە ، کە تایبەتمەندی فۆنۆلۆجیphonology (و مۆرفۆلۆجیmorphology و سینتاکسی syntax سیمانتیکی semantics خۆی هەیە ، لە ئێستاشدا ئەو شێوەزارە بناغەیەکی پتەوی زمانی ستانداردی کوردییە . لەو سۆنگەیەوە گەر بڕوانینە زمان لەکەلاردا ، دەبینین ، تاڕادەیەکی زۆر ئەو هەلومەرجانەی بوونە هۆی دروستبوونی شێوەزاری سلێمانی لە کەلاریشدا ڕەخساون ، تەنها جیاوازی لەوەدایە ، کە شێوەزاری سلێمانی بەهۆکاری بونیادنانی شار هاتۆتەئاراوە کەچی شێوەزاری کەلار بەهۆکاری کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری لە قۆناغی دروستبووندایە ، هەربۆیە دەکرێت ، بوترێت ، بەپێی پێوەرە زمانەوانییەکان و فاکتەرەکانی دروستبوونی زار و شێوەزار و ململانێی زارو شێوەزارەکان لە داهاتوویەکی نزیکدا لە کەلار شێوەزارێکی تایبەت بەشارەکە پەیدا دەبێت .

پێگەی جوگرافی کەلار ، کە لەلایەك سەنتەری ئیدارەی گەرمیانە و لەلایەکیتریش لەبەرئەوەی خاڵی بەیەکگەیشتنە لەگەڵ ناوەڕاست و خوارووی عێراقدا هەر لەسەرتای دروستبوونییەوە لە ساڵی ١٩٧٠ تا ئەمڕۆ هەمیشە پەناگەیەك بووە بۆ کوردانی خواروو ، کە بەهۆکاری سیاسی و هەڵاتن لە دەستی ڕێژێمەکانی عێراق و هۆکاری ڕاگواستن ڕوویانکردوەتە ئەم شارە ، هەروەها هاوسنووری لەگەڵ ئێراندا و بوونی زیاتر لە مەرزێك لەسنوورەکەدا ، وایکردووە ، کەلار ببێتە ناوەندێکی بازرگانی گرنگ ، ئەمەش بۆخۆی هۆکارێکە بۆئەوەی خەڵکی ناوچەجیاوازەکانی دەوروبەری کەلار ڕووی تێبکەن . بێگومان هەموو ئەم هۆکارانەی کۆکردنەوەی کۆمەڵانی جیاواز لە سەنتەری کەلاردا کاریگەری لەسەر زمانی ناوچەکە دەبێت و بەپێچەوانەشەوەڕاستە ، واتە کاریگەرییەکە دوولایەن و دووسەرەیە . دیارە ئەو هەموو هەلومەرج و گۆڕانکارییە لە زمانی کەلاردا زەمینەسازی بۆ دروستبوونی شێوەزارێکی تایبەت بە ناوچەکە زیاتر دەکەن .

پێکهاتەی زمان لە کەلاردا خاوەنی تایبەتمەندی دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاسازی خۆیەتی ، ئەو خەسڵەتانەی زمان لەکەلاردا زیاتر لە پێکهاتە کۆمەڵایەتییە جۆراوجۆرەکەیەوە سەرچاوەیانگرتووە ، چونکە دانیشتوانی کەلار پێکهاتەیەکن لە هۆزەکانی : (جاف ، گەڵاڵی ، دەلۆ ، هەمەوەند ، ورمزیار ، زەنگەنە ، باجەڵان ، جمور ، کاکەیی ، کەڵهوڕ ، لەك ، لوڕ ، فەیلی ، زەهاوی ، گێژ ، تەرخانی ، شاتری ....تد)ئاشکرایشە کە زمانی ئاخاوتنی ئەم هۆزانە جیاوازن و چەند شێوەزارێکی هەریەك لە زارەکانی ناوەڕاست و خوارو و گۆران لەخۆدەگرن . ئەم تێکەڵەیە لە قسەپێکەران بە زار و شێوەزاری جیاواز لەئەنجامی پەیوەندی بەردەوام و ڕۆژنەیان کارلێکدەکەن و ئەنجام گۆڕان لە شێوەزارەکانیانداڕوودەدات ، وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد کارلێك و گۆڕانکارییەکان بەئاراستەی دروستبوونی شێوەزارێکی نوێ و تایبەتن بە کەلار .

ناوی تەواو : پرۆفیسۆری یاردەدەر د. دارا حەمید محەمەد

ساڵ و شوێنی لەدایکبوون : ١٩٦٦ کفری

شوێنی نیشتەجێبوون : کەلار گوندی ئەڵمانی ، بەردەسوور

بڵاوکراوە : ٢ کتێب بەناوەکانی (واتسازی ٢٠١٠) و (هەندێ لایەن لە تیۆرییەکانی زمان ٢٠١٣).

بەشداری زیاتر لە ١٢ کۆنفرانسی زانستی لە ناوەوە و دەرەوەی هەرێم کردووە

زیاتر لە ١٥ توێژینەوەی زانستی بڵاوکردووەتەوە.

سەرپەرشتی ٢ نامەی ماستەری کردووە

وەك سەرۆك وئەندامی لیژنەی گفتوگۆ بەشداری ٧ نامەی ماستەر و ١ نامەی دکتۆرای کردووە.

ئێستا مامۆستایە لەبەشی زمانی کوردی ، کۆلێجی پەروەردە ، زانکۆی گەرمیان .

مێژووی گەڕەكی سەركەوتن

● مستەفا سەعید علی

گەڕەكی سەركەوتن یەكێكە لە گەڕەكە گەورە و دێرینەكانی قەزای كەلار دەكەوێتە سەر ڕێگای سەرەكی كەلار ـ سلێمانی، هاوسنوورە لەگەڵ گەڕەكەكانی (گۆران ـ گازینۆ) لە باكور، (سیروان) لەرۆژهەڵات، (شەهیدان) لە ڕۆژئاوا و(فەرمانبەران) لە باشور. تابەر لە ڕاپەڕین ناوی (مەجموعەی حەمەی كەریم) بوو بەڵام دوای ڕاپەڕین ناوی گۆڕدرا بۆ (سەركەوتن) سەرەتای دروستبوونی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی١٩٧٦لەسەر ڕووبەری ٢٤١ دۆنم زەوی و بە چێوەی ٣١٢٩ مەتر. بە دروستكردنی (١٠٠) سەد خانوو بە شێوەیەكی ئەندازەی ڕێكوپێك، كە هەر خانوویەكی بریتیبوو لەدوو ژوورو هەیوانێك و چێشتخانەو حەمام و تەوالێتێك لەسەر ڕووبەری ١٨٠م٢ (١٢× ١٥) م ئەم سەد ماڵە لەلای خەڵكی گەرەكەكە ناسراوە بە خانووە سەبەكان، كە لە بەردوقسڵا دروستكرابوون و سەری بە كۆنكرێت گیرابوو، ئەم سەدماڵە لە بنەڕەتدا بۆ فەرمانبەرانی دەوڵەت دروستكرابوون بەڵام ئەو كوردانەی كەلە ساڵی١٩٧٥ دوورخرابوونەوە بۆ باشوری عێراق و لە ساڵی ١٩٧٧ گەڕێندرانەوە بۆ پارێزگای سلێمانی بەشێكی زۆریان هاتن لە شاری كەلار نیشتەجێ بوون و چوونە نێو ئەو خانووانە و حكومەتیش هیچ ڕێگرییەكی لێنەكردن. بەڵام بە تەواوی دروستكردنی گەڕەكەكە دەگەڕێتەوە بۆ نێوان ساڵانی ١٩٧٧ بۆ ١٩٧٩ كە بریتی بوو لە ٤٠٠ خانوو، هەریەكی بە ڕووبەری ٢٢٥م دووجا (١٥×١٥)مەتر دووجا بەڵام لە دوای ڕاپەرین شارەوانییەكانی كەلار یەك مەتری بۆ درێژی ئەم خانوانە زیادكردووە ڕووبەری هەر خانوویەك بووبە(١٥×١٦)مەتر كە دەكاتە (٢٤٠) م٢ . خانووەكانی بریتی بوون لە دووژووری (٥×٣ م)

و (٦X٤ م) لەگەڵا چێشتخانەیەكی (٣X٣ م) كەلە تەنیشت خانووە شەش مەتریەكەوە بوو لە گەڵا هەیوانێكی (٩X٣م) لە كۆتایی بەرامبەر چێشتخانەكە دنگەیەكی چوارگۆشەی (٥٠X٥٠سم) كەلە بەرد و قسڵادرووستكرابوو. بەرزكرابووە بۆ ئەوەی سەری دووەمی شەڵمانی هەیوانەكەی بخرێتە سەر، لە ناوڕاستی هەیوانەكەشدا بۆرییەكی ئاسنی هە شت ئینجی درابوو بە ژێر شێلمانەكەدا وەك ڕاگری دووەم بۆ شێلمانەكە.

دەرگا و پەنجەرەی هەموو ماڵەكان بە ڕە نگی خۆڵەمێشی (رە ساسی) بۆیاخ كرابوون سەری خانوەكان بەدار گیرابوون بۆیە خەڵكەكە بەو خانوانەیان دەگووت (خانوە دارەكان) بۆ ئەوەی خانووەكان دڵۆپەنەكەن ماڵەكان نایلۆنیان بە كار دەهێنا لە ژێرگڵا و قوڕیان دەدا بەسەر خانوەكانیاندا، كاری قوڕكاری لەم خانوانەدا بەهەرەوەزی بوو، هەر ڕۆژەو بۆ ماڵێك یان دوو ماڵ كاردەكرا هەركەسەو كەس و كاری خۆی لە بانسواقدا یارمەتی یەكتریان دەدا.

زۆر جار كەسانێك كە لە سەربانی خانوەكەوە قوڕیان دەكێشا ئەو كەسانەیان دەدایە بە تۆپەڵە قوڕكە بە بەردەم ئەوماڵەدا ڕەتدەبوون بە تایبەت كاسانێك ناسیاوبونایە و بیانزانیبا دڵگران نابن. ئیتر كابراش كەدەیدیت جل و بەرگە تازەكەی دراوەتە قوڕەوە هەنێك توڕە دەبوو و هەنێك قسەی زبر و نەشیاوی بەوكەسە دەگووت كە قوڕەكەی وەشاندبوو، بەڵام سەرئەنجام لەو قسانە هیچ شین نەدەبوو و كابرا لێیدەداو دەڕۆیشت و ئەمانیش لە دواوە دەستیان بە پێكەنین دەكرد، زۆر جار ژنانیش لەو هەرەوەزییەدا بەشداردەبوون ئەگەر بانسواقەكە تاقی بەیانیان بوایە نانی نیوەڕۆ لەماڵی خاوەن ماڵا دەخورا و ئەگەر دوایی نیوەڕوان بوایە ئەوا نانی ئێوارە تۆزێك بە زووەوە لەماڵی خاوەن ماڵا دەخورا.

زۆربەی ئەوانەی لە ساڵی ١٩٧٧ لە باشووری عێرق گەڕانەوە لەبەر نەبوونی جێگەو ڕێگە بەنیوەناتەواو گواستیانەوە نێو ئەم خانوانە.

دابەشكردنی خانوەكان بە دەستی قایمقام بوو كە "محەمەد مجید قادر - محەمەدی مجیدخان" بوو بۆیە هەركەسێك ژمارەی خانوەكەی وەردەگرت خۆی دەچوو لە كۆگای كۆمپانیاكە ژمارەكەی پیشاندەدا و بە گوێرەی پێویستی خۆی دار و حەسیری بۆسەر گرتنی خانوەكە ی وەردەگرت. هیچ كام لە ماڵەكان سپی نەكرابوونەوە و لەساڵی ١٩٨١ هەمانشت لە بەرد و قسڵا حەمام و تەوالێت بۆ ماڵەكانی ئەم گەڕەكە دروستكرا، تەنانەت دیواری حەوشەش بۆ ماڵەكان دروستنەكراو خەڵكی دیواریان بە قامیش و گوێنی لە نێوان خۆیان و دراوسێكانیاندا دروستكرد.

زۆربەی ئەو ماڵانەی ئەم گەڕەكەیان ئاوەدان كردەوە بریتی بوون لە خەڵكی گوندەكانی قەزای خانەقین و هەردوو ناحیەی قۆرەتو و مەیدان، لەبەر ئەوەی قایمقامی ئەو كاتەی كەلار خۆی خەڵكی گوندی "مەحمود قەجەر" ی ناحیەی قۆرەتو بوو بۆیە زۆربەی خەڵكەكەی دەناسی و لەسەر بنەمای گوند و عەشیرەت خانوەكانی دابەشكرد. واتە هەر ڕیزە خانوویەكی پێكەوە دەدایە خەڵكی

گوندێك یان عەشیرەتێك زۆربەی دانیشتوانی ئەم گەڕەكە بریتیبوون لە عەشیرەتەكانی (قادرمیروەیسی، باجەلان، بێویانی، وەرمەزیار، جمور و تایشەیی).

بەڵێندەرەكەی پیاوێكی خەڵكی سلێمانی بوو بەناوی "حاجی حەسەن" كۆمەڵێك بەڵێندەری بچووكیش هەبوون لەم خانوانەدا كاریان دەكرد لەوانە (حاجی مەجید جوامێر، عەبدوڵای مەلا كەریم، مەلا عەبدوڵا، نەریمان جانە موراد، كەمال سەمین علی، لەگەڵ كۆمەڵێك وەستادا لەوانە" ئەحمەد یاروەیس عەزیز، عەلی موراد یار موراد، عەلی عبدولڕەحیم ، وەلی عەلی جومعە، كەریم عەلی جومعە، خورشید محەمەد قادر، حوسین نەریمان، قادر نەریمان، عەبدوڵا خلیفە مالیك، عومەر محەمەد شەریف، مەحمود خاوەرە، ئەحمەد محەمەد عەزیزموراد) لەگەڵ كۆمەڵێك وەستای كفری و كەركوكدا. من خۆم یەك هاوینی تەواو١٩٧٨ كرێكاریم لەو خانوانەدا كردووە و ئەو كەسانەم بە چاوی خۆم بینیوە كە بەڵێندەر و وەستا بوونە لە دروستكردنی ئەم گەڕەكەدا. دیارە كەسانی تر و وردە بەڵێندەر و وەستای تریش هەبوونە لەم خانوانەدا كاریان كردبێت بەڵام بۆ من ساغ نەبوونەوە كێن.

مەحمود محەمەد هەواس ناسراو بە (مەحمو كوردی) و قەجەر عەبدولكەریم و محەمەد حاجی قادر و عەلی حسێن هەواس و ئەوڕەحمان حاجی قادر بەتانكەر ئاویان بۆ وەستاو كرێكارەكان دەهێنا و لە بەرمیلیان دەكرد بۆ ئەوەی كارەكانیان نەوەستێت هەر وەستایەك چەن بەرمیلێكی لەلای كارەكەی دانابوو ڕۆژانە زیاتر لە جارێك ئاویان بۆ تێدەكردن. هەموو گەچی خانوەكانی ئەم گەڕەكە لە شاری فەلوجە دەهێنرا. لەگەڵ ئاوەدان بوونەوەی گەڕەكەكە دا لە كۆتایی ساڵی ١٩٧٨ دوو بیری ئیرتوازی لێدرا یەكەمیان لە باشووری گەڕەكەكە، كە میراوەكەی (موشەغیلەكەی) ئیبراهیم مەحمود فەتاح خەڵكی گوندی مەحمود قەجەر و ئەوی تریان لە دیوی باكوری گەڕەكەكە ، كە میراوەكەی "خەلیل كەریم فەرەج"خەڵكی گوندی كانی پەموو بوو. لەو بیرانەوە بەبۆری ئاو ڕاكێشرا بوو بۆ كۆڵانەكان و لەهەر كۆڵانێكدا دوو بۆ سێ تایپ دروستكرابوو كە بریتی بوو لە ستونێكی كۆنكریتی یەك مەتریی چوار گۆشە بە هەر چوارلایدا چوار بۆری نیو ئینجی لێبەسترابوو بۆ ئەوەی ماڵان ئاوی لێببەن لەبەر ئەوەی ئاوەكە ڕۆژانە بۆ ماوەیەكی دیاریكراو بەردەدرایەوە بۆیە زۆر جار ژنان لەسەر بەلوعەكان قەرەباڵغیەكی زۆریان درووستدەكرد و بە زەحمەت دەیانتوانی مەنجەڵێك ئاویان دەستكەوێت. هەندێكجار ژنان لێیان دەبوو بە دەمەقاڵەو مەنجەڵا یان تەنەكە ئاوەكەیان دەكرد بەسەری یەكتردا و ژنە شەرمن و بێدەسەڵاتەكانیش بۆخۆیان بە مەنجەڵی بەتاڵەوە دەگەڕانەوە بۆیە ئەم جۆرە لە ئاوەدانە ماڵان چارەی كێشەی خەڵكەكەی نەكرد، ناچار خەڵكی بیریان كردەوە هەریەكەو لە حەوشەی خۆیدا بیرێكی دەستی لێدات كە لە ٢٠ بۆ٢٢ مەتر دەكەوتە ئاو.

لەبەر ئەوەی هێشتا كارەبا نەگەشتبوە ئەم گەڕەكە خەڵكەكە بە دۆڵكە و جەنجەڕ ئاویان لە بیرەكان هەڵدەگۆزی، بەڵام كە لە ١٩٧٩/٧/٢٣ بۆ یەكەم جار كارەبای نیشتمانی گەیەنرایە ئەم گەڕەكە، خەڵكی ئیتر وردەوردە ماتۆڕیان خستە بیرەكانیانەوە.

سەرەتا منداڵانی گەڕەك لەبەر نەبوونی بینای قوتابخانە لە سێ خانووی خانووە سەبەکان دەیانخوێند تالەساڵی ١٩٧٨ یەکەم بینای قوتابخانە دروستکرا لەسەر ڕووبەری (٤١٩٣،٩٧م٢) بەپانی ٦٢م درێژی ٩٢م . بەناوی (مدرسه الشعله الابتدائیه) پاشان ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (مدرسه النقال الابتدائیه) کەئێستا قوتابخانەی مرواری بنەڕەتییە. کەبریتی بوو لە قوتابخانەیەکی شەش پۆلی لە ئەسڵدا بۆ باخچەی ساوایان دروستکرابوو بەڵام کرایە قوتابخانەی سەرەتایی ، وساڵی ١٩٨٠-١٩٨١دەستکرابەخوێندن تێیدا و خوێندن تیایدا بە زمانی عەرەبی بوو یەکەم بەڕێوبەری مامۆستا "مەهتاو حەمە وهاب" بووە، یەکەم قوتابی لێوەرگیراوە (ئاسۆ محەمەد مستەفا) لە دایکبووی ساڵی ١٩٧٤ بووە. بەڵێندەرەکەی " حسن حاجی امین خچر" پیاوێکی تەڕ پۆشی کورتەباڵا، خەڵکی کفری بوو. بەشێك لەبینای قوتابخانەکە لە بەردی نەقاری بەشیوەیەکی جوان درووستکرابوو وەستاکانی خەڵکی سلێمانی بوون.

ئەو پیاوەی کارەباکەی راکێشا کوردێکی فەیلی خەڵکی بەغداد بوو بەناوی"حەیاوی" ئێمە کەمنداڵا بووین زۆرجار دەچووین لای دەوەستاین و دەمانبینی نەخشەیەکی گەورەی لەسەر ستاندێك دانابوو لەبەرامبەر خۆیدا و بەگوێرەی نەخشەکە بۆرییەکانی رادەکێشا و وایەرەکانی بەنێودا ڕادەکێشان. لەبەر کۆنی و نەشیاوی بیناکە بۆ قوتابخانە لەساڵی ٢٠١٤ ڕوخێنرا بۆ ئەوەی سەرلەنوێ بەدیزاینێکی تازە دروستبکرێتەوە بەڵام لەبەر ئەو قەیرانە ئابووریە سەختەی بەسەر کوردستاندا هات تائێستا (٢٠١٨) تەنها هەیکەلەکەی درووست کراوەتەوە.

مزگەوتی ئیمامی شافیعی یەکەم مزگەوت بوولە ساڵی ١٩٨٠ لەم گەڕەکە درووستکرا لەسەر ڕووبەری(٨٠٦،٩م٢) کەپێکهاتووە لە حەرەمێکی گەورە و قاتی سەرەوەی حەرەمەکە تانیوەی دروستکراوە بۆ ژنان کەدەچیتەژوورەوە بۆ نێو حەرەم سێ دەرگای گەورەی ٢×٢ هەیە، دوانیان بە پەیژەیەکدا سەردەکەوی بۆ قاتی سەرەوە و دەرگای ناوڕاستیش ڕاستەوخۆ بۆ نێو حەرەم.

یەکەم ووتار خوێن لەم مزگەوتەدا مامۆستا مەلا سەید محەمەد عەلی حاجی بووە، دوای ئەو مەلا محەمەدی هۆرێنی ناسراو بە مەلا محەمەدی ڕیش هات. یەکەم خادیم و بانگدەریش مەلا محەمەدی شەل بوو قورئان خوێن و پێشنوێژیش هەریەك لە مامۆستایان مەلا سەید محەمەدعەلی حاجی و مەلا محەمەد مەحمود ناسراو بە مەلا محەمەدی تایشەیی بوون. تا ناوەڕاستی دووهەزارەکانیش ئەم مزگەوتە فەقێی هەبوو لە ئێستادا وتار خوێنی ئەم مزگەوتە مامۆستا مەلا کەریم فرج ناسراو بە مەلا کەریمی شافیعی و قورئان خوێنی مەلا ئەورەحمان محەمەد ئەمین و بانگدەریش محەمەد حەمید عەلی یە.

لە ڕۆژی شەممە ١٩٨٦/٥/٣١ کە ڕێکەوت بوو لەگەڵ یەکەم شەوی قەدری مانگی ڕەمەزاندا لەبەردەم دەرگای بچووکی ئەم مزگەوتە دا کارەساتێکی دڵتەزێن ڕوویدا و لەکاتی گەڕانەوەی خەڵکەکە لە مزگەوتەوە بۆ ماڵ بۆ پارشێو لەدەورووبەری کاتژمێری دووی شەو لەلایەن کەسێکی نەناسراوەوە

لەپشتەوە دەستدرێژی گوللەیان لێكراو زۆربەی ئەوانەی بەریكەوتن منداڵانی تەمەن نێوان ١١ بۆ ١٥ساڵا بوون و دەسبەجێ هەر لەوێدا سیانیان گیانیان لەدەست دا كە ئەمانە بوون ١ـ كامەران عزیز ٢ـ خەلیل ئەحمەد ٣ـ وریا حسن محەمەد هەواس.

هەشت كەسیش بریندار‌بوون كە ئەمانەن بوون: ١ـ حەیدەر فەرەج محەمەد ساڵەح ٢ـ تاها حاجی محەمەد ٣ـ لوقمان عەبدولڕەحمان فەرەج ٤ـ سدیق ئیبراهیم ٥ـ مەجید عوسمان محمد ٦ـ جوامێر غەفور سەفەر ٧ـ ئەحمەد محەمەد سلێمان نەسور ٨ـ خەلیل رەشید مەحمود.

نەخۆشخانەی گشتی كەلار و نەخۆشخانەی فریاكەوتنی كەلار دەكەونە سنووری ئەم گەڕەكەوە، نەخۆشخانەی گشتی كەلار لەساڵی ١٩٨١ لەسەر ڕووبەری ١٦،٩،٦٦،٦٤م٢ بنیاتنراوە یەكەم پزیشك لەم نەخۆشخانەیە نەشتەرگەری ئەنجامداوە دكتۆر حەیدەر تاها عەلوەش بووە، لە ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١، بەڵام یەكەم دكتۆر لەم نەخۆشخانەیە لە نێو ساڵەدا نەشتەرگەری كردبێت دكتۆر جەبار عەبدول نەریمان بووە لەساڵی ١٩٩٤.

مزگەوتی دووەم لەم گەڕەكە لە ساڵی ٢٠٠٠ – ٢٠٠١ دروستكرا مزگەوتی "ئیمامی عەباس" بوو. لەسەر ڕووبەری (٦٢/٢١٤٠م٢) بەدرێژایی ٥٠X٤٣م. لەلایەن هەردووبرا هادی و مەهدی كوڕانی ئەورەحمان سەرچاخ، مزگەوتی ئیمام عەباس تەنیا مزگەوتە لەكەلار دا منارەی هەیە كە ٣٢ مەتر بەرزەو بەشێوەیەكی هەشت لای دروستكراوە لەچەند چینێكی بەشی سەرەوەیدا ناوەكانی (اللّه و محمد و چەند ئایەتێكی قورئان بە خەتی پلپ لەسەر كاشییەكی پیرۆزەیی نوسراوە لەسەری سەرەوەش بەگومبەتێكی سەوزی تێر كۆتایی دێت.

سەردەرگای گەورە و دەرگای حەرەم لەدەرەوە و شوێنی ووتاردانی مامۆستا بە چەند ئایەتێكی قورئان بەخەتی پلپو نوسخ و مێژووی دروستكردنی مزگەوتەكەو ئەو كەسانەی دروستیان كردووە بەخەتێكی جوان نوسراوە لە سەر كاشیەكانی پیرۆزەیی نەخش و نیگارێكی جوان بەدەوری نوسینەكاندا بەڕەنگێكی زەردی مت وەك چوارچێوەیەك نەخشێنراوە، هەموونوسینەكان لەنووسین و دیزاینی ئەندازیارێكی كەربەلاییە بەناوی "عبدالعقیم"،وەك لەبەشی خوارەوەی لای چەپی تابلۆكاندا دەردەكەوێت. مزگەوتەكە دوو دەرگای هەیە دەرگایی گەورە كەڕووی لە خۆرهەڵاتەو دەرگای بچووك كەڕووی لە خۆرئاوایەو دەكەوێتە بەرماڵەكانەوە. لەگەڵا هۆڵێكی پرسە كە نزیكەی ٢٠٠ كەس دەگرێت.

یەكەم مامۆستایی ووتار بێژ لەم مزگەوتەدا "مامۆستا مەلا فەقێ محمد غەیدان قادرـ ناسراو بو بە مەلا چاوڕەش" بوو (١٩٤٦ - ٢٠١٦) یەكەم بانگدەریش "مەلا ڕەحیم عەزیز محەمەد (١٩٣٥ـ٢٠١٦) بوو. ئیستا ووتاربێژی ئەم مزگەوتە" مامۆستا مەلا مەحمود محمد فرج ساڵح " و بانگدەریش "حسن حەمە علی ساڵحە"ە.

دووەم قوتابخانە لەم گەڕەكە (قوتابخانەی پەژاری بنەڕەتی) بەناوی شاعیری شەهید " محەمەد پەژار"ەوە ناونراوە. شەهید محمد پەژار لە ڕاپەڕینەكەی ساڵی١٩٩١ لەلایەن موجاهیدنی

خەڵکەوە لەبەردەم نەخۆشخانەی گشتی کەلار شەهیدکرا کەچەن سەدمەترێك لەبینای قوتابخانەکەوە دوورە، یەکەم بەڕێوبەری ئەم قوتابخانەیە مامۆستا "ئەحمەد محەمەد کریم بەگ" بووە .

پرۆسەی زێرابکردن و قیرتاوکردنی شەقام و کۆڵانەکانی گەڕەکی سەرکەوتن لە ساڵی ٢٠٠٣ دەستی پێکرد ولەساڵی ٢٠٠٤ کۆتای هات بە ڕووبەری (٣٢٢،١٤٤،٥٥م٢). سێیەم بیری ئیرتوازی لەم گەڕەکەلە ساڵی ٢٠٠٧ لێدرا بە قوڵی ١١٦م لەلایەن سێ وەستای خەڵکی دووز خورماتوەوە بەناوەکانی (فەرهاد نجم قادر ناسراو بە فەرهاد کۆفی ، ئەحمەد نجم قادر ، و حەمەد حوسین) وەستای دیوارەکەشی خورشید محەمەد قادر بوو، یەکەم دوو میراو لەسەر ئەم بیرە کاریان کردووە " سەلاح عەبدوڵا عەبدولڕەحیم و ئەحمەد محەمەد عەلی ساڵح" بوونە .

یەکەم خۆپیشاندان لە دژی ڕژێمی بەعس لە ساڵی١٩٨٤ لەم گەڕەکەوە دەستی پێکرد لە ئەنجامی تەقەکردن لەلایەن حیمایەکانی "شێخ جەعفەر شێخ عەبدولکەریم " ی پارێزگای ئەوکاتەی سلێمانی کە ئەورۆژە هاتبوونە کەلار دووکەس بەناوەکانی " جەلال تاهیر ئاغا" کە پیشەی فیتەر و لەدووکانەکەی خۆی دانشتبوو لەگەڵا "جومعە ڕۆستەم قادر" تەمەن ٢٩ساڵا خەڵکی گوندی محمودقەجەر شەهیدکران، خەڵکی شار تەرمەکەی شەهید جومعەیان بەسەر شان گەیاندەگۆڕستانی گوندی بەرلوت لە نۆ کیلۆمەتری ڕۆژهەڵاتی شاری کەلار. خوالێخۆشبوو"ئاسۆی مەحمود بەگی جاف" کە ئەو کاتە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بوو لەپێشەوەی خەڵکەکەوەبوو.

یەکەم کێڵگەی پەلەوەر لەکەلار لەسنووری ئەم گەڕەکە دروووستکراوە لە ساڵی ١٩٧٦ لەسەردەمی قایمقام " مەعاز ئیسماعیل حەقی" بەڵێندەرەکەشی " فەوزی عەبدولڕحمان بەگی دەلۆ" بووە وەستای دیوار و وەستای تەختەی لە سلێمانیەوە بۆ هێنراوە و توانای بەرهەمهێنانی ٤٥٠٠ مریشکی هەبووە.

سەنتەری گەنجانی کەلاریش کە فەرمانگەیەکی خزمەتگوزاری هونەرییە دەکەوێتە سنوری ئەم گەڕەکەوە .

باخچەی ساوایانی(ڕازاوە) یەکێکیترە لەو فەرمانگە حکومییانەی دەکەوێتە سنووری ئەم گەڕەکەوە لە ساڵی٢٠٠٧ لەسەر ڕووبەری ٢٥١٨،٨٢م٢ بە درێژی٧٥مX٦٢م دروستکراوە، یەکەم بەڕێوەبەری مامۆستا"سەرگوڵا سابر زۆراب"بووە.

یەکەم تیپی وەرزشی لەم گەڕەکە لەساڵی١٩٧٩ دامەزراوە لەلایەن هەردوو یاریزان ئیبراهیم عەبدولڕەحمان و جەلال محێدین باپیرەوە بەناوی تیپی وەرزشی ئازادی "تیپی وەرزشی حەمەی کریم" یشیان پێوتووە یاریزانەکانی پێك هاتبوون لەم کەسانە:

١ـئیبراهیم عەبدولڕەحمان ٢ـ جەلال محێدین باپیر ٣ـ یونس ئەحمەد محەمەد ٤ـ ئەحمەد کەریم خەیات ٥ـ نەوزاد فەرەج ئەمین ٦ـ یەحیا محەمەد سەعید ٧ـ محەمەد قادر فەتحوڵا ٨ـ ئەکرەم محەمەد عارف ٩ـ بەرزان حەمید ١٠ـ بارام مەحمود ١١ـ ئیبراهیم عەلی موراد ١٢ـ رزگار عوبدوڵا

(رزە ڕەش) ١٣ـ كامەران عەزیز حسێن ١٤ـ عەبدوڵا عەبدولكەریم محەمەد ١٥ـ هیوا ئیسماعیل رەشید ١٦ـ حامد خەلیل محەمەد.

فەرمانگەی ڤێرتێرنەری كەلار كەلە ساڵی ١٩٧٤ دامەزراوە و یەكەم كارمەندی " سەید یاسین عەبدوڵا" بووە دەكەوێتە سنوری ئەم گەڕەكەوە بەڕێوەبەری ئێستای دكتۆر عوسمان مستەفا حسێن"ە هەروەها فەرمانگەی شەتڵگەی كەلار و كۆگاكانی فەرمانگەی ئاوی كەلاریش لەگەڵا بەشێك لە شاری یاری كەلار دەكەونە سنووری ئەم گەڕەكەوە.

لەساڵی ١٩٨١ لەسەردەمی قایمقام محەمەد مەجید قادر (٧٧) دووكان بەیەكڕیز لەسەر جادەی سەرەكی سلێمانی لەم گەڕەكە دابەشكراو هەر زوو ئاوەدان كرانەوە. یەكەم كەس لەم دووكانانەدا چایخانەی دانا " شەهابی كاكە ئەحمەد" بوو پاشان نزیكەی هەموو دووكانەكان بوون بە فیتەری و ڕۆنگۆڕی و چەن دووكانێكی نەبێت ووشكە فرۆش بوون، دوای دروستكردنی ناوچەی پیشەسازی كەلار هەموو ئەو فیتەر و پیشەوەرانە گواستیانەوە بۆ ناوچەی پیشەسازی و دووكانەكانیش ڕووخێنران و شوێنەكەیان كرا بە باخچەیەكی گەورە.

چەندین ڕۆژنامەنووس و نووسەر و هونەرمەند و شاعیری شاری كەلار لەم گەڕەكە یا تا ئیستا نشتەجێن یان ساڵانێک لێی نیشتەجێ بوونە كە ئەمانەن.

١ـ ڕۆژنامەنووس حامد محەمەد عەلی ـ كە دواتر بوو بە بەرپرسی كەناڵی سپَدە و سەرنووسەری ڕۆژنامەی یەكگرتوو و ساڵانێكیش سكرتێری سەندیكای ڕۆژنامەنوسانی كوردستان بوو.

٢ـ ڕۆژنامەنووس كاوە گەرمیانی ـ خاوەنی گۆڤاری ڕایەڵ ـ هەر لەم گەڕەكەدا لە شەوی ٢٠١٣/١٢/٥ تیرۆر كرا.

٣ـ ڕۆژنامەنووس كاروان یارویس .

٤ - ڕۆژنامەنووس دكتۆر "ئیبراهیم علی موراد.

٥ - ڕۆژنامەنووس ساڵح میرویس.

٦ -ڕۆژنامەنووس ئیبراهیم سەمین عەلی.

٧ ـ ڕۆژنامەنووس بێستوون تەها باحەڵان

٨ـ ڕۆژنامەنووسی وەرزشی سامان یارویس

٩ـ ڕۆژنامەنووس پەیمان ئەمین سەمین

١٠ـ ڕۆژنامەنووس دلێر عەبدولڕەحمان ئەمین

١١ -ڕۆژنامەنووس سوعاد حاتەم ئەحمەد

-راگەیاندكار كاروان عەلی عەبدولڕەحیم١٢

ـ ڕاگەیاندكار ئیبراهیم ئەحمەد هەواس١٣

ـ راگەیاندکار هێمن قادر فەرەج١٤
ـ راگەیاندکار ئیبراهم ئەحمەد (ئاری)١٥.
١٦ـ هونەرمەندی تەشکیلی نامیق علی باباخان
١٧ـ هونەرمەند جەمال خەتات
١٨ـ هونەرمەندی گۆرانیبێژ : عوسمان عەبدولکەریم محەمەد
١٩ـ شانۆکاران ـ کامەران عەبدولڕەحمان ، حسێن عەبدوڵا عەزیز، دڵشاد ئەحمەد عەبدولڕەحیم، رەحمان عەلی رەمەزان.
٢٠ـ کچە شاعیر سارا مەجید
٢١ – شاعیری لاو دیار ڕەشید کەریم.
٢٢ـ شاعیر حەسەن سایەخان دارتاش
٢٣ـ شاعیری لاو حەمزە غوڵامی (حەمزە ئەحمەد هەواس(
٢٤ـ نووسەر یاسین لەتیف قادر
٢٥ـ نووسەر و وەرگێڕ: مستەفا سەعید عەلی
٢٦ -فۆتۆگرافەر: حەیدەر نادر
٢٧ـ فۆتۆگرافەر: نیعمەت مەلۆ.
٢٨ – کامەران عەلی یاروەیس شێوەکارو رۆژنامەوانی وەرزشی
هاوکات لەگەڵا ئەمانەدا کۆمەڵێك لاو لە کۆن و ئێستادا لە بواری وەرزشدا دەرکەوتوون و گەیشتونەتە

ئاستی یانەکان لە کەلار و کوردستاندا لەوانە:

١ـ کامەران عەزیز حسێن ڕاهێنەری یانەی شێروانە لە ساڵی ١٩٩٥، و سکرتێری یانەی خانەقین لە نێوان ساڵانی ١٩٩٦ـ٢٠٠٣.
٢ـ عەلی شەهید محەمەد – سەرۆکی یانەی شێروانە.
٣ـ عوسمان ساڵەح ڕەبابە (عوسمان خانەقینی) یاریزانی یانەی شێروانە
٤ـ هونەری شەهید مەلاعەبدوڵا ، یاریزانی یانەی شێروانە و یانەی زاخۆ
٥ـ شێرزاد ئازاد ئەحمەد یاریزانی یانەی شێروانە
٦ـ شاهۆ ئازاد ئەحمەد یاریزانی یانەی شێروانە
٧ـ هەڵمەت عادل وەلی یاریزانی یانەی شێروانە و یانەی سلێمانی

٨ـ هۆشمەند جەبار گۆڵچی یانەی شێروانە
٩ـ سەردار مەجید حمید (دکتۆر سەردار) ڕاهێنەری یانەی شێروانە

١٠ـ خوالێخۆشبێت ستار محێدین باپیر(١٩٦٨ـ٢٠١٥) یەکێك بوو لەو وەرزشوانانەی ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو لە پێشخستنی وەرزش لە شاری کەلار

١١ـ خوالێخۆشبێت ئاراس ئەحمەد ئیبراهیم یاریزانی یانەی شێروانە،

١٢ – سەردار مەحمود عەبدولمحەمەد،

١٣ – شێرکۆ جەلال محەمەد یاریزانی یانەی خانەقین،

١٤ – هەڵۆ یاسین لەتیف یاریزانی یانەی دەربەندیخان،

١٥ - سیروان ئەمیر جاسم ـ یاریزانی یانەی شێروانە

١٦ – ئەکرەم رەحیم خوداداد یاریزانی یانەی شێروانە،

١٧ – عەدنان رەحیم خوداداد یاریزالنی یانەی شێروانەز

تۆپی دەست:

١ـ ئاکۆ جەوهەر علی برا بچوك یاریزانی تۆپی دەستی یانەی شێروانە،

٢ـ ماجد سلێمان محەمەد (ماجدی مامۆستا سلێمان) یاریزانی تۆپی دەستی یانەی شێروانە و ڕزگاری

٣ـ ئومێد سلێمان محەمەد (ئومێدی مامۆستا سلێمان) یاریزانی تۆپی دەستی یانەی شێروانە

شەترنج:

١ـ حەیدەر نامیق محەمەد سالح یاریزانی یانەی شێروانە

٢ـ نەوزاد فەرەج یاریزانی یانەی شێروانە

پاش گەڕان و ڕوپێویکرنێکی دوورۆژی بۆ ئەم گەڕەکە تابەڕواری ٢٠١٨/١/٢٠ جگە لە ماڵەکان ئەم دوکان و بازاڕانەش لەم گەڕەکەدا هەن:

١٠ دووکانی سەرتاشی،

٦ دەرمانخانە

١٢ دووکانی مریشك فرۆشی

٥ مارکێت

٢ دووکانی کارەبایی

٢ دووکانی ماسی برژاندن

٦ دووکانی کەمالیات

٤ مۆلیدەی ئەهلی کەکارەبا دەدەنە ماڵان، شایەنی باسە یەکەم کەس مولیدەی ئەهلی لەم گەڕەکە دانا "کەمال محەمەد فەرەج حسێن ناسراوە بە کەمالی معاون گبی "بوو مولیدەیەکی بیست ئەمپێری لەسەربانی خانوەکەی خۆی دانا وەك خۆی لە چاوپێکەوتنێکدا پێی وتم بە خۆڕایی کارەبای داوەتە چەند ماڵێکی دەورووبەر و دراوسێی،

٢١ جادە

٢٤ کۆڵان

٣ سالۆنی ژنان

٤ دووکانی کەمالیات

٢ فرنی سەموونی حەجەری

٣ نانەوای

٣ دووکانی قەسابی

٤٢ دووکانی وردە فرۆشی

١` دووکانی بە کرێدانی چادر بۆ پرسە

١٠ باخچە

١ دووکانی سی دی

٢ دووکانی مۆبایل

١ دوکانی جامچی

٣ بورجی ئاسیا سێلا

سوپاس بۆ هەریەك لەم قوتابییە خۆشەویستانەم:

جێگر محەمەد عەزیز محەمەد

ڕێکەوت کەریم گوڵا محەمەد

یوسف ڕەحیم عەبدولکەریم

محەمەد ئیبراهیم ئیسماعیل

کەهاوکارم بوون لە کۆکردنەوەی داتاکان.

هەروەها سوپاسی زۆرم بۆهەریەك لە مامۆستایان:

یونس ئەحمەد مەحمود، کامەران یارەویس عەزیز، کامەران عەزیز حسێن، کە بە سەرنج و تێبینییەکانیان بابەتەکەیان دەوڵەمەند کرد.

کەلار پێشەنگە!

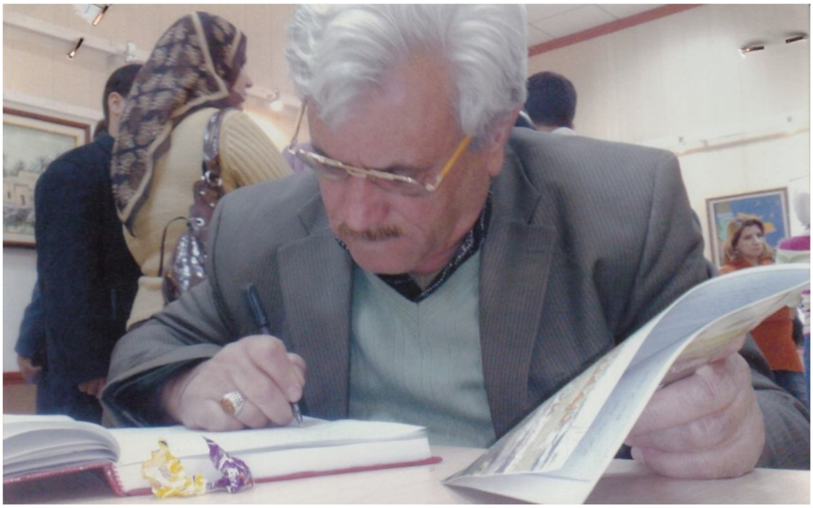

- **نووسینی : ئیبراهم باجەڵان.**

کەلار لەبیرەوەریەکانی بەندەجێگایەکی زۆر فراوانی هەییە! چونکە ئەو بیرەوەریانە..... دەگەرێنۆ بۆ ساڵانێکی دوور و درێژ، و وەزۆر جیاواز- لە ڕاستیشدا ئەو ساڵانە کەمن لە کەلار ژیاوم زۆرترن لە ئەوانەی کە تیایاندا لە خانەقین ژیاومە.

هەروەکو لەبیرمە هەرجارێك کە گەردەلوول دەهات ئێمە لە شێرەوەن ئە مان ووت هەم لە کەلارەوە هێنای. لەو تەمەنەدا وەکو منداڵانی هەموو دوونیا حەزم لە جیهانێکی ئەفسانەی بوو _ کە گەردەلوولەکە بگەشتایەتە حەزم ئەکرد میرگکی (میرو) شینم لابواییە، تابیدەمە دەمی گەردەلولەکە _ تا ئەویش هەڵم بگرێت بۆ شوێنێکی ئەفسانەی:

کاتێکیش گەردەلوولی زەمانە پێچامیەوە بۆ دەشتەکانی گەریلا _ کە پێگە جوگرافێکەی لە خواروی دەریاچەی ڕەزازەیە! چاوەروانی گەردەلولیك بووم. بمگەرێنێتەوە بۆ زێدی باو باپیرانم!

جاران خەڵکی وەکو ئەم سەردەمە لە هاویناندا ، بەندی ناو ژوورەکان نەبوون، بەڵکو لەسەر بان ئەنووستن ، بۆیە شەوانە خەیاڵمان لەگەڵا جریوەی ئەستێرەکان و لەگەڵا شەوق و گریی ئەو ڕۆشنایانە بوون، کە لەلای ئێمەوە دیاربوون!

لە باکورەوە چەن گڵۆ بەگی دێی کەلار و گڕەگەورەکەی کەرکوك ئەبینران! وەلە خواریشەوە گڵۆپەکانی قەسریی شیرین!

و خانەقی و ئاگرەکەی بانمیل لە گەڵیانە چاوە حەشارەکیمان دەکرد!
لە گاڵتە جاریەکانی زەمانە کاتێك نشتە جێی کەلار بوین بە ئێمە مانیان ئەوت خانەقینییەکان! بەڵام لەدوای ڕووخاندنی ڕژێمی دیکتاتۆری ، گەڕانەوەمان جارێکی دیکە بۆ خانەقین، ئەوانەی کە لە تەمەندا بچووك بوون بە ئێمەیان دەووت کەلارییەکان.
هەوەها زۆر شتی دیکە هەیە بە درووشێوەی جیاواز ناویان دەهێنێ ! بۆوێنە:
مشکییە سەوز هەیە ، لە قەسریی شیرین و سەرپێڵی زوهاو!
بە مشکی ئەڵوەنی ناسراوە! چونکە داود بەگ جاف ئەیبەستە سەرەوە! من کاتێك ئەڵێم کەلار لەلام جێگەیەکی شیرینی هەیە ئەویش لەبەر چەند هۆیەکە . وەکو ئەوەی کاتێك سەردانی کەلار ئەکەم هەست بە خۆشەویستیەکی ڕاستە قینە دەکەم!
نەك تەنیا لەلایەنڕۆشینبیران و خوێنەدەوارانەوە. بەڵکو لەلایەن خەڵکی نەخوێندەوارانەوە و خەڵکی بازاڕیشەوە هەست بەو دڵسۆزیە دەکەم!
بەڵام ئەوەش ناڵێم کە هەر هەموو خەڵکی کەلار بە و جۆرەن ، چونکە هەروەکو پێشینان ووتوویانە: چەم بێ چەقەڵا نابێ..
چەنجارێکیش لەلایەن چەند کەسانێکەوە بە ناهەق دژایەتی کراوم، بەڵام کاتێك هۆیەکەیم زانیوە دڵنیا بوومەلەوەی عەیبەکە لە کوێیە! حەز ئەکەم ئەوەشە بڵێم کەکاتێك باسی ئەو جۆرە دژایەتییە ئەکەم باسی ئەو کەسانە ئەکەم وەکو ئەوە باسی دەکەم_ ئەو کارانە دژ بە کەسێکی دیکە کرابێت و تەنیا بۆ خزمەتی مێژوو. دەنا سوپاس بۆخوا جێگەی هیچ ڕق و قینەیەك لە دڵما نابێتەوە!
وەکو نموونەیەك لە ئەو دژایەتیانە ، جارێکیان چومە ئیزگەی دەنگی گەرمیان ... لە دەرگاکە بووم _ لێپرسیاوێکی ئەو سەردەمە کەلەگەڵا تەکەتوبێکی بوو۔ کە دژایەتی خەڵکی خانەقییان ئەکرد و وەبە جەماعەتی خوالێ خۆشبوو جەبار فەرمانیان دوزانی: گوێم لێبوو بە ئەو کەسەی ووت: کە ئەرکە تارکردنم لە ئیزگەکە تارم بکەن!
ئەیووت ئەی کاك فڵان من چیبکەم کە ئەو ۔ مەبەستی بەندەییە: ئەو دێتە سەر چۆبنی خۆیدا و خۆی لێ کەڕ دەکات :
ئیتر سەر سووڕمانم نەما ۔ چونکە وەکو عارەب ئەڵێت: ازاغرف اسبب بگل العجب|
ئەگەر هۆکە زانرا سەر سوڕمانەکە نامێنێت:

زۆر شتی دیکە هەن کەماییەی شانازیمانن وەکو ئەوەی ، بەندە لەو ماوەیەدا سەرپشتیار پەیامنێر ڕۆژنامەی (الاتماد) بووم چەن شووین شتیکم دەسنیشان کرد بۆ جوانکردنی کەلار و زیاد کردنی ڕوپێوی سەوزایەکانی کەلار ، کە ئیستا بوونەتە هۆی ڕازانەوەی کەلار ، و جوانێتیەکەتی .!

بۆبە بیرِ هێنانەووەی کۆری ئەدەبی لە کەلار لە دەس پێشخەریی بەندەو محمەد زەهاوی بوو. لە نامیلکەکەی یادی شەهید محمەد پەژار باسی کراوە بۆیە لێرە درێژەی پێ نادەم، لە زۆربەی ئەو کۆمەڵە ئەدەبیی و ڕۆشینبیرانەم کردووە کە لە کەلار دامەزراوە، لە هەڵبژاردەکانیشدا دەنگی یەکەمم هێناوە ـ هەر لە کەلار کوری سەر چلەی نووسەری کوردی ناسراو مامۆستا عبدالمجید لوتفی م لە هۆڵی هونەرمەندان ئەنجاماندا بەدەس پێچەری کاك شیروان شیرەوەندی ـ لە ئەنجامی ئەم باسانەدا ئەتوانم بلِێم خەڵکی کەلار مەبەستم زۆربەیانە ـ حەز لە شتی نوێ دەکەن ـ لە هەمووکاتێکیشدا،

زۆر جار تەگرف (زیادە ڕەوی دەکەن) کەباسی ساڵانی ڕابردووی خۆم دەکەم لە کەلار پێویستە باسی کفریش بکەم چونکە هەرجارێك بیری خانەقین ـم بکردبایە سەردانی کفریم دەکرد چونکە ١ێر تاق و کۆڵانە کۆنەکان و ـ نزیك بوون لە کوچەو کۆڵانەکانە کۆنەکانی خانەقی،

لەو ڕۆژانەی کە هێرش کرا ـ بۆ سەر ڕژێمی دیکتاتۆری ـ تیمەکەی ئێمە بۆ دوابەچونی ـ عەمەلیاتەکان پێك هاتبوو لە ئەم برادەرانە. خوالێخۆشبوو ئەمین ساڵح و خوالێ خۆشبوو ئەحمەد شیخ لەنگەری لە گەڵمانبوو جگە لە کاروان پارەوەیسی لەبیرمە ئەچووینە بەرزایەکانی (کەنی زەرد) و سەیری خانەقیمان لە دوورەوە ئەکرد ، لە دوایی ڕووخانی ڕژێم دووەم ئۆتومبیل بووین چووینە ناو شاری خانەقینەوە نەوە، هەروەها لەبیرمە پێش کۆچە دواییی خوالێ خۆشبوو ئەمین ساڵح بە ماوەیکی کەم لە کۆڵان مزگەوتەکە هاتە پیریمەوە خوڵکمی کرد بۆ نان خواردن ، لە ماڵی خۆیان سوپاسیم کرد ووتم: ناتوانم بێم

پێویستە بگەڕێمەوە بۆ ماڵا ، ئەویش بە پێکەنینەوە ووتی: ئێوە خەڵکی خانەقینن لەماڵا خۆتان ئەترسن،

ئیتر باسەکان زۆرن و بیرەوەریەکان فراوانن و چڕن بەڵام وەکو ئەڵێن مشتێك نموونەی خەرمانێکە ـ بەڵام بە هەرحاڵا لە هەموو حاڵێکە کەلار لە ناخمە و بیرەوەریەکان زیندوون....

وتاکو ئیستاش زۆربەی وۆری هاوڕێکانم هەر لە کەلارن ـ پێویستە سوپاسی مامۆستا ئەحمەدی ئزگە بکەم کە داوای لیکردم هەندێك لەو بیرەوەریانە تۆمار بکەم ـ ئیتر کەلار هەر ئاوەدان بێت وەکو بوو. ولێیان ناشارمەوە پێشبینی ئەوەمان کرد لە پاش نەمانی ڕژێم کەلار وەکو خۆی نەمێنێت ـ بە ڵام بە پێچەوانەوە حمد (رزگاریش) وەکو خۆیی مایەوە ـ هەر جارێکیش بیری ئەو رۆژانە دەکەم ـ موبایل بو ماموستا عبدڵا حەسەن و ساڵح هەلاج دەکەم ، لەگەڵا برادەرانی دیکە،

داوایی لێبوردنیش لە هاوەڵانی دیکە دەکەم ـ چونکە زۆرن ئەگەر ناوی هەموویانم بهێنایە لە چەن لاپەڕەیەکی دیکە جێگەیان ئەبووەوە، ئیتر یادی کەلار هەرهەموویان بەخێر، کەلار ئاوەدان و ئاوەدانیش سەلامەت،

كەلار لەبیرمە كاتێك

تیچكۆشەری ناسراوی كورد هەڤاڵا محمەد ڕۆف شەوكەت ئاغا نادریی شوێنمە كاتێك یەكترمان بینی ووتی: لە مێژوو وەكو نووسەرێكی دیاری ناونم ئەزانی ئەوە ئیستا یەكترمان بینی.

بەسەرهاتی ژیانم:

ناوی تەواوم ئیبراهم محمەد ئەمین كریم ئسماعیل مەحلان ـ باجەڵان

لە پایزی ساڵی ١٩٤٤ دایكم لەكاتی كۆكردنەوەی گەنمەشامی زووڕات پایزە، واتە لە دەوروبەری مانگی تشرینی یەكەم ـ دووەمـ هەر ناو كێڵگەكە ژان دەیگری و دەگەڕێتەوە بۆماڵا لەسەر دیستی دارا بێزار خوشكی مەلانە ئەحمەدی زاری لە دایك بووم ـ بەڵام بە بێدەنگی بە پێچەوانە منداڵانی دیكە. بەڵام دایكم لە خانەقی دا چاوی بە حاڵێتێكی ئەواوهاكەوتبوو. كەمانی گەرمیانیان نابوو باندەمی منداڵەكە بەندەش بە جۆرە دەنگم بەرزەوە دەبێت

تەمەنم كەمتر لە شەش مانگان دەبێت كاتێك باوكم لەپاش عەمەلیاتێكی سەرنەكەوتووی ـ گورچیلەـ كۆچی دوایی دەكات بەڵام دادام زۆربە نازداری پەروەردەم دەكات، چونكە شەریكە موڵكی ئاغای دییەكەمان بووین. بەڵام ئەم نازدارییە تاسەر نەبوو، لە تەمەنی پێنچ ساڵیدا دادایشم ماڵئاوای لە ژیان دەكات پوریشم كەماڵی لە شاری خانەقین بوو منی برد بۆلای خۆی لە قوتابخانەی (الشقمان) ناونووسی كردم لەو سەردەمەی خوێندن بە زمانی عەرەبی بوو بەندەش تەقەی سەرم ئەهات لەو زمانە بۆیە یەكەم ساڵا كەوتم و ڕابەری پۆلەكەمان ناوی شێخ موسابوو. بە پوورم ئەیووت ئەم وەحشیەت لە كوێ بۆ من هێناوە. پاشان پاشان كە فێری زمان بوو هەمووساڵێك بە پلەی باش قۆناغەكانی خوێندنم ئەبری.

تاكو ساڵی ١٩٦١ـ١٩٦٢ كاتێك پەخشی ناوەندی حەوت ئامادەی خانەقین . دەرچووم لە ساڵی ١٩٦١ـ١٩٦٢ بە هۆی چالاكی سپاسەوە ئەمری گرتنم بۆ دەرچوو پەنام بۆ لادێ برد لە دێی شێرەوەن ژیام . تاكو لە پاش رۆخاندنی ڕژێم حەرەس گەڕامەوە بۆ شاری خانەقین و كتێبخانەی (الشقانە) كردەوە بە شێوەی رەسمی و بەكوردیش ناوەكەی (تێگەیشتن) نووسیبوو بە خەتی حاجی خلیل زەهاوی شەهید

لەو ماوەدا بەرهەمی ئەدەبی و نووسینم بۆ گۆڤار و ڕۆژنامەكانی بەغدا ڕەوانە ئەكرد زۆربەیان بڵاو دەكرانەوە . پاشان بە هاندانی دۆستی میلەتەكان خوالێ خۆشبوو محمود الصبتە، و محمود البصتە بەرهەمەكانم بڵاو كردەوە. تاكو ساڵانی ١٩٦٧ لە ئەنجامی تاقیكردنەوەیەك لە بەعقوبە. بە پلەی یەكەم بە دەس هێنا و لە شارەوانی خانەقین بە ناونیشانی عەداد دامەزرام. و بۆ ڕۆژنامەو گۆڤارەكان ووتار و بابەتم نەنووسی .

بۆیە لە ساڵی ١٩٧٥ كاتێك دەسكرا بە تەعریب كردنی شارەكانمان ـ سەرۆكی شارەوانی ناردییە شوێنمەو داوای ل]كردم واز لەبڵاو كردنەوە ڕۆژنامەو گۆڤارەكان بێنم دەنا ئەنجامی خراپ دەبێت، كاتێك بە قسەیم نەكرد یەكەم جار بۆ شارەبان دواتر بۆ كەربەلا لە ئاخروتوخری ساڵی ١٩٧٥ تاكو ساڵی ١٩٨٣ لە كەربەلا مامەوە، پاشان لە ساڵی ٢٠٠٣ بۆ سلێمانی و لە سلێمانیشەوە بۆ كەلار كە تاكو ٢٠١٣ تیایدامامەوە،

تاكو ٢٠٠٣ ز و چەندین كتێب بڵاو كرانەوە و چەندین كتێب و نامیلكەم هەیە ئومێدەوارم مەرگ مۆڵەتم بدات جیایان بكەم

لە بەرهەمە بڵاو كراوەكانم:

١ـ بەشێك لە دیوانی شێخ باباعلی بیندار بەهاوبەشی لەگەڵا چەند برادەرێك

٢ـ هەڵبژاردەیەك لە فلۆكلۆری ناوچەی گەرمان بە هاوبەشی نووسەر چەردەویڵا كاكەی

چوار كتێب لە سەر بەرهەم و ژیانی نوسەری كورد، خالقی عبدلمجید وتنی

١ ـالمؤلفات(الكاملة)

٢ـ ماكتب عن عبدالمجید لطفي

٣ـ كوردستا بینات عبدالمجید لطفي

٤ـ اللولوشعب زاكروس الاول ـ لەلایەن كومەلەی روناكبیری ارتیشادە بلاوكرایەوە

٤ـ زیاترلە كتێب و نامیلكەی جۆراو جۆر چاوەڕێی چاپكردن و بڵاو كردنەوەن

دەربارەی کشتوکاڵ لە قەزای کەلار و دەورووبەری

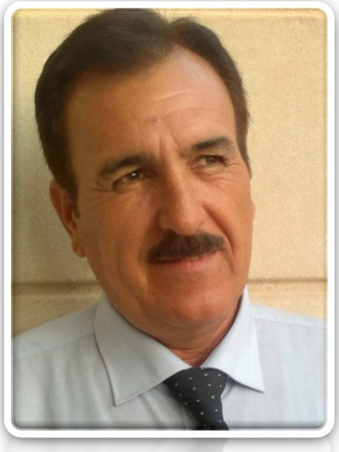

• ڕەحیم حەمید عبدولکریم ئەندازیاری کشتوکاڵی

یەکەم: لە ڕووی کارگێڕیوە

دوای ئەوەی کەلار بە مەر سومێکی کۆماری لە١٩٧٠/٢/٢٨ کرا بە قەزا، دوای ئەوە و لە ساڵی ١٩٧١دا فەرمانگەی (تێبینەرایەتی کشتوکاڵی کەلار) تێدا کرایەوە، و لە ساڵی ١٩٧٥ ناوی ئەو فەرمانگەیە گۆڕدرا بەسەردا هات و بووە (لقی ناوچەی کشتوکاڵی کەلار) و لە ساڵی ١٩٨٠ ئەو ناوە گۆڕدرا و بووە (لقی دەستەی کشتوکاڵی کەلار) و لە ساڵی ١٩٨٨ ئەو ناوە دیسان گۆڕانکاری بە سەردا هاتووە و بۆتە (لقی کشتووکاڵی کەلار) و سەربە سلێمانی بووە، دوای درووستبوونی حکومەتی هەرێمی کوردستان خرایە سەر بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی کەرکوك و سەر بەو ئیدارەیەبوو کە حکومەتی هەرێم لە دەربەندیخان بۆ کەرکوکی دانابوو، و لە ٢٠٠٥/٤/١٤ بەڕێوبەرایەتیەك لە کەلار دامەزرا بەناوی بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان سەر بە بەڕێوبەرایەتی گشتیی کشتوکاڵی کەرکوك و لقە کشتوکاڵیەکانی کەلار و کفری و قۆرەتوو و مەیدان و دەربەندیخان وویستگەی باخی کەلاری لە خۆ دەگرت بەو شێوەیە مایەوە تاوەکو بەرواری ٢٠٠٩/٢/٢ ئەو کاتە و بە پێی فەرمانی وەزاری (ژمارە ٦١٥ لە ٢٠٠٩/١/١٩)بوو بە بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار و تاکو ئێستا هەر بەو ناوە ماوەتەوە، بەڵام بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەرکوك بە فەرمانی وەزارەتی کشتوکاڵا بە ژمارە ٩٩٦١ل ٢٠٠٨/١٠/٦ ناوەکەی گۆڕدرا و بووە بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان و بەڕێوبەرایەتێکەی گەرمیان هەڵوەشایەوە و بووبە

بەڕێوبەرایەتی کشتووکاڵی کەلار و لقی کشتوکاڵی کفریش کرا بە بەڕێوبەرایەتی، و بەڕێوبەرایەتیەکی نوێ بە ناوی بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی خانەقین دامەزرا و هەموویان سەربە بەڕێوبەرایەتی گەرمیان بوون و ئەویش لە ناوڕاستی مانگی ٢ ی ساڵی ٢٠٠٩ گواسترایەوە بۆشاری کەلار. ناوی لێپرسراوەکانی فەرمانگە کشتووکاڵییەکانی کەلار لە ڕۆژی دامەزراندنیەوە

ژ	ماوە	ناوی لێپرساوی فەرمانگە
١	١٩٧١ -١٩٧٥أ	ماجد محمد
٢	١٩٧٥-١٩٨٢	بهاء ألدين مجيد على
٣	١٩٨٢-١٩٨٣	عدنان زيدان
٤	١٩٨٣-١٩٨٣	چالاك محى الدين
٥	١٩٨٤-١٩٨٥	أحمد حەمەخان
٦	١٩٨٥-١٩٩٥	جلال كاكە عبدلله
٧	١٩٩٥-٢٠٠٢	ميكائيل ابراهيم
٨	٢٠٠٢-٢٠١٢	ستار على أوتاق
٩	٢٠١٢-٢٠١٣	محمد بابا رسول
١٠	٢٠١٣	غريب مولود

دووەم: دامەزراوە حکومیەکان:

١- یەکەمین بینا بۆ تێبینەراتیی کشتوکاڵی کەلار دروستکرا ، کەوتبووە نزیك بینای قایمقامێتی قەزای کەلاری ئیستا و دواتر فەرمانگەی کارەبای تێچوو، دواتر فەرمانگەی کشتوکاڵی کەلار گواسترایەوە بۆ بینایەکی نزیك بینای بە ڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلاری ئێستا بە ئاراستە بارگای حزبی شیوعی ئیستا، و بۆ ماوەیەکیش بەشی ڤێرتەرنەری کەلاری تێدابووە لە ساڵی ٢٠١١ و لەبەر کۆنی بیناکە لەلایەن شارەوانییەکانی کەلارەوە ڕوخێنرا.

٢- بینای ئێستای بە ڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار، و پێشتر ئەو بینایە بۆ نیشتە جێبوونی فەرمانبەرە سەڵتەکان دروستکرا بوو.

٣ـلە ساڵی١٩٨١ویستگەی باخی کەلار لەسەر ڕووبەری ٢٧٥ دۆنم دامەزرا و دەکەوێتە سەر ڕێگای گشتی کەلار ـ گردەگۆزینە بەلای ڕاستیدا، هەروەها بینایەك و چەند کابینەیەك بۆ ئیدارەدانی ئەو ویستگەیە دروستکرا و لەلای چەپی جادەکەوە باخێکی ٦٠ دۆنمی (زەیتون) چێنرا، و باخێکی تری (قۆخ) لەلای ڕاستی جادەکەوە دروستکرا و هەروەها نەمامگەیەکی باخداریش لەتەنیشت باخی قۆخەکەوە دروستکرا، ئەو باخە قۆخە بەرهەمێکی باشی هەبوو بەڵام لە ساڵی ١٩٩٢ درەختەکان تووشی مێروو (کونکەری قەدـ قەدسمە) بوون و بەو هۆیەوە هەموویان لادران.

٤ـ پڕۆژەیەکی ئاودرێری دروستکرا بۆ ئاودێری کردنی ویستگەی باخی کەلار بریتی بو لە هەڵدانی ئاو لە ڕووباری سیروانەوە لە ڕێگای ٣ ترۆمپای گەورەوە لە نزیك بازاڕدا بەرەو چەمی سیروان دانرابوون و بینایەکی بۆ کرابوو و لەگەڵ جۆگەڵەیەکی کۆنکریتی ئاودێری بەلای فلکەی ئاسکەکەدا تێدەپەڕی و بە نێو بازاڕدا دەڕۆشت کە پێی دەوترێت (مەشروعەکە) و ئێستا بۆتە بازاڕێکی داپۆشراو تاوەکو دەگەیشتە ویستگەی باخی کەلار، دواتر ئەو پڕۆژەیە لە کار کەوت و پەنا بۆ لێدانی بیری ئیرتوازی برا بۆ ئاودێری کردنی باخەکان. و ترۆمپاکان لە لایەن حکومەتەوە فرۆشران.

٥ـ لە ساڵی ١٩٧٩ ڕووبەری ٦٠ دۆنم لە لایەن حکومەتەوە کرا بە بەرژینی سەر ڕێگای کەلارـ دەربەندیخان بە شێوەی دووڕیز لە نەمامی یوکالپتۆس و کازۆرینا(گەز) لە بەردەسورەوە تا بەرلووت، و تاکو ئێستا زۆرێك لەو درەختانە ماون ٥٠ دۆنمی بە تانکەر ئاودێری دەکرا و کەوتبوە ئەو بەری جادەکەوە و ١٠ دۆنمی کەوتۆتەلاکەی تری لەبەردەسوور لە ڕێگای دوو بیری ئیرتوازییەوە ئاودێری دەکرا.

٦ـ لە ساڵی ١٩٨٥ حکومەت پڕۆژەیەکی ئاودێری بە پرژاندن(الری بالرش) دامەزراند بە رووبەری ١٠٥٠ دۆنم لە تەختایەکانی نێوان کەلاری کۆن و قەزاکە لە لای ڕۆژهەڵاتەوە، بەڵام پێش ئەوەی بخرێتە کار هەرهەموو ئامێرەکانیان گواستەوە بۆ شوێنێکی تری عێراق.

٧ـ لە ساڵی ٢٠٠٩بینایەك بۆ چاودێری عەلوە لە نزیك عەلوەکە درووستکرا.

٨ـ لە ساڵی ٢٠١٠ حکومەتی هەرێمی کوردستان بینایەکی دوو نهۆمی بۆ بڕێوبەرایەتی گشتیی کشتوکاڵی گەرمیان درووست کرد کە کەوتۆتە سەر جادەی گشتی کەلار کفری، و بینایەکی کۆگا لە بەرامبەر ویستگەی باخی کەلار و هۆڵێکی ڕێنمای لە ب.کشتوکاڵی دروستکرا. هەر لە هەمان ساڵدا کارگەیەکی پاکردنەوەی گەنم لە نزیك قەبرسانی کەلار لەگەڵ گۆڕەپانێکی وەرگرتنی گەنم و قەپانێکی ئوتوماتیکی درووستکرا.

٩ـ لە ساڵی ٢٠١١ بینایەکی دوو نهۆمی بۆ ب.توێژینەوەی گەرمیان و ب.بەرهەمهێنان و پەسەندکردنی تۆو دروستکرا لەگەڵ دووبینای گەنجینەی کە کەوتۆتە نێو زەویەکانی ویستگەی باخی کەلار لە نزیك قەبرسانی کەلار.

١٠ـ لە ساڵی ٢٠١٤ بینایەك و پرۆژەیەك بۆ هەڵهێنەری ماسی درووستكرا لەگەڵا ٦ حەوزی ماسی و بیرێكی ئیرتوازی و دەكەوێتە نێو زەویەكانی ویستگەی باخی كەلار، و دانانی فوول ئۆتۆماتیكی كەلار بۆ پێوانی با و باران و شێ و گەرما و ...هتد و لە نێو ویستگەی باخی كەلار.

١١ـ دروستكردنی پاركێكی دارستانی دەستكرد بە ڕووبەری ٣٠٠ دۆنم لە ساڵی ٢٠١١ـ ٢٠١٤ لە تەنیشت كەمپی زانكۆ لە بەردەسوور كەبە شێوازی دڵۆپاندن ئاودێری دەكرێت و بە پاركی (هەژار) ناونرا ، و هەوەها پاركی دارستانی دەستكردی(دێبنە) لە نزیك مەزاری گۆڕستانی ئەنفال بە ڕووبەری ٤٠ دۆنم هەروەها نەمام گەیەكی ٤ دۆنمی لە بەرامبەر قەڵای شێروانە لە نزیك گۆڕستانەكەوە دروستكراوە بۆ بەرهەم هێنانی نەمامی كوردستانی.

١٢ـ لە ساڵی ١٩٩٥ بەڕێوبەرایەتی ڤێرتەرنەری گەرمیان دامەزرا و لە ساڵی ١٩٩٨ بینایەكی بۆ درووستكرا لە سەر جادەی گشتی كەلار/سلێمانی كە ئێستاش هەرماوە، و لە هەمان بینا شوێن بۆ بەشی ڤێرتەرنەری كەلار كرایەوە و خرایە سەر ئەو بەڕێوبەرایەتیە.

سێیەم: زەوییە كشتوكاڵیەكان.

كەلار دەكەوێتە نێو ناوچەی نیمچە شاخاویەكانەوە. بەڵام تاڕادەیەكی زۆر تەختاییە و بەرزێكەی بە شێوەیەكی گشتی دەگاتە ٢٠٠ـ٣٦٠مەتر لەسەر ئاستی ڕووی دەریاوە، خاكی ناوچەكە بە گشتی بە پیتە بۆ كشتوكاڵاو لە جۆری(قاوایی سوورباوی قووڵا) ە، ڕێژەی مادەی ئۆرگانی تێدا گونجاوەو دەگاتە ١ـ٢%، و جۆرێكی تری (خاكی نشتەنی)ە و لە ئاكامی كرداری ڕامالین و دامالینەوە درووست بووە چونكە نزیكن لە ڕووباری سیروان و لە لێواری چەمەكان، ئەم خاكە فشەڵە و توانای مژینی ئاوی زۆرە بۆیە بۆ كشتوكاڵاكردن زۆر شیاوە، و هەروەها ڕێژەی شۆرەكایەتیان كەمە،و دەشتەكانی شێروانە و سەیدخلیل و گردەگۆزینە و سەیل ماڵا و بنگرد و كەلاری كۆن بە باشترین زەویەكانی ناوچەكە لە ڕووی بەپیتی و تەختاییەوە دەژمێردرێن .

ڕووبەری زەویەكانی كەلار

ژ	ناوی ناحییە	زەوی كشتوكاڵی بەراو	زەوی كشتوكاڵی دەیم	كۆی زەوی كشتوكاڵی	زەوی بەردەڵانی	زەوی لەوەڕگا	ڕووبەری گشتی
١		١٨٠٦	٥١٢٩٣	٥٣٠٩٩	١٤٤٧٨	١٠٢٢٥١	١٦٩٨٢٨
٢		٢٠٣	٧١٦٢٣	٧١٨٢٦	٨٣٩٢	٩١٧٥٣	١٧١٩٧١
٣		٦٥٥٥	٦٩٥٤٣	٧٦٠٩٨	١٠٩١٣	٢٩٨٧٢	١١٦٨٨٣
٤		٨٥٦٤	١٩٢٤٥٩	٢٠١٠٢٣	٣٣٧٨٣	٢٢٣٨٧٦	٤٥٨٦٨٢

چوارەم : سامانی كشتوكاڵی:

ناوچەی كەلار ئاو هەواكەی لە هاوینان ووشك و گەرمە و لە زستانان سارد و بەبارانە و دەكەوێتە نێو هێڵی بارانیی ساڵانەی ٢٠٠ـ٣٥٠ملم و بە نیچە مسۆگری باران دەژمێردرێت،ولە ساڵێكەوە بۆ ساڵێكی تر جیاوازی لەو ڕێژە بارانەدا ڕوودەدات و لە زستانا زۆر بە كەمی تووشی پەستان دەبێت،و بەدەگمەن بەفری تێدادەبارێت.

تێکڕای بارانی ساڵانە شاری کەلار

ژ	ساڵ	تێکڕای بارانی ساڵانە بە ملیم
١	٢٠٠٠_٢٠٠١	١،٣١٣
٢	٢٠٠١_٢٠٠٢	٣٩٥،
٣	٢٠٠٢_٢٠٠٣	٣٠٥٥
٤	٢٠٠٣_٢٠٠٤	٢٧٤٥
٥	٢٠٠٤_٢٠٠٥	٣٤٨٠٧
٦	٢٠٠٥_٢٠٠٦	٣٢١
٧	٢٠٠٦_٢٠٠٧	٢٧٢٥
٨	٢٠٠٧_٢٠٠٨	١٠٦٥
٩	٢٠٠٨_٢٠٠٩	٢١٥
١٠	٢٠٠٩_٢٠١٠	٣٨٥٨
١١	٢٠١٠_٢٠١١	٢٤٥٧
١٢	٢٠١١_٢٠١٢	٢٧٦٤

سەرچاوە ئاودێرەکانی جۆراوجۆرن، لەوانە (ڕووباری سیروان) بە درێژای مێژوو لەو ڕووبارەوە جۆگەڵە هەڵکەنراوە و ئاوەکەیان گەیاندۆتە زەوییە تەختایەکان، جگە لەوەی سەرچاوەکانی هەبووە وەکو ئەو جۆگەیەیی کەلە گوندی ((سیدخەلیلەوە)) وەوە کانیاوەکەی نزیك بوە و هاتوە بۆ کەلاری کۆن و بۆ کاری کشتوکاڵی بەکارهێنراوە و ئێستا لە کار کەوتووە دواتر پشتیان بە بیری قووڵا بەستوە و یەکەمین لەساڵی ١٩٥٣ لە گوندی کەلاری کۆن لێدراوە بۆ ئاوی خواردنەوە دواتریش بە سەدەهابیر بۆکاری کشتووکاڵی لە ناوچەکەدا لێدراوە و لە قوڵای ٥٠ـ١٠٠ م ئەو ئاوە لە کەلاردا دەست دەکەوێت. هەروەها بیری نیمچە قووڵا (ناعور) زۆر بە بڵاوی لە دەوروبەری کەلاردا بۆ کشتوکاڵا کردن لێدراوە ، هەروەها پڕۆژەیەکی لەنزیك کەمپی زانکۆی گەرمیان لەلایەن حکومەتەوە دروستکراوە بەشێوەی پەمپ ئاو هەڵدەدات لە ڕووباری سیروانەوە بۆ دەشتایەکانی کەلار بەرەو کەلاری کۆن لە ڕێگای کەناڵێکی کۆنکرێتییەوە و نزیکەی ٤٥٠٠دۆنم بەراو دەکات بەڵام لە کاتی ئێستادا پەمپەکانی لە کار کەوتوون.

جگە لە گەنم و جۆ و نیسك و نۆك و کونجی و کەتان و پاتاتە و شووتی و کاڵك و سەوزەوات بە زۆری لە لێوارەکانی سیروان دەچێنران و چەندین باخی قەیسی و زەیتوون و خورما و هەنار و هەنجیر و مرزەمەنیەکان و خورما لە دەورووبەری شار و گوندی گردە گۆزینە دەچێنران ، و دواتریش بەهۆی لێدانی بیرەوە ژمارەیەکی زۆر لە باخ لە ڕۆژئاوا و باکوری ڕۆژئاوا شارەکە دروستکراوە، گوندی گردەگۆزینە لە ناوڕاستی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووەوە تاوەکە ئێستا بۆتەمەڵبەندی بەرهەمهێنانی سەوزە گەلاییەکان وەکو(کەرەوز، تەرەتیز،کەوەر،کاهو،شێلم،شوویت،گێزەر،پیاز،و...هتد) ڕۆژانەو بەدەیەهل ئۆتۆمبیل باری سەوزەی گردەگۆزینە ڕەوانەی شارەکانی سلێمانی، چەمچەماڵا، شارەزوور،کەرکووك، کفری، دەکرێت و ناوبانگێکی باشی هەیە. چونکە پشت بە ئاوی خاوێنی بیر و ناعوور دەبەستێت.

ژ	جۆری ئامێر	ژمارە
١	تراکتۆر	٦٠٠
٢	تۆودەر	١٢٠
٣	بیری قوڵی مۆڵەت پێدراو	١٢٠
٤	ناعوور	٢٣٠
٥	خانوی پلاستیك	٢١٢
٦	دەڕاسە(کۆمپاین)	٩٥
٧	سیستەمی ئاودان/دڵۆپاندن	٢٠
٨	سیستەمی ئاودان/ پرژاندن	١٢٥
٩	کاکوت	٤٥
١٠	هەنگەلان	١٢٠٠ کورە

پڕۆژەکانی سامانی ئاژەڵی لە سنوری قەزای کەلار:

ژ	شوێن	پڕۆژەی بەخێوکردنی مریشك	هۆڵ	هەڵهێنەری مریشك	پڕۆژەی بەخێوکردنی ماسی
	ناوەندی کەلار	٥٨	٦٨		٢
	پێباز	٢١	٢٩	١	
	ڕزگاری	١	١		
	کۆی گشتی	٧٩	٩٧		٢

باخەکانی سنوری گەرمیان.

ژ	ناوی گوند	ژ. باخ	ڕووبەر/دۆنم
١	کەلاری کۆن	١٥٥	٧٢٢
٢	بنگرد	١١٢	٥٨٣
٣	گێژەکان	٢٨	١٤٠
٤	گردەگۆزینە	٢٣	٧٨
٥	سیدخلیل خلیفە+سیدخلیل فقی مستەفا	١٦	٢٦
٦	گوندەکانی تر	٩	٤٨
٧	کۆی گشتی	٣٤٣	١٥٩٧

ژمارەی مەڕ و بزن و مانگا لەسنووری قەزای کەلار

ژ	شوێن	ژ. گوند	ژ. مەڕ و بزن	ژ. مانگا
١	ناوەندی کەلار	٢٥	٥٣٤٢٠	٢١٣٣
٢	ناحیەیی ڕزگاری	٦٢	٧٣٥٦٠	٢١١
٣	ناحیەی پێباز	٦٤	١٢٨٣٧٤	١٧٩٨
٤	کۆی گشتی	١٥١	٢٥٥٣٥٤	٤١٤٢

سەرچاوەکان:

١ـشارەزای و کارکردنی خۆم لە ساڵی وەزیفیم لە فەرمانەگەی کشتوکاڵی کەلار و کفری و گەرمیان،

٢ـ داتایی بڵاونەکراوە لە ب.گشتی کشتوکاڵی گەرمیان و ب. کشتوکاڵی کەلار و زانیاری لە بەڕێزان کاك جلال کاکە عبدللە و کاك کمال محمد غریب و کاك غازی ستار اسماعیل،

٣ـ ڕزگار حاجی حمید/کەلار،مێژوویەکی دێرین و جوگرافیایی شارێکی دێرین/١٩٧٠ـ٢٠١٣ چاپی یەکەم/چاپخانەی یاد/٢٠١٥

٤ـ مقداد شاکەلی/شاری کەلار/لێکۆڵینەوەیەك لە جوگرافیایی شار/چاپی یەکەم/چاپخانەی گەنج/٢٠١٦،

٥ـ محمد شاکەلی/قەزای کفری،شارەدێی کەلار لە پەنجاکاندا و پاسەکەی حاجی (١٩٦١١ـ١٩٧٥) چاپخانەی کارۆ/٢٠١٦،

کەلاری باشوری کوردستان و کەلار دەشتی ئێران لە بەراوردێکدا!

• ن : بورهان محمد فرج

لە بابەتێکی مێژووییدا بە ناونیشانی (کەلار لە سەرە قەڵەمێکدا !) کە لە رۆژنامەی کوردستانی نوێ ی ژمارە (٦٥٦٩) لە ٢٠١٥/١/١ بڵاوکرایەوە ، بە کورتی تیشك خرابووە سەر مێژووی کۆنی کەلارو سەرەتای دروستبوونی و ئەو خێڵ و عەشیرەتانەی لەو ناوچەی نیشتەجێ بوون ، کاریگەری هەندێ لە گۆرانکارییە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لەسەر ناوچەکە.

هەندێ بیرورا هەن سەبارەت بە بوونی پەیوەندی لە نێوان کەلاری گەرمیان و کەلاردەشت دا هەیە ، بە پێویستم زانی ئەم بابەتە لە بەر رۆشنایی بە دواداچوون و زانیارییە راستەکان روون بکەمەوە و لەم نووسینەدا هەردوو بابەتەکە کۆکەمەوەو پێکەوە بیانخەمە روو:

نووسینەوەی مێژووی شارو شارۆچکەکان لە تۆماری مێژوویی کورددا نوێ یە ، بە بەراوورد بە مێژووی نووسینەوەی مێژووی شارو شارۆچکەکانی دونیا ، هەرچەند ئەو ئەرکە گرنگییەکی ئێجگار زۆری هەیە بۆ پڕکردنەوەی کەلێنەکانی مێژووی شارستانی هەر وڵات و گەلێك.

هیچ شارێك خۆڕسك دروست نەبووە ، ئەگەر هۆگەلێك نەبووبێتە مایەی دروست بوونی ، لە نموونەی فەراهەم بوونی هۆکانی ژیان و گەشەکردنی ، لە باری هەڵکەوتەی جوگرافی و بە پیتی خاك و بوونی سەرچاوەی ئاو (روبارو دەریاکان) ، دواتر لەباربوونی هەل و مەرجی سیاسی و ئابوری و بازرگانی.

پاراستنی شوێنەوارە ئەرکیۆلۆجییەکان ، فاکتەرێکی تری بە هێزە بۆ هێشتنەوەی زیندوویەتی شارێك و گەشەکردنی لە رووی گەشتیارییەوە!

باسەکە لە سەر شاری کەلارە:

لە رووی جوگرافییەوە : - کەلار دەکەوێتە رۆژئاوای رووباری سیروان ، لە باشورەوە دێ ی گردەگۆزینە و لە باکورەوە دێ ی (سەید خەلیل و قاسم ئاغا) یە رۆژ ئاوای کەلار دەشتی شاکەلە و رۆژهەڵاتیشی رووباری سیروانە

ئەم ناوچەیە پێدراوە مێژوویەکەی و ئاماژەکانی ، ئەو راستییە دەسەلمێنن ، کە ناوچەیەکی ژیاری زۆر کۆنی تێدایەو دیارترینییان کارکردن بووە لە بواری کشتوکاڵدا ، چونکە شوێنەواری ئاودێری دەشتایی بە پیتی کەلار ئەو راستییە دەسەلمێنێ ، بە تایبەت جۆگەو پرۆپرۆژەی (ئاوی گاوریەکە) کە ئاوی روباری سیروان دەگەیەنێتە دەشتی (گومار) ، ئەو پرۆژەیە بە خشتی سوورەوەکراو دروست کراوە لە سەردەمی ساسانییەکاندا!

جگە لە وانە ، چەندین گردی تورەکەرێژ هەبووە و تا ئێستاش هەن و راستی بوونی ژیان و گوزەران لە ناوچەکەدا دەردەخات . یەکێك لەو گردانە گردی (شێروانە) بووە ، کە ژمارەیەك ئاسەواری تێدا بینراوەو دۆزراوەتەوە بە پێی قۆناغە مێژووییەکان.

ئەوەی لای من ئاشکرایە ، گردی شێروانە وەك پایتەختی گەرمیان بووە لە هەموو سەردەمەکاندا (کیشییەکان ، ساسانییەکان ، ئیسلام و تا دەگاتە سەردەمی حەمە پاشای جاف).

مستەر ریچ (CLAUDIUS JAMES RICH) لە گەشتی ریچ بۆ کوردستان ساڵی ١٨٢٠ز دا ئاماژە دەکات لە کاتی سەردانی بۆ (حەوش کوڕو) بۆ لێکۆڵینەوە لە ئاسەوارەکەی ، دەبێژێ "لەپاش ئەوەی بەرەو رۆخی روباری (دیالی) واتە (سیروان)* بەرێکەوتم ، لە سەر رۆخی سیروانەوە بینیم گردێکی تورەکەرێژ ناوی گردی شێروانە بوو ....تد " (گەشتی ریچ بۆ کوردستان ١٨٢٠ ، و:محمد حمە باقی ، ل٣٧٨ چاپی پێنجەم) .... لە گەشتنامەکەدا ریچ ئاماژە بە گردی تورەکەرێژ دەکات و ناڵێت : قەڵا! بۆیە دیارە لە پاش ١٨٢٠ قەڵای شێروانە لەسەر ئەو گردە دروستکراوە!

هەر بۆ پشتراستکردنەوەی ئەم بۆچوونە ، بەو گوندەش کە نزیك بووە لە گردەکەو ئێستا یەکێکە لە گەڕەکە کۆنەکانی شاری کەلار وتراوە (بنگرد) نەوتراوە (بن قەڵا) بە پێچەوانەی قەڵای هەولێرەوە کە مێژووەکەی کۆنەو بە ئاوەدانییەکانی بن قەڵاکە دەوترێ (بن قەراتی)

سەرەڕاای ئەوەی مستەر ریچ لە روباری سیروان پەڕیوەتەوە بۆ گوندی (زەنگاباد) کە ئەو بە (زەنگ ئاباد) ناوی دەبات ، دەڵێت "چەندین گردی تورەکەرێژ هەیە و (قەلات تەپەسپی) خشتەکن و خشتیان لێ دەردەهێنان" کەوا بوو ئاسەواری کۆنتری تێدا بووە ، هەروەها ئاماژە دەکات بەو گردانەو کە لە گردی (بابل) ی دەچوون.

کەس ناتوانێت بڵێت ئەم ناوچەیە ، ناوچەیەکی قەرەباڵغ نەبووە ، چونکە دیسانەوە ریچ باس لەوە دەکات "کەلاوەیەکی ئێجگار زۆر لەو ناوچەیە هەیە بە تایبەت لە نێوان کفری و زەنگاباددا.

بوونی کەلاوەش لەو ناوچەیە ، ئاماژەیەکی روونە بۆ ناسەقامگیری دانشتوان لە رووی(سروشتی و سیاسی و ئابوری)یەوە ، ئاشکرایە هۆزی جاف لە گەرمیان و کوێستاندا بوون و لە هەردوو وەرزی زستان و بەهاردا هاتوونەتە گەرمیان و ماونەتەوە و کەلارەیان دروست کردووە (کەلارە: ئەو شوێنەیە ، کە بۆ هەڵگرتنی سووتەمەنی بەکاردێت بە تایبەت (پشقلی مەڕو بزن).

جگە لە جاف چەندین عەشیرەتی تر لەکۆنەوە لەو ناوچەیە ژیاون ، بە تایبەت (زەنگەنە ، گێژ ، رۆژبەیانی ، پاڵانی ، سەیدو شێخان) مەبەستم لە عەشیرەتەکانی دەشتی شێروانەو شاکەلە ، بۆیە ناوی عەشیرەتەکانی تر ناهێنم ، بۆ نموونە هەردوو گوندی (کەوا چەرموو ، ئەوڵا قوت) بەناوی دوو کەسایەتی عەشیرەتی رۆژبەیانییەوە ناوبراون.

مێژووی دروستبوون و ئاوەدانکردنەوەی کەلار دەگەڕێتەوە بۆ پێش دروستبوونی قەڵای شێروانە ، رێك لە سەردەمی (مەحمود پاشای جاف)دا ، کە ئەو دەمە مەحمود پاشا لە (قەڵای پاشا) جێگیر بوو بوو.

خێڵەکانی جاف بۆ گوزەرانی ژیان گەرمیان و کوێستانیان دەکردو دەوارنشین بوون ، لەوکاتەدا خێڵی (عەباس جەلیل)یش کە بە هەمانشێوە دەوارنشین بوون لە دەشتی شاکەل و گوماردا شوانکارەبوون و مەڕوماڵاتیان بەخێو کردووە ، بۆ دروست کردنی چەرداخ (کەپر) ، لە چەمی سیروان قامیشییان هێناوە، کە گەشتوونەتە (کەلارە)کان باریان خستووەو دواتر بۆ وەرگرتنی رەزامەندی چوونەتە لای (مەحموود پاشای جاف)و داوایان لێکردووە رێگەیان بدات (کەلار) ئاوەدان بکەنەوە ، ئەویش رازی بووە. ئیتر بۆ یەکەم جار لەسەر (خڕەکەی کەلار : کە چەمێکی بەردەڵانییەو بە بەردیان وتووە خێ یان خڕك) نیشتەجێ بوونەو دواتر (خڕەکە) ناونرا (خڕی حاجی) واتە بە ناوی (حاجی ئەڵماس)ەوە ناونرا . کە

كوڕە گەورەی (عەباس جەلیل) ەو ، كوڕە بچوكەكەشی ناوی فەرەج بووەو دوو كچیشی هەبووە بە ناوەكانی (عاصمەو دورسە).

پاشان (حەسەن بەگ)ی باوكی (حەمە رەشید بەگ) هاتووەتە كەلارو لەگەڵ بنەماڵەی (عەباس جەلیل)دا سەقامگیر بووە ، كە مێژووەكەی دەگەڕێتەوە بۆ نێوان ساڵانی (١٨٦٠ – ١٨٦٥).

دوای ئاوەدانكردنەوەی (كەلاری كۆنی) ئێستا ، قەڵای شێروانەش ئەو كۆشك و تەلارەی لەسەر دروستكراوە لەسەر دەستی (حەمە پاشای جاف) و مستەر ریچیش ئەوەی بۆ ساغ كردوویەنەتەوە!

بیرۆكەی وەها نوسینێك لەوەوە سەرچاوەی گرت ، كە دیدو بۆچوون و گێڕانەوەی جیاواز دەبینم و دەخوێنمەوە ، كە گوایە ناوی كەلار لە (كەلاردەشت)ەوە هاتبێت ، كە ئەمە راست نییەو ، چیرۆكی ئەم بۆچوونەش تەنیا لەوەوە هاتووە ، كە بەگزادەكانی جاف لە گەشتێكیاندا سەردانی باكوری ئێرانییان كردووەو چوونەتە ناوچەیەك كە ناوی (كەلار دەشت) بووەو لە دانشتوانەكەیان پرسیوە "چین؟ " ئەوانیش وتوویانە "ئێمە عەشیرەتی گێژین و ئەهلی حەقین . "

ئەگینا چەند پشتێكی تری ئێمە هەر لەم ناوچەیە ژیاون و مردوون و زانیارییەكانم لەدەمی كەسە بە تەمەنەكانی بنەماڵەكەمان بیستووە ، كە لە سەدەی ١٩دا ژیاون و خۆیان و تەمەنییان شایەتحاڵی ئەو گوزەرانەبوون، كە لەم ناوچەیە گوزەراوەو چەندین ئاسەواری تریش دروستی زانیارییەكان دەسەلمێنن ، بۆ نموونە لەپشت گوندی دێبنەوە شوێن هەوارێك هەیە پێی دەوترێ (كاكولیل) كە خەڵكی سادە بە (كاكولی) ناوی دەبات ، ئەم (كاكولیل)ە باپیرەی (عەباس جەلیل)ە و كاتی خۆی لەو شوێنە نیشتەجێ بووە.

نارەوایە مێژوو وەك خۆی نەپارێزین و نەوەكانی ئێستا و داهاتوو مێژووی دەوڵەت شارەكانی یۆنان و تەنانەت شارە بەناوبانگەكانی دونیا بزانین و مێژووی شارو شارۆچكەكانی خۆمان نەزانین!!

ئەركی سەرشانی ئێمەومانانە ، كە شایەتحاڵی مێژووی گەشەكردنی شاری كەلارین، كە تەمەنی نزیكەی نیو سەدەیە و ئێستاش یەكێكە لە شارە دیارو بەرچاوەكانی باشووری كوردستان ، لە بەر هەڵكەوتەكەی ، پارچەیەك زەوی نیشتەجێبوون لەم شارەدا لە زۆربەی زەوی شارەكانی جیهان گرانترە ، هەرچەند ئەم بابەتە پێویستی بە لێكۆڵینەوەی زیاترە!

لە ئێستادا كەلار ژمارەیەكی زۆر بڕوانامەدارو كەسانی هەڵكەوتووی تێدایە ، نەوەی نوێ خولیای زانینی مێژووی شارەكەیانن ، بەو دەلیلەی هەندێ هەوڵ دراون بۆ نووسینەوەی چەند كتێب و بابەتێكی رۆژنامەوانی لەو بوارەدا و مشت و مڕی دروست كردووە لە سەر ساغكردنەوەی ناوی كەلار ، بۆ

دووپاتکردنەوەو ساغ کردنەوەی بوونی ئەو پەیوەندییە ، لە سەردانێکدا بۆ باکوری ئێران بەباشم زانی بە دواداچوون بۆ رایەڵەکانی پەیوەندی نێوان هەردوو کەلار بکەم.

چی هەیە لە نێوان کەلاری باشوری کوردستان و کەلار دەشتی ئێران ؟

گەڕیدەکان زانیارییەکی بێ شومار تۆمار دەکەن و لایەنی شاراوەی روونەدەکەنەوە لە بوارە جیاجیاکاندا ، بە تایبەت بواری مێژوو جوگرافیای سەر زەمین : هەر یەك بە مەبەستێك و لە بوارێکدا کار دەکات بە پێی پسپۆڕی و هیوایەت و ئارەزووەکانی خۆی ، هاوکات هەر کەسێك بە پێی بیرو توانای هزریی خۆی رووداوەکان شرۆڤە دەکات ، کۆمەڵگە بە دیدی خۆی و ژیانبینی تایبەت بە خۆی ئاشنا دەکات و بە ئازارو خولیاکانی لە دەرگاکان دەدات و بەدوای کلیلی چارەسەردا دەگەڕێت.

دەسەڵاتیش بە پێی بەرژەوەندی خۆی هەموو بابەتەکان شەن و کەو دەکات و زۆرجار رووداوە مێژووییەکان بە پێی بەرژەوەندییەکانی تۆمار دەکات و دەیەوێ لە دیدی خەڵکدا راستەقینە بوونیان بسەلمێنێ ، بە پێچەوانەوە کەسانی شارەزا وردتر لە مێژوو دەڕوانن و هەوڵی راستکردنەوەی رووداوە ئاوەژووکراوەکان دەدات.

ئەوەی لێرەدا مەبەستمە بیڵێم لە سەردانێکمدا بۆ وڵاتی ئێران چوومە باکوری ئەو وڵاتە (چالوس و ناوچەی کەلار دەشت) کە نزیکەی ١٥٠ کم لە تارانەوە دوورە ، بەڵام لە بەر سەختی هەڵکەوتەکەی و بەرزی شاخەکانی و پێچاوپێچی رێگەکەی ، بە ٤ کاژێر گەشتینە جێ ، ئەم ناوچەیە لە کەرەجەوە بەرەو بەرزاییەکان دەچێت و بۆ لێدانی جادەوبان زۆربەی شاخەکانییان لە شێوەی تونێل بڕیوە بە ئامێری سەرەتایی و لە سەردەمی رەزا شای باوکدا دروست کراون.

تا لە چالووس نزیکتر دەبیتەوە شاخ و درەخت و دیمەنەکانی سروشت دڵرفێنتر خۆ دەنوێنن ، جوانی و رەنگینی ئەم ناوچەیە سەرنجراکێشترە ، کاتێ ئاژەڵە کێوییەکان خۆ دەخەنە بەرچاو ، ئاشکرایە (چالوس) دەکەوێتە سەر رۆخی دەریای خەزەر (کەلار ئاباد) یش هاوسنوورێتی و لە هاویندا پلەی گەرمای بەرزەو کەش و هەواکەی شێدارو بێزارکەرە ، بە هۆی دەریاکەوە.

بەڵام (کەلار دەشت) دەکەوێتە سەر چیا بەرزەکانی و دامێنی چیای تەختی (سلێمان و سیاکمان و قەڵای ئەردەشیر) کە زۆر بەرزن ، بۆیە بە هاوینانی کەش و هەوا فێنکە و زستانیشی سەخت و بەفراوییە!

لە سەر چیاکان دەشتێکی فراوان هەیە و تەپە یان گردی کەلار لە خۆ دەگرێت و زۆر بە پیتە بۆ کشتوکاڵی گەنم و جۆ و بە خێوکردنی ئاژەڵ ، بۆیە ساڵانی پێشوو کارو پیشەی سەرەکی دانیشتوانی

ناوچەکە جوتیاری و ئاژەڵداری بووە و دەشتایی سەر شاخەکان لە شێوەی حەوزێك دایە بۆ ئەو مەبەستە و سەوزایی و دارستان و جەنگەڵ و جۆرەها ئاژەڵ و باڵندەی کێوی ناوچەکەی کردووەتە بەهەشتی سەر زەمین!

لەبەر سەختی ناوچە شاخاوییەکانی کەلار دەشت ، بە زستان دانشتووانەکەی دادەبەزنە خوارەوە بۆ سەر دەریاکەو ئەو ناوچەیەی کە خۆیان دیارییان کردووەو ناوی (کەلار ئاباد) ە ، واتە گەرمیان و کوێستان دەکەن ، لە زستاندا دێنە خوارەوە بۆ کەلار ئاباد و هاوینان سەر دەکەون بۆ کەلار دەشت!

وشەی کەلار : کەلار تەپە یان گردێکە لە سەر شاخەکان و شوێنەوارێکی کۆنە و دەشتێکی فراوانی لە خۆ گرتووە ، کەواتە (کەلار یانی گرد) ئەم (وشەیەو ماناکەی) ئەو پەیوەندییەی دروست کردووە لە نێوان کەلار دەشتی ئێران و کەلاری گەرمیان و باشوری کوردستان ، ئەمە جگە لەوەی دانیشتوانی ناوچەکە خۆیان بە کورد دەزانن و بە زمانی لەکی دەپەیڤن!

لە کاتی ئاخاوتنماندا لە گەڵ خەڵکی ناوچەکە و پرسیار کردن ، ئایا وشەی کەلار لە چییەوە هاتووە و سەرچاوەی گرتووە ؟

موجتەباە جەعفەر صالحی تەمەن (٥٤) ساڵ ، دانشتووی رەسەنی کەلار دەشت وتی " کەلار واتە تەپە یان گرد" .... یانی بە ناوی تەپەکەوە یان گردەکەوە ئەم دەشتە ناونراوە.

بە پێی قسەکانی ناوبراو و حەسەن مورید پووری تەمەن (٧٧) ساڵ ، لە ٧٠% ی دانشتوانی کەلار دەشت کوردن و بە دیالیکتی (لەکی) دەدوێن ، مورید پوور وتی " من تا ئێستا (٩) نۆ نەوەو پشتمان لێرە ژیاون و بە دیالیکتی لەکی دواون . ئێمە کوردین و ئەم هۆزانەش لەم ناوچەیە هەن (سەهن ، هەرسین ، گەروس ، خەزەری ، دلڤان و گێجان) کە لە کوێستانن ، (خەجەوەند ، شاسەوەند ، کاکەوەند و شیسەوەند(

ئەم هۆزانە هەندێکیان شیعە مەزەبن و هەندێکیان ئەهلی حەقن و عەلی ئیلاهین ، واتە هەندێکیان زەردەشتین و هەندێکیان موسوڵمانن.

هەندێکیان دەڵێن ئێمە سەرچاوەی تەصەوفمان دەگەرێتەوە بۆ بەرزنجەو لە تەریقەتی قادرییەوە نزیکین ، بە پێ ی وتەی (موجتەباە جەعفەر صالحی) ژمارەیەکی زۆری کورد لە مەشهەدن و بە بە دیالێکتی کرمانجی دەئەخاڤن ، دیارە ئەوانیش کێشەو دەردەسەری زۆریان هەبووەو هەیە ، بە تایبەت لە رووی نەتەوەییەوە چەندین ساڵە چەوسێنراونەتەوەو دژایەتی کراون!

پرسیارم لەوان و لە خۆم ئەوەیە ، ئەو کوردانە بۆچی چوونەتە ئەوێ ؟

هەمووان ئەوە دەزانین کورد بە درێژایی مێژوو چەوساوەتەوەو لە زێدی باوباپیرانی دوورخراوەتەوە ، بە چەندین هۆکارو مەبەستی جیا و قۆناغ و هەلەمەرجی جیاواز.

لە پێش دەسەڵاتی صەفەوییەکان (٩٣٠ ك / ١٥٢٤ ز) لە داوێنی چیاکانی قەوقازەوە تاکو خوارووی دەریاچەی ورمێ شوێن و ژیانی هۆزە کوردەکان بووە.

چەندین و شەڕو هێرشی بە هێزو تاڵانی ئیسلام و عەرەب و ئێلی تورکان نەیانتوانی دیموگرافیای ئەو ناوچەیە بگۆڕن کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن ، سەرەڕای ژمارەیەك هۆزو بنەماڵەی تورك و ئازەر هاتنە ناوچەکە ، بەڵام هێشتا زۆرینەی دانشتوانەکەی کوردن.

شا ئیسماعیلی صەفەوی دامەزرێنەری دەوڵەتی صەفەوی وڵاتی ئێران (١٥٠١ – ١٥٢٤ز) هەموو هەوڵێکی دا بۆ وەرگرتنەوەی دەسەڵاتی سەردارانی کوردو دانانی قزڵباشەکان لە جێگایان و بڵاوکردنەوەی مەزەبی شیعە لە ناو کورداندا ، لە بەربڵاوترین هێرشیاندا بۆ (کوردستان ، دیاربەکر ، موصل ، لوڕستان و بەغدا) هەموو کوردستانی داگیر کرد بە زەبروزەنگ و بێ بەزەییانە دەستی نەپاراست و شەڕی چاڵدێران لە سەردەمی ئەودا هەڵگیرسا و هۆزە کوردەکان کران بە پەردووی ئەو جەنگە نەگریسە.

پاش ئەو شا تەهماسب (١٥٤٤ – ١٥٧٨ز) دژی عوسمانییەکان – سوڵتان سلێمانی قانوونی (١٥٢٠ – ١٥٧٤ز) واتە هەردوو دەوڵەتی صەفەوی و عوسمانی بە رۆڵەی کورد و لە سەر خاکی کوردستان شەڕە گەورەو وێرانکەرەکەیان هەڵگیرساندو بۆ ماوەی دوو دەیە درێژەی کێشا.

لە ئەنجامدا کوردستانییان وێران کردو بەردەوام بوون لە راگواستنی کورد بەمەبەستی گۆڕینی دیموگرافیای کوردستان لە سەردەمی هەموو شاکانی صەفەوی و قاجاریشدا ، بە هەردوو رێککەوتننامەی زەهاو (١٦٧٨ز) و ئەرزەرووم (ز) شەڕەکە وەستێنرا.

لە سەروبەندی ململانێی نێوان دەوڵەتی صەفەوی و قاجاری و عوسمانییەکاندا و پاشان شەڕی نێوان روسیاو ئێران و تورك ، ژمارەیەکی بێشوماری کوردان پەراگەندە بوون و دوورخرانەوە بۆ دەرەوەی کوردستان ، لەو نێوەندەشدا کوردانی کەلار دەشت لەسەر دەریای خەزەر نیشتەجێ دەکرێن و لە زێدی باوباپیرانییان بە یەکجاری دوور دەخرێنەوەو ئاوارە دەبن ، لە دوای چەندین پشت بە ئاخ و ناسۆرەوە باسی ئەو پرۆسە نەشیاوو نارەوایە دەکەن و هەریەکەیان چیرۆکێکی هەست هەژێنی لایەو باس لە مێژوو رەسەنایەتی خۆیان دەکەن .

لە ئەنجامدا هیچ لێچوونێكی ئەوتۆی مێژوویی هاوبەش لە نێوان هەردوو كەلاردا نەبوو ، جگە لەوەی ناوی كەلار لە (گرد یان تەپە)وە وەرگیراوە ، پێدەچێت ناوی (كەلار)ی گەرمیانیش لە گردی شێروانەوە ، وەك شوێنەوارێكی دێرینی ئەو ناوچەیە وەرگیرابێ ، كە پێ ی وتراوە (دەشتی كەلار) واتە دەشتی گردەكەی شێروانە . بەڵام بە پێ ی دەرەنجامی بەدواداچوونەكەم ، دەركەوت هۆزی گێژیش، كە كەلاری گەرمیانییان ئاوەدان كردووەتەوە، لە (كەلار دەشت)ی ئێراندا بوونیان نییە!

دیمەنێك لە كەلاری دەشتی ئێران

دوو پەرلەمانتاری کەلاری

- **نووسینی : سەباح عەل جاف**

حەمە بەگی فەتاح بەگی حەمە پاشای جاف (١٩٠٤ – ١٩٣٤)

حەمە بەگی فەتاح بەگی حەمە پاشای جاف ، لە ساڵی ١٩٠٤ لە دایك بووە ، سێیەمین کوڕی فەتاح بەگ بووە ، پیاوێکی لیهاتوو و خوێنەواری سەردەمەکەی بووە ، حەمە بەگ لە پاش دامەزراندنی حوکمەتی عێراق بوەتە ئەندامی ئەنجومەنی دامەزارندن لە خولی دووەمدا لە ساڵی١٩٢٩ بە نوێنەرایەتی کفری و لیوای کەرکوك ، حەمە بەگ لەگەڵ چەند کەسێکی تردا لە نامەیەکدا بۆ کۆمەڵەی گەلان داوای ئۆتۆنۆمیان بۆ کوردستانی عێراق کردووە ، چەند جارێك یاداشتیان داوەتە مەندوبی سامی بەریتانی لە بارەی کێشەی کوردەوە ، حەمە بەگ لە کۆتای بیستەکاندا لەگەڵ ژمارەیەك رۆشنبیری سنورەکە پارتێك دروست دەکەن ، بە پێی زانیاریەکان حەمە بەگ حەزی نوسینی ئەدەبیشی هەبووە و لەم رووە رۆمانێکی نوسیوە بەلام دواتر فەوتاوە.

بە پێی زۆرێك لە سەرچاوەکان حەمە بەگ رۆڵی هەبووە لە کردنەوە و دامەزراندنی یەکەمین قوتابخانە لە کەلار لە ساڵی ١٩٣١ بە ناوی (قوتابخانەی کەلاری سەرەتای) ، بە پێی هەندێك سەرچاوە سەرەتا قوتابخانەکە لە ماڵی حەمە بەگدا بووە واتا ژوورێك لە ماڵی حەمە بەگ بینای قوتابخانەکە بووە و

پاشتر بینایەك لە قورِ لە گوندەكە بۆ ئەم قوتابخانەیە دروست دەكرێت و پاش ئەمیش بینای میری بۆ دروست كراوە ، وەك دەردەكەوێت بە هەوڵی حەمە بەگ ئەم قوتابخانەیە دروست كراوە و خانۆكەی خۆی بەخشیوە و كردویەتی بەم قوتابخانەیە ، ئەم قوتابخانەیە سەر بە بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی لیوای كەركوك و یەكەم بەڕێوەبەری مامۆستا تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان قەرەداغی (١٨٨٦ – ١٩٤٧) بووە ، لە ساڵی ١٩٣١ – ١٩٤٠ لەو قوتابخانەیە ماوەتەوە.

حەمە بەگی جاف هەمیشە هاوڕێی رۆشنبیر و مەلا و خوێنەوار و پاڵپشتی هەژاران بووە ، یەكەم نوێنەری جاف بووە لە پەرلەمان و یەكەم كەس بووە جل و بەرگی (ستار خانی) لەناوچەكە لەبەر كردووە ، لە كفری دەچووە لای رۆشنبیران و مەلا و فەقێیان و بۆ كوردایەتی هانی دەدان ، یەكەم كەس بووە قوتابخانەی لە كەلار كردوەتەوە ، بە پێی سەرچاوەكان حەمە بەگ لەسەرەتاوە ماڵەكەی خۆی كردوەتە قوتابخانە و هانی خەڵكی داوە بۆ خوێندن و خوێنەواری ، ئەم كەسایەتیە لە ١/٥/١٩٣٤ بە نەخۆشی ریخۆڵە كوێرە كۆچی دوای دەكات. .

سەرچاوەكان:

- كەریم بەگی فەتاح بەگی جاف ، تەئریخی جاف ، چ١ ، (بەغداد : ١٩٩٥).
- ئەحمەد حەمەد ئەمین هۆمەر ،ئەندامە كوردەكانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقی لە رۆژگاری پاشایەتیدا(١٩٥٢ – ١٩٥٨) ،چ١ ، چاپەمەنی شەهاب ، (هەولێر : ٢٠٠٧) .
- مستەفا نەریمان ، حەمە بەگی جاف هەڵگری ئاڵای تێكۆشانی سیاسی ، نەوشەفەق ، ژمارە (٢٥) ، نیسانی ٢٠٠٥.
-سەباح عەلی جاف ، مێژووی پەروەردە و فێربوون لە كەلار ، گەرمیانی ئەمڕۆ ، ژمارە (٧١) ، شوباتی ٢٠١٣.

جەوهەر نامیق سالم
یەکەمین سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان
١٩٤٦-٢٠١١

جەوهەر نامیق سالم لە ساڵی ١٩٤٦ لە گوندی بەرلوت سەر بە قەزای کەلار (ناوەندی ئیدارەی گەرمیان (لە بنەماڵەیەکی نیشتیمان پەروەر لە دایك بووە ، بنەماڵەکەیان تێکەلی خەباتی سیاسی و کوردپەروەری بووە و باوکی (نامیق سالم) یەکێك بووە لە ئەندامەکانی حزبی هیوا لە سنوری گەرمیان ، جەوهەر نامیق لە هەرەتی لاوێتیدا دەچێتە ریزی یەکێتی قوتابیانی کوردستان و لەوێوە دەست بە کاری رێکخراوەیی و سیاسی دەکات و لەو دەمانەی لە ریزی ئەو رێکخراوەدا بە کەسێکی چوست و چالاك دەناسریت لای هەموان .

جەوهەر نامیق لە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی رابردوو قۆناغێکی تر لە کاری سیاسی خۆی دەست پێ دەکات و دەچیتە ریزی شۆڕشی ئەیلولەوە و سەرەتا لەناو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان ، پاشتر دەبێتە کارگێڕی لقی سێی پارتی و لێرە بە دواوە زیاتر دەبێتە جیگەی متمانەی هاورێ و هاوسەنگەرانی بە تایبەت خوالێخۆشبوو مەلا مستەفای بارزانی ، لە پاش نسکۆی شۆڕشی ئەیلول لە ساڵی ١٩٧٥ بە دواوە جەوهەر نامیق دەبێتە یەکێك لەو کەسانەی کە بە نسکۆی شۆڕش نیگەران و دڵتەنگ دەبێت و ئەمەیش وا دەکات کە دەست بە ئامادەکاری بکات سەبارەت بە هۆکارەکانی ئەو نسکۆیە و دووبارە دەست کردنەوە بە شۆڕش و هەستانەوە ، لە سەر راسپاردەی مەلا مستەفای بارزانی هاورێ لەگەڵ چەند هەڤاڵێکی یەکێك دەبێت لەو کەسانەی کە دەست بە هەستانەوە دەکەن بە گوڕوتینێکی تر و لەژێر ناوی قیادە موقەتە (سەرکردایەتی کاتی) جارێکی تر شۆڕش جۆش دەدەنەوە هەر بۆیە لە ٢٦/٥/١٩٧٦ لە ناوەی کوردستان جاڕی شۆڕشی گوڵان دەدرێتەوە کە ئەو کات جەوهەر نامیق بە (سەلیم سۆرانی)لە نێو هەڤاڵەکانی ناسراو بوو ، یەکەمین بەیاننامەی شۆڕشی گوڵان لە

لایەن جەوهەر نامیقەوە ئامادە کرا بە ناوی (کوردستان گۆڕەپانی راستەقینەی خەباتە) لەم بارەیەوە مەسعود بارزانی دەنوسێت " رۆڵی کاك جەوهەر لە سەرکردایەتی کاتی قەد لە بیر ناکرێت . " ...

لێرە بە دواوە جەوهەر نامیق چەندین پۆست و بەرپرسیارێتی لە نێو ریزەکانی پارتیدا وەر دەگرێت لەوانە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی ، ئەندامی مەکتەبی سیاسی ، لە سەروبەندی راپەرینە مەزنەکەی خەڵکی کوردستان بەرپرسی میحوەری کەرکوك – گەرمیانی بەرەی کوردستانی بووە .

جەوهەر نامیق لە پاش یەکەمین هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە ١٩/٥/١٩٩٢ و لە یەکەمین کۆبوونەوەی پەرلەماندا لە ٤ ی حوزەیراندا دەبێتە یەکەمین سەرۆکی پەلەمانی کوردستان و تا ساڵی ١٩٩٩ وەك سەرۆك مایەوە ، لە ژیانی پەرلەمانتاریدا جگە لە دەر کردنی چەندین یاسا و بڕیار لە سەردەمی ئەودا خاوەنی گەلێك شکۆمەندیە کە دیار ترینیان بریتین لە دەرکردنی یاسای فیدراڵی بۆ هەرێمی کوردستان لە ٤/١٠/١٩٩٢ ، یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستانی عێراق لە ١١/١١/١٩٩٩ ، پەناگیری نێو پەرلەمان بۆ ماوەی (١٠٣) رۆژ لەگەڵ پەنجاو هەشت هاوڕێی پەرلەمانتاریدا لە دژی شەڕی ناوخۆ و بەرقەرار بوونی ئاشتی و دژی دەست وەردانی داگیرکەران بوو بۆ خۆشکردنی ئەو شەڕە نەگریسە .

جەوهەر نامیق لە پاش پرۆسەی ئازادی عێراق لە نیسانی ٢٠٠٣ وازی لە کاری سیاسی بە تایبەت لە ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان هێنا ، سەرباری واز هێنانی لە کاری حزبی بەڵام بوو بە رەخنەگرێکی جدی و بەردەوام هەوڵی چاکسازی دەدا لە نێو حزب و حوکمەتدا ، بەشێکی تەمەنی بۆ نوسین و خوێندەوەی وورد تەرخان کرد ، لە پاش دروست بوونی بزوتنەوەی گۆڕانیش لە زۆر جاراندا پشتیوان و پشتگیری کاری ئۆپۆزسیۆن بوو لە کوردستان و بە مۆدێلێکی نوێی لە کاری سیاسی دەزانی ، هەر چەندە بۆ خۆی دەرچووی کۆلێژی ئابوری بووە لە بەغدا بەڵام خاوەنی چەندین بەرهەمە لەوانە : ئایا فیدراڵیەت وەك خیارێکی سیاسی لە عێراق پیادە دەکرێت ، ئەزمونی کوردی لە بزاڤە پەندۆڵییەکەیدا ، کورد لە گەمەی دەقە یاساییەکاندا.

جەوهەر نامیق پاش بە رێ کردنی تەمەنێك لە ژیانی چەکداری و سیاسی و پەرلەمانتاری و خۆ تەرخان کردن بۆ رەخنە گرتن و نوسین لە ٢٢/٣/٢٠١١ لە وولاتی سوید بە نەخۆشی شێرپەنجەی جگەر کۆچی دوای کرد و پاشتر لە بەشێك لە راگەیاندنەکانەوە گومان لەسەر مردنەکەی دروست بووە ، دوو کوڕ و کچێکی لە پاش بە جێ دەمینێ ، پاشتر لە رێ و رەسمێکدا تەرمەکەی هێنرایەوە بۆ زیدی خۆی لە بەرلوت لە گەرمیان و لە رێ و رەسمێکی شایستەدا بە خاك سپێردرا . لە ١٧/٤/٢٠١٢ لە گۆڕستانی بەرلوت لە ساڵیادی کۆچی یەکەمین سەرۆکی پەرلەماندا رێو رەسمێك بە ئامادەبوونی ژمارەیەك لە بەرپرسانی حزبی و حوکمی بەڕیوە چوو .

-

جەلال بيلال
يەكەم قائيمقامی كەلار

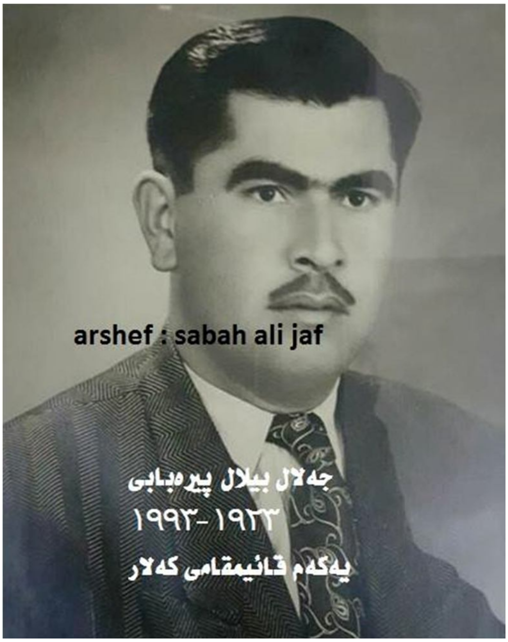

- **ن: سەباح عەلی جاف**

جەللا بيلال مستەفا پيرەبابی : (١٩٢٣ – ١٩٩٣) لە شاری هەولێر لە دايك بووە و بنەماڵەكەيان بنەماڵەيەكی ناسراوی ئاينين و سەرەتای خوێندنی لە حوجرە بووە ، قوناغەكانی خوێندن لە شاری هەولێر تەواو دەكات و پاشان چوتە كۆلێژی ماف لە بەغداد و بەسەركەوتوی تەواوی دەكات ، لە ساڵی ١٩٤٦ پاش تەواو كردنی زانكۆ دەبێتە بەڕێوەبەری ناحيەی قادر كەرەم و پاشان دەبێتە بەڕێوەبەری ناحيەی سەرقەڵا (شێروانە)ی سەر بە قەزای كفری ، پاشتر چەندين پۆستی تر وەردەگرێت و بۆ ماوەيەكی زۆر لە گەرميان دەمێنێتەوە ، لە ٢٨/٢/١٩٧٠ - ١٦ی ئەيلولی ١٩٧١ دەبێتە قائيمقامی قەزای كەلار (يەكەمين قائيمقامی كەلار) گەلێك خزمەتی لە قەزاكە لەو ماوە كەمەدا كردووە ، رۆڵی هەبووە لە بواری پەروەردە و فێربوون و كردنەوەی قۆناغی ناوەندی بۆ قوتابيانی شارەكە ، مامۆستا عەبدوڵڵا حەسەن قادر لە ساڵی ١٩٧٠ دا قۆناغی سەرەتای تەواو دەكات و بۆ كردنەوەی (قۆناغی ناوەندی) ئەو پاشكۆيە باس لەوە دەكات بە ياداشتی كۆمەڵێك قوتابی ئەو پاشكۆيە كراوەتەوە و لەم رووە بەم شێوەيە باسی ئەو پاشكۆيە دەكات " من و شێركۆ محەمەد رۆستەم چوين بۆ قائيمقاميەتی كەلار بە

پاسەوانەکەمان ووت ئەمانەوێت چاومان بە قائیمقام بکەوێت ووتی ئیشتان چیە و دەتانەوێت چی پێی بڵێین ، پاشتر چوین و (جەلال بیلال) مان بینی دەمەو ئێوارە بوو ، ووتی : چیتان دەوێت ووتمان ئێمە وەك قوتابیانی کەلار دەمانەوێت لە کەلار بخوێنین و ناوەندیمان بۆ بکەنەوە ، ئەویش بانگی کاتبەکەی کرد و ووتی مەزبەتەك بنوسە و بزانە چیان دەوێت " بەم شێوەیە دەردەکەوێت جەلال بیلال رۆڵی لە کردنەوەی ئەو پاشکۆیەدا هەبووە لە کەلار.

ئەم پیاوە ئیداریە پاش تەمەنێك لە خزمەت بە رووی داوی هاتوچۆ لە ١٤ ی ئەیلولی ١٩٩٣ کۆچی دوای دەکات و لە بەغداد بە خاك دەسپێردرێت .

سەرچاوە:

* الوقائیع العراقیة ، الجریدة الرسمیة للجمهوریة العراق ، عدد (١٨٥١) ، ١١/٣/١٩٧٠ .
*ئەحمەد باوەڕ ، جەلال بیلال مستەفا پیرەبابی ١٩٢٣- ١٩٩٣ یەکەم قائمقامی قەزای کەلار و رۆڵی لە بواری کارگێڕیدا ، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان ، ژمارە (٣) ، ساڵی ٢٠١٤.
*چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا عەبدوڵلا حەسەن قادر ، کەلار ، ٧/٢/٢٠١٤ .
*قائیمقامبەتی قەزای کەلار ٢٠١٤ .

بەشێک لە
شاعیر و کەسە دیارییەکانی دەشتی شێروانە

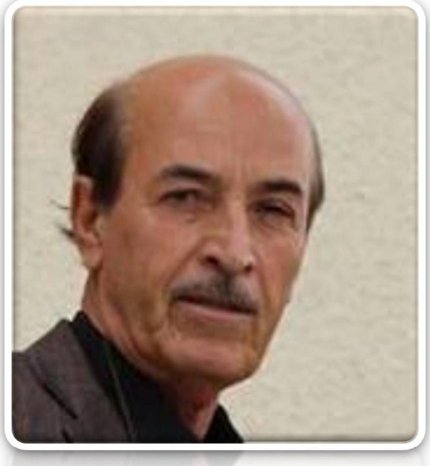

- نووسینی : ساڵح هەلاج

ئەوەی لە مێژوودا وتراوە دەشتی شێروانە لە باکورەوە گونەکانی: بەردەسور، قاسم ئاغا، سەید خەلیلەکانن. لەباشوورەوەتانزیکی گوندی شێخ لەنگەر. لە خۆرئاواوە دەشتەکانی شاکەل. ، لە ڕۆژهەڵاتەوە ڕووباری سیروان....

ئەم پانتایە لەکۆندا پێی ووتراوە دەشتی شێروانە.

ناوچەکە مێژوویەکی کۆنی هەیە، بەتایبەتی پاش شەڕی جەلەولا لەنێوان سوپای ئیسلام و ئیمپراتۆریەتی ساسانی ئەم ناوچەیە مێژووەکەی نامێنێ تاپاش شەڕی چاڵدێران، لە نێوان صەفویە ئێرانییەکان و عوسمانییە تورک نەژادەکان لە ساڵی ١٥١٤زاینی.

بێگومان ئەو قۆناغە دوورو درێژە شاعیر و حیکایەت خوان و بەیتەهەڵبەست و هۆرە چڕومەقامزان و ژن و پیاوی کارامە و لێهاتووی باشی تێداهەڵکەوتووە.

ئەوەی لە ئەرشیفی ئێمە دەست دەکەوێت:

دانش:

ڕەزابەگی جاف کوڕی فەتاح بەگی کوڕی حەمە پاشای جافە،ساڵی ١٨٨٨ لە ناو قەڵای شێروانەدا لەدایك بووە،ساڵی١٩٤٢ لە تەمەنی ٥٤ ساڵیدا کۆچی دوایی کردوە. کەشکۆڵێکی شیعری شاعیرانی کوردی هەبووەو خۆشی شاعیر بووە.لەشارە دێی سەعدییە بەخاك سپێراوە. شیعرێکی لەگەڵ شیعرێکی تاهیربەگی جافدا تێهەڵکێش کردووە.

محمود پاشای جاف:

کوڕە گەورەی حەمە پاشای جافە، لەساڵی١٨٤٦یزاینی لەدایك بووە، هەربەمنداڵی لای (مەلامەئمون) ناوێك تاڕادەیەکی باش خوێندوویەتی و زمانەکانی فارسی و هەندێکی زمانی عەرەبی خوێندووە، بەهۆی تێکەڵا بوونی لەگەڵا تورکە عوسمانییەکاندا فێری زمانی تورکیش بووە.

یەکەم: کەسایەتیەکی سیاسی بووە وە لەنێوکایەکانی عوسمانی و قاجاریەکاندا. کەشکۆ لێکی هەیە شیعری زۆری شاعیرانی کوردی تێدا کۆکردۆتەوە و سەلیقەیەکی خەت نووسیی جوانی هەبووە، هەڵبەت خۆیشی شاعیر بووە. ساڵی(١٩٢١)لەتەمەنی (٧٥)ساڵی دا کۆچی دوای کردوە، لەمزگەوتەکەی خۆی لە قزڕەبات(سەعدیە) بەخاك دەسپێرێت.

شێخ ئەحمەدی شاکەلی:

(کوڕی شێخ محەمەدی شێخ سعید)ە ڕووتەی شاکەلە، ساڵی (١٩٠٢)ی زاینی لەدایك بوە، هەرلە گوندەکەی خۆیان خراوەتە بەر خوێندن. زمانەکانی عەرەبی و فارسی ی زۆر بەباشی زانیوە و ئاشنایەتی لەگەڵا شیعری(کلاسیك) هەبووە، ئەندامی حیزبی هیوا بووە، شاعیرێکی ناوداری کوردستانە ساڵی(١٩٨٢) لەتەمەنی (٨٠)ساڵی کۆچی دواییکردووە، چەند جارێك دیوانەکەی چاپ کراوە دواترینیان ساڵی٢٠٠٩ نووسەر هاشم کاکەیی ساغکردنەوەو پێشەکی بۆ نوسیوە و لە دووتوێی (٤٣٢)لاپەڕەدا چاپکراوەتەوە.

غالب شاکەلی:

ناوی شێخ عەلی کوری شێخ مەحمودی کوڕی شێخ سەعیدە، ڕووتەی شاکەلە، ناز ناوی غالب شاکەلی بووە، ساڵی (١٩٠٨) لەگوندی شاکەل لە دایك بووە لە حوجرەی فەقێ فێری خوێندن بووە، تا ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، پاشان وازی لەمەلایەتی هێناوە و خەریکی کاری کشتوکاڵی بووە ساڵی (١٩٤٨)

لەتەمەنی چل و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردوە، شیعرەکانی فەوتاون، تەنها سێ شیعری لە پاش بە جێماوە،

لە (کەشکۆڵی شاکەلی) کۆکردنەوەی (شێخ سلێمانی شاکەلی) نووسراوەتەوە.

مینە جاف:

ناوی حەمە ئەمینی کوڕی کەریم بەگی فەتاح بەگی حەمە پاشای جافە، لە ساڵی(١٩١١)زاینی لە قەلای شێروانەی کەلار لە دایك بووە، زمانی فارسی عەرەبی تورکی بە باشی زانیوە،لە ساڵی(١٩٦٥) کۆچی دوایی کردووە، لە پاش مەرگی دیوانەکەی لە دوو توێی(٣٠٠) لاپەڕەدا لەلایەن خوالێخۆشبوو مستەفا نەریمان لە ساڵی(١٩٩٠) چاپ کراوە

حاجی برا یمی شاتری:

کوڕی حاجی محەمەدی کوڕی مەحمودی کوڕی ئیبراهیمی کوڕی مەنسوورە لە هۆزی گەورەی جاف و سەرۆکی تیرەی شاتریە، ساڵی (١٩١٩)زاینی لەکاتی کۆچەرایەتی گەرمیان و کوێستان لە دایك بووە، زمانی عەرەبی و فارسی و هەندێ تورکیشی زانیوە، دوودیوانی بەناوی

١ـ دیوانی جاف.
٢ـ(کۆچ و بار و گەڕانەوە) چاپکردووە،
لە ڕۆژی ١/٤/٢٠٠٠ کۆچی دوایی کردووە.

عزەدین:

کوڕی (فارس حەسەن خاتوون)ە ساڵی (١٩٢٦) لە گوندی عەلیانی سەروی ناوچەی زەنگەنە لە دایك بووە، پاشان ماڵیان هاتۆتە گوندی گۆپان، لە (١٩٨٤/٧/١٨) لەکەلار کۆچی دوایی کردووە.

ئەحمەد کەلاری:

کوری (مەحمود علی محەمەد)ە ساڵی ١٩٣٥ی زاینی لە گوندی کەلاری کۆن لە دایك بووە، پیاوێکی سیاسی و شاعیرێکی بە سەلیقە بووە، دیوانێکی شیعری هەیە تاکو ئێستا بڵاونەکراوەتەوە، ڕۆژی١٠/٣/٢٠٠٨ کۆچی دوای کردووە.

عەبدوڵا گۆبانی:

(عەبدوڵا عزیز فەتاح) ساڵی (١٩٤٧) لە گوندی گۆبانی ناوچەی گەرمیان لە دایك بووە. دیوانێکی شیعری هەیە، لە ڕۆژی (١٤/١١/٢٠٠٠) لەتەمەنی (٥٣)ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

نەبەرد جاف:

کوڕی حەمە سعید بەگی کوڕی حەمە بەگی کوڕی فەتاح بەگی حەمە پاشای جافە. ساڵی (١٩٤٨) لە شاری کەلار لە دایك بووە، قۆناغەکانی خوێندنی لە کەلار و خانەقین و بەغدا بە سەرکەوتوی تەواو کردوە، لە ١٩٩٢/٢/٩ لە تەمەنی ٤٤ ساڵیدا کۆچی دوای کردووە.

نەبەرد جاف تالە ژیاندا بوو ئەم بەرهەمانەی بە چاپ گەیاندووە:

١ـ هەرگیز ناڵێم پەشیمانم، شیعر١٩٨٨ نەرۆیژ.
٢ـ بارانی مەرگ، شیعر١٩٨٨ نەرۆیژ.
٣ـ چروستانی، شیعر١٩٨٨ نەرۆیژ.

محەمەد پەژار:

حەسەن ئەحمەد ساڵی ١٩٥٤ لەكەلاری كۆن لە دایك بووە، ١٩٩١/٣/٢٥ بەدەستی چەكدارانی موجاهیدی خەڵكی ئێران لەكەلار شەهید كرا.

لەپاش خۆی دووجار بەرهەمەكانی چاپ كراوە، لەلایەن نووسەر: سەركۆ مەحەمەد ڕۆستەم و ماموستا ئەحمەد باوەڕەوە.

شەهید مەلا ئەحمەد:

كوڕی حەمە ئەمین شەریف نازناوی شیعریی(ئەحمەد باوەڕ) بووە ساڵی ١٩٥٨ لە كەلاری كۆن لە دایك بووە، لە سەردەمی پارتیزانیدا لە ١٩٨٩/٢/١٩ خۆی و شەش هەڤاڵی تری ئەشكەوتی (داری خلە) هەرەسی كرد بەسەریاندا و شەهید بوون. شاعیرێكی بە سەلیقە و جوان نووس بووە، بەداخەوە ئەو هەموو ووشە جوانانە كەوتنە ژێر هەرەسەوە ئەوانیش شەهید بوون.

حەمە سەعید بەگی جاف:

کوڕی حەمە بەگی فەتاح بەگی حەمە پاشای جافە، لەساڵی ١٩٢٦ لە کەلار لە دایك بووە، لە چلەکان دەبێتە ئەندامی حزبی هیواو پاشان لە گۆڤارەکانی (گەلاوێژ و هیوا) دا دەست دەکات بە نووسین و وەرگێڕانی بابەتی ئەدەبی و کۆمەڵایەتی ساڵی ١٩٩٦ لە تاراوگە کۆچی دوایی کردووە.

داود بەگی جاف:

کوڕی فەتاح بەگی کوڕی حەمە پاشای جاف. ساڵی ١٩٠٥ لە گوندی میرە دێی شارە زوور لە کاتی گەرمیان و کوێستانی جافدا لە دایك بووە. یەکێك بوو لە جەنگاوەرانی شێخ مەحمود لە شەڕی ئاوباریك. سەرەڕای ئەویش (٩)جار بە ئەندامی پەرلەمانی عێراق هەڵبژێردراوە، ساڵی١٩٦٦ لە ئێران کۆچی دوایی کردووە.

كەریم بەگی جاف:

كوڕی فەتاح بەگی كوڕی حەمە پاشای جاف. ساڵی(١٨٨٩) لە وارگەی گردەبانی لای تازەدێ ی گەرمیان لە دایك بووە، دۆستی شێخ محمودی مەلیك بووە، لە شەڕی ئاوباریك بە شداری كردووە، یەكەم كەس بووە مێژووی هۆزی جافی نووسیوەتەوە، كۆمەڵێ شیعری هەبووە لە كەشكۆڵێكدا تۆماركراوە، ڕەمەزانی ساڵی١٩٤٩ لەتەمەنی ٦٠ ساڵی كۆچی دوای كردووە.

محمد كریم قوباد:

محمد كریم قوباد لە تیرەی پشدەری گەڵاڵی، ساڵی ١٨٩٧ لە دایك بووە، پیاوێكی تێكۆشەر و ناوداری گەرمیان بووە لە هاوكارانی (داود خانی كەڵهور) و یەكێك بووە لە چەكدارەكانی كانی شێخ مەحمود، لە هەموو شەڕ و چالاكییەكانی ئەو بزوتنەوەیەدا بەشداری كردووە، شێخی نەمر زۆر باوەڕی پێبووە خەنجەرەكەی خۆی پێشكەش كردووە، تا كۆتایی بزوتنەوەكە بەشداری كردووە و باسی سەدان ئازایەتی و لە خۆبوردووی كراوە، پاش كۆتایی‌شۆڕشەكە ئینگلیزەكان بە تەواوی دەستیان گرتوە بە سەر عێراق و كوردستاندا، ئینگلیزەكان مووچەیەكیان بۆ بڕیوەتەوە (حق السكوت) بەڵام ئەو مووچەیەی وەرنەگرتوە و بە خیانەتی زانیوە، ساڵی ١٩٩١ لە تەمەنی (١٠٤) ساڵیدا كۆچی دوای كردووە.

مانگرتووان
فۆرمێکی تری خەباتی مەدەنی لە کەلار

• باوكی ژیوار

شاری كەلار لە سەرەتای دامەزراندنیەوە جوڵەی كۆچ وگەشەكردنی دانیشتوان ، هێندەی تر جوانی و داهێنانی خوڵقاند ، شارێك پڕ لە بزاوتی جۆراو جۆر ، ئەكتیڤ لە كۆی كایەجیاوازەكاندا (ڕۆشنبیری ، هونەری ، وەرزشی ٠٠هتد) ناوەڕاستی هەشتاكان وتاكۆتایی چەند تیپێكی شانۆ و مۆسیقا هاتنە دامەزراندن ، هەر لەو ساتە وەختەدا گەورەترین خۆپیشاندان ئەنجام درا ، كە گاریگەری زۆری هەبوو لە ڕووی سیاسیەوە كە دروشم وهوتاف گەلێك بە زمانی كوردی وعەرەبی دەنووسران ودەخوێنرانەوە ،ئەمانەو زۆری تریش ڕەنگە لێرەدا دەرفەت نەبێت ئاماژەی پێبكرێت ، لەم شارەدا جۆرێكی تر لەخەبات وچالاكی مەدەنی هاتە كایەوە ،ئەویش خۆپیشاندان و مانگرتووانی كۆمەڵێك لەچین وتوێژەكانی كۆمەڵ بوو ،لەبەردەم ماڵی (مستەفا بەگی جاف) دا كە لەو ساتەوەختەدا نوێنەرایەتییەكی ڕێكخراوی (un) ی تیادابوو ، جگە لە دانیشتوانی كەلار ودەوروبەری خەڵكی شاری كفری ودەربەندیخانییەكی تیادابوو هەرچەندە سلێمانی وهەولێردەست پێشخەر بوون، داواكاری مانگرتوان ئەوبوو ناوچەكە بپارێزن لە سوپای دڕندەی عێراق وكەلاریش بخرێتە ناوناوچەی دژە فڕێنی سەرووی

هێڵی پانی (٣٦) وناوچەی ئارام ، تاژیانی زۆرترین کەس لە هەڕەشەی هەڵگیرسانەوەی جەنگ وشەڕ فرۆشتنی عێراق ڕزگار بن ، هەروەها گەڕانەوەی ئاوارەکان ولابردنی ئابلۆقەی ئابووری لەسەر کوردستان ، لە سەر زەمینیش ناوچەی ئارام بیگرێتەوە بەم دروشمانە دەستیان پێکرد:

یو ئێن وەرە دەرەوە
وەڵامان بدەرەوە
هێڵی ٣٦و ٣٤
ئاواتی کوردی هەژار
سەدرەدین ئاغا خان
Please Com to Kurdistan

ڕەنگە ئەم دێڕانەی سەرەوە لای هەندێك زۆر نامۆ بێت ، وەلای هەندێکی تریش فلاش باکێك بێت بۆ ڕۆرژانی دوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ ، دوابەدوای شکستەکەی حکومەتی عێراق بڕیاری کشانەوەی دامودەزگاکانی لە کوردستان دا ، بەشێوازێك ئیدارات کشایەوە ، بەڵام سووپا بوونی مابوو ، ڕێکخراوی (یو ئێن) بارەگایەکی لە شاری کەلاردا هەبوو ، لەوساتەدا هێڵەکانی پانی ٣٦ و٣٤ درووستکرا ، ووتیان لە سلێمانی خەڵك مانیگرتووە لە خواردن وخواردنەوە، چوونە بەردەم بارەگای (un (بەبێ یەك ودوو کۆمەڵێك کەسی خۆنەویست چوونە بەردەم ماڵی مستەفابەگ و مانگرتنیان ڕاگەیاند ، ئێمەمانان وخەڵکێکی زۆر ڕۆژانە هەر لە بەیانی زووە تاکو نزیك نیوەی شەو دەچووینە ئەوێ ، یەکێك بە شیعرو یەکێك بە پەخشان و هەندێکی تربە ووتاری حەماسی ، هونەرمەندانیش بە گۆرانی و بە شانۆ مەنسەکە بەرنەدەکەوت ، وە زۆرێك چیرۆکی کارەساتی ئەنفالیان دەگێڕایەوەوە خەڵکی پاشماوەی ئەو کارەساتە لە ناحیەی (صمود) ەوە دەهاتن بۆ کەلار ، هاوکات لە دەربندیخان وکفری وخانەقی و باوەنوورو زەندئابادە بەشداربوون، دەتوانین بڵێین لە دوای ڕاپەڕین لە کەلار ئەمە یەکەم هەنگاوی خەباتی مەدەنی بوو ،ئەو دەمە یەکێك لەو دروشمانە کە ڕۆژانە سەدان جار دەمانووت : (یوئین وەرە دەرەوە٠٠ وەڵاممان بدەرەوە) چونکە بارەگاکە دوو کارمەندی یوئینی تێدابوو لەوکاتەشدا ، سەر قەڵای شێروانە سوپای عێراقی لێبوو ، وە لەگەڵ چەند مودەڕعەیەك ڕوویانکردبووە ئاراستەی خەڵکەکە،جا ڕۆژێکیان یەکێك لەو کارمەندانە هاتە دەرەوە بۆ ناو خەڵکەکە کابرایەکی ڕەشپێست بوو ووتی ئێوە چیتان لە ئێمەدەوێت :من و هاوڕێکەم پۆلیسێکی ئاسایی یوئێنین وە ناشتوانین هیچتان بۆ بکەین (١) ، دوای ئەوەی لە ڕادیۆی گەلی کوردستانەوە هەواڵمان بیست لەسلێمانی چەند گەنجێك لەبەردەم نوسینگەی (un) دا هەستاون بەچالاکی مانگرتن لەخواردن وخواردنەوە ، تەنانەت بێژەرەکە لەبری ئەوەی بڵێ ئێرە دەنگی گەلی کوردستانە دەیووت (ئێرە دەنگی مانگرتووانە) ئەو حەماسە وای لێمان کرد ، هەر ئەو ئێوارەیە لەگەڵ چەند کەسێك بچینە بەردەم بارەگای یوئێن لە کەلار ، بڕیاری مانگرتنمان دا وهەر ئەو ساتە هەواڵەکە بەهەموو کوردستاندا بڵاوبوویەوە ،ئەو کاتە تەمەنم (١٦) ساڵان بوو ، چەندین چالاکی جۆراو جۆر ئەنجام دەدرا ، بۆبەرزکردنەوەی وورەو بەشداری کردنی ئەو دڵسۆزانە کە لە پێشمەرگەی دێرین وزیندان سیاسی وهونەرمەند وشاعیرو ڕۆشنبیری ناوچەکە بوون ، هەرچەندە دەستەیەکی ڕاگەیاندن هەبوو ئەوانە

بەردەوام لای ئێمە بوون لەو ڕێگەی ئەمانەوە ڕیزبەندی دادەنرا بۆ بەشداریکردن ،هەڵەنەبم من بچووکترین مانگرتوو بووم ، ئەوەش وای لە کەس و کارو خزمانم کرد ، کە لێم دوورنەکەونەوە ، یەکێك لە داواکانمان دەستنیشان کردنی ناوچەیەکی ئارام لەباکووری عێراق کە کۆی باشووری کوردستان بگرێتەوە ،ببێتە ناوچەی دژە فڕین و لەژێر پارێزگاری هێزەکانی هاو پەیمانانەدا بێت ، ناخۆشترین شەویش بارانێکی لێزمە بوو زۆر ساردو ئاو هاتە ناو چادرەکەمانەوە ، هەموو تەڕبووین لایلۆن و جلی ووشکیان لە ماڵەوە بۆ هێناین ، کارمەندێکی یوئێن هاتە دەرەوە گەلێ دڵخۆش بووین ووتمان پێدەچێ بۆ ئەوە هاتبێتە دەرەوە ئێمە ببەنە ژوورەوە یان هەواڵێکی خۆشیان پێبێت ، بەپرتاو سەگەکەی خۆیان بردە ژوورەو ئێمەیان پشت گوێ خست ، (٢) محمد سابر زەنگەنە دەڵێ : ئێمە لەشاری کفرییەوە هاتین ،هەفتەیەك لە کەلار ماینەوە و مانمان گرت دواتر ، بۆپشتگیری سلێمانی بەپێ کەوتینە ڕێ عەسر بوو ، شەومان بەسەردا هات گەیشتینە دەربەندیخان وبەردەوام بووین تا کاتژمێر (١٠) بەیانی گەیشتینە مانگرتووانی سلێمانی ، ئەوان هەموویان لە ناو تابووت بوون و گوڵ باران دەکران لەگەڵ UN چاوپێکوتنمان کرد، کاکەم (مامۆستا عەبدوڵڵای زەنگەنە) وەرگێڕی زمانی ئینگلیزی بوو ، دواتر ئێوارە گەڕاینەوە بۆ کەلار بۆلای هاوڕێیانمان ودرێژەمان دا بەمانگرتن ، دوای کۆتایی هاتن بە ئامادەبوونی جەماوەرێکی زۆر هەریەکەو بەڕێکرا بۆشاری خۆی ، بەڵام زۆرمان بێهێز بووین دەبووراینەوە براینە نەخۆشخانەی کەلار موغەزیمان بۆ هەڵبەسترا ، کەکەیشتینەوە کفری لەبەردەم کۆمیتەدا پێشوازی کەرمان لێکرا بەشیعرو هوتافەوە ، لە مانگی (١٢) ەی ١٩٩١ دا سەرەتا لە سلێمانی مانگرتن دەستی پێکرد ،ئێمەش لەکەلار دوای سلێمانی دەستمان پێکرد لە پێش نیوەڕۆدا، شێوازی مانگرتنەکە وا بوو ،کە هەر کەسێك دەچووە ئەو دیووی پەتەکەوە دەیگووت مان دەگرم پێمان دەگووت: قورس وگرانە ئەگەری مردن هەیە چونکە هیچ ناخۆیت وناخۆیتەوە ، تەنانەت ئاویش بۆیە هەر برادەرێك کە دەچووە ئەودیوو پەتەکە وەك ئەوە وا بوو پەتی سێدارەی لەمل کردبێ ،ئەم مانگرتە بە دوو شێواز بوو یەکەم کۆمەڵێ کەس بەردەوام بوو لە بەردەم بارەگای (UN) لە کەلار کە ئەمە لە پێشدا کەمبوون بەڵام ڕۆژانە زیادی کرد، لە کۆتایدا گەیشتە (٣٨)کەس، دووەم ڕۆژانە کۆمەڵی گەنج دەهاتن پەیوەندیان دەکردە بە مانگرتووانەوە، چەندکاتژمێرێك یان شەوێك دەمانەوە دواتر بەڕێ دەکران بۆ سلێمانی ، هەروەها چەند کەسێکی بە هەڵوێست سەرپەرشتی ئەم مانگرتنەیان دەکرد بەڵام ئەمان مانیان نەگرتبوو، ڕۆژانە جەماوەرێکی زۆر لە پیاو و ژن لە کەلار ورزگاری و دەوروبەری دەهاتن بۆ پشتیوانی و تا درەنگانێ شەو نەدەڕۆیشتنەوە (بەڕاستی حەماسیەتی کوردایەتی بوو)من دەمەوێ چەند شتێك لێرەدا باس بکەم بۆ مێژوو، زۆر کەس بۆ مردن هاتبوون ئامادەبوون لە بەردەم دەرگای (UN)دا لە پێناو خواستی کوردا بمرن، بەڵام هەندێك خەڵکیش هەبوو تەنها دوای حەماسەت کەوتبوون ، من لێرەدا ئەوەی لە بیرم ما بێت بە پێی توانا باس دەکەم بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك هیچ شتێکمان نەخوارد تەنانەت ئاویش ئەمە ڕێك ئامادە بوون بوو بۆ مردن ، وامان لێ هاتبوو نەمان دەتوانی بە پێوە بوەستین،کاك (زیادحەمە ڕەشید) دوو جار هەوڵی خۆ کوشتنی دا جارێکیان نەوتی کرد بە خۆیدا جارێکیش خۆی فرێدایە ژێر سەیارەی (UN)وە،هەروەها چەندین کەسمان لە برسا بووراوەیەوە من خۆم جلێکی وا لەبەردا نەبوو کە بەرگەی ئەو سەرمایە بگرێ ، داوای قەمسەڵەیەکم لە خزمێکم کرد بۆی هێنام(UN), پێیان ووتین یاسای مانگرتن وا نی یە، هیچ نەخۆی بەڵکو دەتوانی ڕۆژانە چایەك یان قاوەیەك بخۆی ، کۆتا ڕۆژیش لە

دوای بڕیاری لیژنەی سەرپەرشتیار چەند كاتژمێرێك مانمان نەشكاند تا دڵنیایان كردینەوە لە گەیشتنی پەیامەكەمان ، مانگرتووان ناسنامەیان بۆ كراوە دیووی یەكەم ، لەسەرەوە ناسنامەی مانگرتوانی گەرمیان ،ئەم زانیارییانەی تیایە ، وێنەی مانگرتوو ناوی سیانی وتەمەن و ناونیشان وگروپی خوێن ،لە خوارەوە سەرپەرشتی گشتی واژۆی كردووە، لەسەر مۆرەكە (بە زمانەكانی كوردی وعەرەبی وئینگلیزی نوسراوە یەكێتی نیشتمانی كوردستان بەخەتی سوور ئەستێرەیەك لەناوەڕاست نوسینەكەدایە) بەبێ ئەوەی ناوی سەرپەرشتی گشتی لەسەر بێت ، ڕوی پشتەوە نوسراوە خۆمان دەكەینە قوربانی بۆ بەختەوەری گەل ونیشتمان هەمان مۆرو واژۆی لەسەرە

١-چاوپێكەوتن : مامۆستا شێروان محەمەد غەریب
٢ -چاوپێكەوتن : مڵكۆ ئەحمەد كەریم
٣ -چاوپێكەوتن : مكایل ئەحمەد كەریم
٤ -چاوپێكەوتن : محەمەد سابیر زەنگەنە

- زۆر بەڕێزی تر لەم چالاكیەدا بەشدار بوون لە بوارەكانی تردا (ڕاگەیاندن ، ئیدارە ، وەرگێڕان ، تەندروستی ، چاودێری) ئەمانەش كۆمەڵێك دڵسۆز بوون زۆر ماندووبوون ، بۆیە داوای لێبووردن دەكەین سانا نیە لێرەدا بتوانین بێ كەموكوڕی دەرباز بین ،بۆیە دەڵێن كارێكە دەكرێ لە ئایندەدا بەهەموومانەوە ، دەوڵەمەندی بكەین ، دیسانەوە بمانبەخشن لە كەموكوڕی ٠

ئەرشیفی:(ئازاد علی رشید و كامران نەریمان)

هۆره

• عەبدوڵڵا حەسەن قادر

هۆره لق و پۆپ و شێوازی زۆره ، هەرچەن شێواز و جۆرێ سەر بە ناوچە گەلێکی جیاوازه ، هەندێ جار هەوایەك بەناوی هۆره چڕێکەوەیە،یا شارێك ، هۆزێك ناو نراوه ، وەك-:
هەیوانی چڕ ، برایم چڕ ، كەرگاچڕ ، قەڵغانی چڕ ،...هتد.
هەر شێوازێك چەند هەوایەكی لێبووەتەوه ، كە تایبەتە بە سەختی و شاخو داخ ، یا زەوی ڕاستایی و تەپۆڵكە، ئەمانە تایبەتمەندی داوه بە جۆری هەواكان ، بەرزو نزمی و یاری كردن بە لەرانەوه و ناخ و قوڵایی قورگ ، تا ناوچەكە دژوار و لوتكەی شاخەكان قوچ و شیوو و دۆڵەكان قوڵ بن ، ئەوەندەشهەواكان كە لە گەروی هۆرەچڕەوه دەردەچن قوڵ و تیژ و پڕ لەرینەوەن، وە بە پێچەوانەوه. بۆ دروستی ئەوانەی سەرەوه و جیاوازی سنوری ناوچەی جوگرافیای هۆره ، دەتوانین هۆره بكەینە پێنجشێوازی جیاوازەوه-:

١- شێوازی گوران
٢- شێوازی كەڵهوڕی
٣- شێوازی جافی
٤- شێوازی سۆز
٥- شێوازی مور.

١ -شێوازی گوران:
سنوری ناوچەی گوران و داڵەهۆ دەگرێتەوە ، شێوازی هۆرەکەیان قوڵ، هەڵسان و بەرز بوونەوەی تیژ و
باڵاو بەرزە چڕە ، دابەزینیشی هەروایە ، هەروەك سروشتی لوتکەی چیاو شیوو دۆڵەکانێتی.
سەر دەستەی هۆرەچڕانی ئەم شێوازە ئەولعەزیزی ڕەحمەتییە ،
لە هۆرە چڕە دیارەکانیشی-:
١- نسور ڕەزایی
٢- احمد سەفەری
٣- سلێمانی نەوروزی
٤- ئەسرین سەفەری
٥- یار کەرەم نەجەفی ...هتد.

٢ -شێوازی کەڵهوڕی:
تخوبی دەڤەری کەڵهوڕ و شارو دێهاتە کەڵهوڕ نشینەکان دەگرێتەوە شێوازی هۆرەی کەڵهوڕ کەوتۆتە بەر کاریگەری شوێنە جوگرافیەکەیان ، بۆیە هەڵسان و دابەزین و لەرانەوەی ناخی قوڕگیان ،
جگە لە عەلی نەزەری ڕەحمەتی تیژ و قوڵ بینە.
لەم شێوازەدا هۆنراوەی فۆلکلۆری کەڵهوڕی بەکار دێت.
سەر دەستەی هۆرە چڕانی ئەم شێوازە شاد ڕەوان عەلی نەزەرەی منوچەهرییە.
هۆرە چڕە دیارەکانی:
١- برایمی حسێنی
٢- سەی قولی
٣- ... هتد

٣ -شێوازی هۆرەی جافی:
هۆرە چڕانی جاف یان هۆزی جاف هۆرەیان لە ڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ خۆیاندا هێناوەتە ئەم دیوا ، بەڵام تام و بۆی هەوای ناوچەکە و بۆن و بەرامەی خێڵیان داوەتێ و جل و بەرگی کلتوری خێڵیان بەبەردا بڕیوە،شیعری هۆرە لە شێوازی جافیدا زۆربەی زۆریان جافین و گوزارشت لە گەرمیان و کوێستان ، خێڵ بەزین ،دڵداری و خۆشەوستی و دووری دەکەن ، جار جاریش شیعری کەڵهوڕیش بەکار دەهێنن.چڕینی هۆرە لەم شێوازەدا هەڵسان و دابەزینی تیژ و نییە ، وەك لە شێوازی گۆراندا هەیە.
هۆرە چڕەکانی ئەم شێوازە:
١- ئەوڕەحمانی صالح باقر
٢- حاجی فەتاحی حاجی احمد
٣- حمەی خەلیفە فەرەج
٤- حمەی ئەلە

٥- والی مێوەكە
٦- برایمی حاجی ئەوڕەحیمی خەلیفە
٧- كامران لەتیف عزیز دەروێش
٨- خلف بەكر بایەفی
٩- ئەركان شێخ تەویلی
١٠- صباح قاسماغە
١١- حسن گەڵاڵی
١٢- عەزیزی موحترم
١٣- حاجی عەزیزی حمە كەچەڵ
١٤- جمال جبار حسین (١)

٤ -شێوازی سۆز:

سۆز لە ئەنجامی بارێكی تایبەتە كە بەسەر دەروێشدا دێت ، ئەویش ئەو پەیوەندییە ڕۆحیەیە، یا ئەو هێڵە پەیوەندییە كە لە نێوان دەروێش و خواو پیرەكەیدا دروست دەبێ ، بە دەنگی بەرز بانگی لێبەرزدەبێت و بە شێوەیەكی دڵگیر و خەمناك لە قوڵایی دڵەوە بە خواو پێغەمبەر(د.خ) و شێخەكەی و ڕۆژی پەسڵان ، تەنیایی قەبر و حسابدا دەڵێت ، مرۆڤ دەبزوێنێ و دەیخاتە دنیایەكی ترەوە. سۆز شێوەیەكی تری هۆرەیە ، بەڵام ئەم وشەو شیعرەكانی ئاینین و سۆزی ئاینی تێدایە ، مرۆڤ لەناخەوە دەبزوێنێ ، زۆرجار سۆزكەر و گوێگریش دێنە گریان ، لە سۆزدا ناوی خوا زۆر دێت ، دەروێش وەك پەیامێك داواكاری و پێویستیەكانی بەرز دەكاتەوە و هاوار دەكات.

٥-شێوازی مور:

((وشەی (مور) لە ئاوێستادا (مئور)ە ، لە پەهلەوی ئەشكانیا (مئوزك)ە ،لە پەهلەوی ساسانیا (مویك)ە ، وە لە زبانی دەریدا (مویە) یە ، لەمڕۆشدا بە (مویە) ناسراوە . (٢)

(مور = سەربۆرە) بۆ دەربڕینی هەستی غەمناكی و یادە پڕ شكۆكانی ڕابردوو بە ئاوازی غەمگین لە لایەن

ژن و پیاوە (سەربۆرە) چرەكانەوە دچڕسـَت .)) (٣)

(مویە) زیاتر تایبەتە بە هۆزی لەكەوە.

(مویە) ئەم جۆرانەی هەیە:

١- مور دوو پوكیی
٢- مور لافاوی
٣- مور پاتەرمی
٤- مور پاكوتەڵی
٥- مور پاوەموری . (مور كزە چڕ) (٤)

سەرچاوەکان:
١- ناوی هۆرە چڕەکانی هۆزی جاف لە بەڕێز مامۆستا صالح هاروونی وەرگیراوە
٢- نجف زاده قبادی امید علی (١٣٥١) ادبیات عامەلکی ،خُرم اباد ، انتیشارات شاپور خواست (١٣٩١)
٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو
٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو

ناو: عەبدوڵڵا حەسەن قادر

- **لە ساڵی ١٩٥٤ لە کەلاری کۆن لە دایك بووە**
- **ئەندامی لیژنەی فەرهەنگی تەقێ و فەرهەنگی کەلەپورە**
- **کتێبی (هاتو نەهات)ی لە چاپدراوە.**
- **لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بابەتی بڵاوکردۆتەوە.**
- **کۆمەڵێ چیرۆکی لە زمانی فارسی و عەرەبیەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.**
- **ئەندامی دەستەی نوسەرانی گۆڤاری (کەلەپور و فۆلکلۆری کوردە).**
- **ئەندامی دەستەی نوسەرانی ڕژنامەی (گڕی نەورۆزە)**
- **ئێستاش سەرگەرمی فەرهەنگ نوسییە .**

چیرۆکی هاتنە دنیای "بارین " یەکەم رۆژنامەی ژنانەی ئەهلی لە کەلار وگەرمیان

بارین

یەکەمین رۆژنامەی ژنانەی ئەهلی لەگەرمیان

ژمارە (یەك)ی 8ی مارسی 2007

لە بارین دا

8ی مارس رۆژێك بۆ قسەویادکردنەوە،یان وێستگەیەك بۆ گۆران

سەرنووسەری بارین خەڵاتی چالاکترین ژنە رۆژنامەنووسی گەرمیانی وەرگرت

لیژنەی کاری هاوبەشی رێکخراوەکانی ژنان وئافرەتان پێکهێنرا

رێکخراوەکانی ژنان لەکوێی حیزبەکاندان؟!

پاشماوەی قوربانیانی ئەنفال دژی پرۆژەیاسای وەزارەتی شەهیدان وئەنفالکراوەکان دەوەستنەوە

- **سوعاد حاتەم**

لە دوایی پرۆسەی ئازادی عیراق لە نیسانی ٢٠٠٣دا رۆژنامەنووسیی نووسراو لە گەرمیان و کەلاریش گەشە و گۆڕانی بەرچاوی بەسەردا هات ، چەندین رۆژنامە لە کەلار بە مەیل ومەشرەبی جیاجیا دەردەچوون ، رۆژنامەکان لەوەدا لەیەك دەچوون کە زۆربەیان گشتی بوون و زۆرتر کاریان لەسەر هەواڵ و رێپۆرتاژ و راپۆرتی رۆژنامەوانی دەکرد و کەمتر فۆکسیان لەسەر خەم وخەونەکانی چین وتوێژێکی تایبەتی کۆمەڵگا بوو ، ئەمەش بۆ ئێمە چالاکانی ژنان کەخەمی گەورەمان کێشە وکەنارکەوتنەکانی ژنان بوو لە کۆمەڵگای کەنارکەوتویی گەرمیانی وکەلاریدا جێی قبوڵ و رازی بوون نەبوو ، بۆیە هەر زوو کەوتینە خۆ و پلان وپرۆژەمان ئەوەبوو ژنانی گەرمیان لەم بزاوتە رۆژنامەوانیە جێ نەمێنن ، بۆ ئەمەش دوایی راوێژ وگفتوگۆ لەگەڵ چەند قەڵەمێکی ژنانەدا هاتینە سەر ئەوەی لە قۆناغی یەکەمدا بە پاشکۆیەکی ژنانە لە رۆژنامەی کەناردا دەست پێ بکەین کە نزیکیمان لەگەڵ

خاوەن و نووسەرانی ئەم ڕۆژنامە گەرمیانیەدا هەبوو ، ئەوەبوو یەکەم ژمارەی ئەم پاشکۆ ژنانەمان لە سەرەتایی ساڵی ٢٠٠٦ دا لەگەڵ ژمارە "١٥"ی ڕۆژنامەی کەناردا بە ٤ لاپەڕە دەرکرد ، لەوەبەدواش بەشەونخونی و هەوڵ وماندووبوونی چەند قەڵەمێکی ژنانەی ئازا لەناویاندا هەردوو خاتوون "پەیمان ئەمین و چنوور بەرزنجی" کە لەستافی نووسین لەگەڵم بوون شەش ژمارەمان لە "کەناری ژن" لە کەلار دەرکرد و هەموو شوێن وئۆفیس وئیمکانیەتیەکیشمان دوکانە بچووکەکەی ناوەندی ڕۆشنبیر وپشتیوانی مادی ومەعنەوی خاوەن ئیمتیاز وسەرنووسەری کەنار "بێستون ژاڵەیی " و والی محەمەد وفەریق حەمەساڵح وستافی ڕۆژنامەکە بوو ، لەژمارە ٦ ی پاشکۆی کەناری ژنیشدا کە لەکانونی دووەمی ٢٠٠٧ دا لەگەڵ ژمارە ٢٠ ی ڕۆژنامەی کەناردا دەرچوو لەسەرەوەی لاپەڕە یەك و بەتەنیشت مانشێتی ڕۆژنامەکەوە نووسیمان "کەناری ژن دەبێتە ڕۆژنامەیەکی ئەهلی سەربەخۆی ژنان ،چ ناوێکی بۆ پێشنیار دەکەی ؟پەیوەندی بەم ژمارە وئیمەیلەوە بکە:" هەر لەو سەروبەندەدا لەڕادیۆی تایبەت بە ژنانی تەواردا لە کەلار و لە بەرنامەی "سەکۆی تەوار"ی ڕادیۆکەدا بۆ ماوەی ٤٥ دەقیقە لەگەڵ ڕۆژنامەنووس خاتوو جیهان محەمەد بەوردی دەربارەی ئەزمونی پاشکۆی کەناری ژن و ڕۆڵی ئەو چەند ڕۆژنامەنووسە ژنەی ئەو کاتە لە گەرمیان هەبوون قسەمان کرد ، هەر لەو بەرنامە ڕادیۆییەدا ئەو کاتە باسی ئامادەکاریەکانمان بۆ دەرچوواندنی یەکەمین ڕۆژنامەی ژنانەی ئەهلی لە گەرمیان وکەلار کرد کە ماوەیەك دوایی ئەوە لە ڕۆژی جیهانی ژناندا لە ٨ ی مارسی ٢٠٠٧ دا دەرچوو.

ڕاستیەکەی بۆ من لەدایکبوونی بارین ، وەك یەکەم ڕۆژنامەی ژنانەی ئەهلی لە کەلار وگەرمیان هەمان هەست وچێژی لەدایکبوونی بارینی کچمی هەبوو ، ژانی لەدایکبوونی هەردوو بارینەکەش هاوشێوە بوون ، ئێمە ڕەنج وهیلاکی زۆرمان بەدیار پیت بە پیتی بابەتەکانی هەرچوار لاپەڕە گەورەکەی ژمارە یەکی بارینەوە کێشا ، لەگەڵ دەرچوونی بارنیدا لیژنەی کاری هاوبەشی ڕێکخراوەکانی ژنانی گەرمیان خەڵاتی چالاکترین ژنەڕۆژنامەنووسی گەرمیانیان بە بەندە بەخشی ئەو ڕێزلێنان وخەڵاتە ڕەمزیەش بۆ من تا ئێستاش چێژبەخش وجێی شانازیە ، هەر ئەو کاتیش لە لاپەرە ١ ی ژمارە یەکی بارینداخۆم وتارێکم نووسی و ئاماژە و ڕەهەندەجیاجیاکانی ڕۆژی ٨ ی مارسم بۆ ژنانی کوردستان خوێندەوە و هەر لەو لاپەڕەیەشدا لە بەدواداچوونێکی رۆژنامەوانیدا دەربارەی شوێنی ژنان لە حیزبەکاندا گفتوگۆ وبەدواداچوونمان کرد ، لەلاپەڕە ٢ ی بارین یشدا دەربارەی ژن وڕاگەیاندن و ئەو کچانەی هاوڕێ کوڕەکانیان ژیانیان سوتاندن بابەتمان بڵاوکردەوە ،لاپەڕە ٣ ی ژمارە یەکی بارینیشمان تەرخان کرد بەچیرۆکی کچانەی بوکەڵە ، لەلاپەڕە ٤ یشدا لەپاڵ گۆشەکەی نزا کەلاریدا ، ساجیدە قادر لە دەستەی نووسەران و چەند نووسەری تریش بابەتی ژنانەی جۆراوجۆریان نووسی.

ژمارە ٢ ی بارینیشمان بە هەشت لاپەڕەی قەبارە گەورە لە نیسانی ٢٠٠٧ دا بڵاوکردەوە و زۆربەی بابەتەکانی ئەم ژمارەیەمان تەرخان کرد بە ئازارەکانی ژن لەتاوانی ئەنفالدا ، لەم ژمارەیەشدا هەردوو خاتوونی ڕۆژنامەنووس شەیما جەمال و ساجیدە قادر وەك دەستەی نووسەران کاری گەورەیان ئەنجام دا ، لەگەڵ دەرچوونی ژمارە ٢ ی بارینیشدا هەر ئەو کاتە و لە ٢٢ ی نیسانی ٢٠٠٧ دا لەگەڵ ڕۆژنامەنووسان "مەلاتەحسین گەرمیانی ولاوان ئەحمەد و هۆشیاری عەبدولعەزیز وکاروان یارەویس وساڵح میرەویس " لەبەرنامەی سەکۆی تەلەفزیۆنی گەرمیانی یەکگرتوودا کە خاتوو بەهار ئەحمەد پێشکەشی دەکرد وتایبەت بوو بە هەڵسەنگاندنی ئەزموونی کاری ڕۆژنامەنووسی نووسراو لە گەرمیان

بە وردی باسم لە ئەزموونی کار کردنمان لە رۆژنامەی بارین کرد و خەم وکۆسپ وکێشەکانی ڕۆژنامەنووسی ژنانە و ڕۆژنامەنووسانی ژنم لە گەرمیان وکەلار خستە ڕوو.

لەژمارە ٣ ی باریندا کە یەکەمین ڕۆژنامەی ژنانەی ئەهلی بوو لە گەرمیان و کەلار کە لە تەمووزی ٢٠٠٧ دا دەرچوو لەپاڵ ئێمەدا وەك خاوەن وسەرۆکی دەستەی بەڕێوەبردنی ڕۆژنامەکە خاتوو شەیما جەمال وەك بەڕێوەبەری نووسین دەست بەکار بوو . لەم ژمارەیەدا سەبقێکی ترمان کرد کە ژنانی ڕۆژنامەنووس و کەناڵ و ڕۆژنامەیەکی ژنانە پێشتر لە کەلار وگەرمیان نەیان کردبوو ،ئەویش بڵاوکردنەوەی ئەنجامەکانی ڕاپرسیەك بوو لەسەر ڕەوشی ژنان لە گوندەکانی گەرمیاندا کەوەك ستافی رۆژنامەکە ئەنجاممان دابوو ، لەو ڕاپرسیەدا ٥٠٠ فۆرممان لە ٣٠ گوندی گەرمیاندا دابەش کردو بەپێی ئەنجامێکی ڕاپرسیەکە ٦١% ی کچانی گوندنشینی گەرمیانی ئەوکات قەیرەبوون و ٩٦% ی ئەو دایکە گوندنشینە گەرمیانیانەش کە ئەو کات پرسیاریان لێ کراوە شوکردنی کچەکەت وژنهێنانی کوڕەکەت کامیان لەپێشترە وتویانە ژنهێنانی کوڕەکە خۆشتر ولەپێشترە!

گۆشەیەکی ژنانەی تر کە لە ژمارە ٣ وە زیادمان کرد گۆشەی بانیژەی خاتوو بەیان حەمەتاهیر بوو کە لەلاپەڕە ٣ ی باریندا بڵاومان دەکردەوە ، هەر لەو ژمارەیەشەوە دکتۆرە گوڵاڵە گۆشەی تەندروستی "جەستەی ژن"ی بۆ دەنووسین.

ئەڵبەتە بەهەندێك گەڕانەوە بۆ دواوە ئەوە نابێ لەبیر بکەین کە ئازار ونەهامەتیەك کە ئێمەی ژنان لەسەروبەندی دەرچوونی ژمارە ٢ ی باریندا لە نیسانی ٢٠٠٧ ڕوبەڕوی بووینەوە کوشتنی دڕندانە و سەنگەسارکردنی دوعا بوو ، ئەو کچە یەزیدیەی لە ٧ی نیساندا بە ڕۆژی نیوەڕۆ لەناو شارۆچکەی باشیك دا لەلایەن کەس وکار و خزم وعێلیە بەردباران وسەنگەسار کرا ، ڕوداوەکە کوردستانی هەژاند وئێمەش لە بارین لە ڕێی خوشکە خۆبەخشەکانمانەوە ٣٥٠٠٠ سی وپێنج هەزار ئیمزامان بۆ بەیاسا تەحریم وتەجریمکردنی ئەشکەنجەدان و کوشتنی ژنان و بەدادگاگەیاندنی بکوژانی دوعا کۆکردەوە ، ئەوکات ئیمزاکان لە ڕێی خاتوو گوڵاڵەی گەرمیانەوە ئەندامی ئەو دەمی پەرلەمانەوە گەیەندرایە پەرلەمان وسەرۆکایەتیەکەی ، ئەڵبەتە کۆکردنەوەی ئەو هەموو ئیمزایە بۆ کەیسێکی تایبەت بەژنان وهەتا بۆ کۆی کاری مەدەنیش لەمێژووی کەلار وگەرمیانیشدا هاوشێوەی نەبووە.

بەداخەوە کە ڕۆژنامەی بارینیش وەك یەکەم ئەزموونی بیروبازووی پڕ هونەر وسەلیقەی ژنانە لە کەلار وگەرمیان دیسان مەحکوم بوو بەو بارودۆخە خنکێنەر ولەناوبەرەی کۆی حاڵەتی ڕۆژنامەنووسی نووسراو وکاغەزی لە ناوچەکە وکوردستانیش گرتەوە ، بۆیە ئەمیش دوایی چەند ژمارەیەك وەستا وکوژایەوە و وەك ئەستێرەیەکی ئاسمانی مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردستان وناوچەکە مایەوە و دەمێنێتەوە.

بارین

2007 ژمارە (یەک) ی 8 ی مارس

ئەو کچانەی هاوڕێ کوڕەکانیان ژیانیان سووتاندن

ژن وراگەیاندن

ئەو کوڕانەی دوای زەواج ئەڵقە لەدەست ناکەن

نووسراوێکی بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی گەرمیان هەرا دەنێتەوە

(بارین)

مێژووی تیپی شێروانە

• خۆسرەو جاف

دێ ی كەلار پەنجاكان سەیربوو، تێكەڵەیەك بوو لەتایبەتمەندی لە جێگەو شوێنیتردا لەو شێوازە نەدەبینرا، نەشار بوو نەدێ، نەدەوڵەتی تێدابوو نەبەند و بنودی یاساكانی .... لەوێڕا سیستەم و بیروڕای خێڵەكی و جارەو بار فكرێكی كاڵا و كرچی سەردەمانە لە یراو لەوێ دەبینرا وەنەبێ دەمار گرژی خێڵایەتی و ناوچەگەری تێدا نەبوبێت، جارەو بار ڕووداو ڕوویدەدا ئیتر ئەمە دزییە ، پیاوكوشتنە، ئاشوب و هەرای زەوی و زار و كێڵگە و لەوەڕگایە تەواوی ئەوانە لە لایەن بەگزادەكانەوە ئاسان دەكراو ئەو كەسەی پەنای بۆ یاسای دەوڵەت ببردایە بایەخی لە سیستەمی عەشایەری دەژمێردرا و جێگەی لە كەلاردا نەدەبووەوە.

لە بیرمە هەمیشە چوار پێنج بكوژی ڕاكردوو لە كەلاردا وەك پەنابەری تیایدا بوو دەوڵەت و دەسەڵات دەستی بۆ نەدەبردن، جگە لە ئەو بكوژانەی چەندین پەنابەری ڕاكردووی دەستی (تحقیقات الجنائیە) ی ئەمنی بەغدای سەردەمی پاشایەتی و كابرا لە ندەهۆرەكەی ئەو دەمە (بهجت العتیە) لەكەلاردا بوون و لە ماڵی باوكی مندا نشتەجێ بون ئەوانەی ناوەكانیان لە بیرمە علی بەگی حسین بەگ، كەماڵی میرزا كەریم و چەن كەسێكی تر. لەبیرمە منداڵ بووم هەواڵ یان هێنا كەوا سبەێ مەفرەزەی تەحقیقاتی جینائی دێن بۆ پشكنینی كتابخانەكەی باوكم بەرێكەوت باوكم لە ماڵدا نەبوو دایكم هۆڵی

ئەوەی لێهات چوون کتابە یاساکان لە ناو کتێبخانەکە وەدەرکەن. لەکەلاردا کەسێکی ئاوا شك نە دەبرا ئاگاداری کات و پەرتووکی مارکسی بێت..

دایکم کەوتبووە لیوە لەرەو ئەی خوا چیبکەم.

کابرایەکی ئێرانی تورك زمان لە ماڵی ئێمەدا زیاتر لە ساڵێك کرێکاری دەکرد، ڕوانی وا دایکم دەستە پاچەیە و دەرماندە هاتە پێشەوە و بە تورکی ووتی : خانم خۆت نارەحەن مەکە من دەتوانم ئەو کتابانە وا یاساغە دەست چنیان بکەم .

دایکم توورکی چاك دەزانی وڵامی دایەوە: (گێت ـ گێت) کابرا دەست بەردار نەبوو سور بو لە سەر قسەی خۆی، تا دایکم ووتی: باشە تو یەکی قورکاری کەری ئازەری لە کوینەوە ئەو کتابانە دەناسی.؟

علی تورکە وەڵامی دایەوە: خانم من برایەکە هەیە لەو بابەتە کتاوانەی دەخوێندەوە بو من ئەو ناوانە نامۆ نین. ئەمە شەوە..لوکسیان هەڵگرد و ڕۆشتنە ناو کتاوخانەوە کە لوکس بەرز دەکرایەوە سەرم نەیدەدا لەبنی لوکسەکە ئەوەندە مناڵا بوم.. لە چارەکە کاتژمێرێکدا تەواوی کتاوە قەدەغەکراوەکانی وە دەرهێنا.

دەرکەوت علی تورکە ی ناوبراو تمەز سکرتێری تودەی ئێرانەو حیزبی شیوعی عێراقی ماڵی ئێمەی وەك مەکۆ بۆ تەرخانکردوە ئەڵبەنە باوکم بەوەی زانیوە بەڵام (علی تورکەی لای ئێمەو خوسرەو روزبەی)ی سکرتیری حیزبی تودەی ئێران بۆ گومان لێکردن وای بە چاك زانیوە کرێکاری خۆی بکات دوای دوومانگ لە پشکنینی کتاوخانەکەی باوکم علی تورکە یا باشتر بڵێم (خەسرەو روزبە) گەڕایەوە بۆ ئێران و دەستگیر کراو ئیعدامیان کرد.

کەلاری ئەو دەمە دەتوانم بڵێم جۆرێك بوو لە پێکەوە ژیان ئەگەر بڵێم جیاوازی چینایەتی نەبوبێت هەبووە بەڵام کاتێك درمێك نەخۆشیەك بڵاو دەبوەوە ئیتر ئەمە گرانە تایە، مەلاریایە ،سێوەڕویە، کۆکە ڕەشەیە هەموان تووشی دەهاتین شەوان ئێمەی مناڵانی دێ لە دوسێ گەڕکدا یاری شەوانمان دەکرد و چاوەشارکیە و قەرە هاتمان دەکرد لە بەهاراندا سێ بازوو گورز و بن میخان و هەلوکانمان دەکرد تازەیاری تۆپی پێداهاتبوو ئێمەی مناڵا ڕەمەکی ئەو یاریەمان دەکرد بیگرەو بەردەکی وا توند و تیژمان بە دوای تۆپێکی لاستیکیدا دەکرد دەتوت هێرشی مەغلوین لە قوتابخانەکەماندا هەرمامۆستایەك گەمژەو و تەمەڵا و نەزان بایە وانەی وەرزشیان بۆ تەرخان دەکرد قوتابخانەکەمان شەش پۆلی بۆ پۆلەکان دەرگای پێوە نەبو دوو پەنجەرەی بێ جامی تێدابوو سەرما و باڵا تۆز بەبێ پرس خۆی پیا دەکرد و لەولاوە دەڕۆیشتە دەرەوە.. ئەو دەم کەلار خەستەخانەی تیادا بو برین پێچێك دەیبرد بەڕێگەوە لە قەتابخانەدا هەموو ڕۆژێك ناوی بیماران و نەخۆشەکانیان دەنووسی

بۆ خستەخانە دەڕۆشتن زۆربەمان لە ڕوی سەهەنەیەوە دەڕۆیشتین بۆ تیمارکردن لە لیستی سزادەراندا هەمیشە ناوی منی تیابوو با مونسیف بە سزاکانم هەمیشە لەسەر هەق بو تاخوا حەز نەکا چەتون و لاساربوم.

یاریمان گوزرایەوە لێواری دێ و دو راستە دارمان لە زەویدا چەقاندو وەك دەروازەی گۆڵا کۆمپانیایی (ولیم پریس) ی بەریتانی بە کێشانی جادەی نێوان گولاڵە و دەربەندیخانەوە خەریك بو ڕۆژێك کریدەیەکی جادە ساف کردن ڕێگەی گوم کرد و خۆی کرد بە کەلاردا نیشتینە ملی و گۆرەپانی یاریەکەمان پێ تاشی و بوێنە خاوەنی ساحەیەکی سنوردار لە دوایدا تەماحگیری دەروازەیەکی ئاسنین بوین بەهەر فەلاکەتێك بۆ شەش لولەی ئسکلەی لە باغیمان بە چنگ هێناو کردمانە دەروازە.. بەوەوە رانەوەستاین ناردمان دەدەست جل و بەرگی یەك ڕەنگمان لە کفری؛ دوراند بەو شێوە ڕەنگ و ڕووی تیمان لێ نیشت و کەوتینە کەڵەی ناوی تیپەکەمانەوە گەورەکانیش لە ناویاندا بەشداریان کرد و سەرئەنجام ناوی؛شیروانە؛دەست نیشانکرا..

تا دەبوو باوەڕمان بە خۆ زۆرتر دەبو کەوتینە بیری کێبیرکێوە بریارمان دا لەگەڵا کفریدا ئەنجامی دەدەین. باڕاستگۆبم خۆمانمان زۆر بە گرنگ و لێزان هاتبوە بەرچاو یاری کەرانی کفری هاتن سێ گۆڵی خاوێنی بێ بەرامبەریان لێکردین ئیتر تەماشاکە.. کۆمەڵگایەکی خێڵەکی کوڕەکانی لە ماڵی خوێدا کوێلە و کۆیلە رەفتارێك هەتکیان کا.. ئەوە نەدە زانرا ئەوە فوتبوڵە هونەرە لێزانینە.. دەی ئێمە ئەندامانی تیپی شێروانە لە ڕۆژگارێکدا بوین سەگ نەیبووە... لە هەرکوێیەکدا دەرکەوتینا ئەها کەوتینە چیبکەین چەبکەینەوە.

ئەو دەم دکتۆر حسن ئیستا قوتابی بو لە ناوەندی خانەقیندا بڕیارماندا فێڵا بەکار بێنین هاتین وامان بە چاك زانی پێنچ یاریزانی بە ناوبانگی شاری خانەقین بهێنین تێکەڵی تیپەکەمانی بکەین بڕوینەوە مەیدانی یاریزانانی کفریوە هەروامان کرد، ناوی دوو یاریزانیم لە بیرە یەکێکیان دۆستی ئازیزم مامۆستا؛ کەمال شاعیر؛ سکرتێری ئێستای حزبی شیوعی کوردستان ئەوی تریان کاك؛ علی حەربی؛ ئەم دوانە بەسەر تەلی یاریزانی نەك تەنها خانەقین بەڵکو لیوای ؛ دەژمێردران.

کاکە ئەوا دوپاسی تەختەمان بەکرێ گرتەوە دەور ناوو هەردولا کەی و سەربانیان پڕی پڕی خەڵك بون کفری بمگرەوهاتم.

گۆڕەپانی کفری جممەی دەهات سەرەتا نەیەشێنم شەش گۆڵی پاك و خاوێنمان لێکردن.. بەوەوە رانەوەستاین هەڵمان کوتایە ناوبازاڕ ئەوەی چاپخانەو کەباب خانەی ناو کفری هەیە ووێنە؛ کمال

ئەتاتورك:ی تیادا هەڵواسرابوو دامانگرت لەژێر پادا وردوهانمانكرد و ئیتر بە بژی و بە بروخێ لە شارهاتینە دەرەوە,

مامۆستا: كمال شاكر: لە زۆر جێگە و بونیدا باسی ئەو ڕۆژەی دەكات و دەڵێت ئەو ڕۆژە بۆ من وەك ئەلف و بای كوردایەتی بو داستان گەورە كراوە لای دەوڵەت و دەسەڵات و گەیشتە ئەمنی بەغدا و سین و جیم.

ئەم داستانە دەگەڕێتەوە بۆ پەنجاو ئەوەندە ساڵا لەمەوبەر، ئیستاش لە دەرەوە چاو لە دورم وە لە دورەوە یاریەكانی شیروانە چاودێری دەكەم كە دەیبەینەوە دەڵێم ئافەرین كە دەدورینن دەڵێم ئۆف و ئەو ئوفەش دەخەمە سەر هەزاران ئوفی خووم نەتەوە خیر نەدیوەكەم. بە ئومێدی وڵاتێكی ئازاد و میلەتێكی بەختیار دبڵیِ .... ئامین!...

٢٠١٨/١/٢٤ هەولێر

چەن مەڵۆیەک لە خەرمانی بیرەوەرییەکانم

• هیدایەت ئەحمەد کەریم

لەهاوینی ساڵی١٩٦٢. ماڵمان لە بنکوورەوە هات بۆ گوندی (بنگرد یان مەکینەکە) کە ئیستا سەنتەری شاری کەلارە، لەبەرنەبوونی قوتابخانە لە بنگرد . من و کاك حەمە غریب ڕوومان کردە قوتابخانەی(گوندی کەلار) و دەستمان بە خوێندن کردووە ئەوکاتە بەندە پۆلی سێی سەرەتایی بووم، سەرەتا هەستم بەنامۆیی دەکرد چونکە لەکەلار کچان شان بە شانی کوڕان دەیانخوێند ، ئەویش دەگەڕایەوە بۆ بەرزی ئاستی کۆمەڵایەتی خەڵکەکە . کەلار لە پۆشینی جلوبەرگیشدا لە گوندەکانی تر جیاوازتر بوون، هۆی ئەم دیاردەش کاریگەریی بەگزادەکانی جاف بوو لە سەریان. کە ساڵا بەرەو (١٩٦٤، ١٩٦٥) هەنگاوی دەنا قاتو قری، برسێتی بێ بارانی، نەهاتی، پەتایی قڵاچۆکردنی ئاژەڵا گورزی بێڕحمانەی خۆی وەشاند، سەرباری نەهامەتیەکان ڕژێمەکەی(عبدالسلام عارف) ئابلۆقەی ئابووی توندی بەسەر ناوچەکەدا سەپاند زۆربەی خەڵك نانی جۆیان دەخوار کەم ماڵا هەبوو نانی گەنم و جۆ یان گەنمیان بخواردایە. یەکێ لە بیرەوەرییەکانم کە قەت لە بیرم ناچێتەوە ڕۆژێکیان دوای تەواو بوونی دەوامی قوتابخانە و ماندووبوونی ڕێگای نێوان کەلار و بنگرد کە گەیشتمە ماڵەوە دایکی ڕەحمەتیمم بینا زۆر مات و مەلول دانشتبوو ئەژنۆکانی گرتبووە باوەشی کە لێم پرسی ووتی: چێشتەنگا سەربازە دڕندەکانی (تەها شەکەرچی) ڕژانە ناوبنگرد و ماڵا بە ماڵیان پشکنی لە ماڵی خۆمان هەرچی گەڕان بە

دوای تاپڕەكەمان باشبوو نەیاندۆزییەوە بەڵام دەستیان لە خەنجەرە دەبانەكەمان بەندبوو، ئەو خەنجەرە یادگاری گەنجێتی باوكت بوو بۆیە بەهەرحاڵێ بێت لەدەستی سەربازەكەم سەند و فڕێم دایە ماڵی دراوسێكەمانەوە، دواتر سەربازەكان هەرچی ئازووقەمان هەبوو (ئارد ـ خوێ - شەكر - برنج ـ چایی ـ ماش ـ نیسك) لەناو ڕاستی حەوشەدا تێكەڵا بەیەك كرد بوو. كە باوكم ئێوارە گەڕایەوە ورەی بەرزبوو دەیگوت: خوا رازیقە گرنگ ئەوەیە خەنجەرەكە نەبراوە. خەڵكەكە جوامێرانە ساڵانی نەهاتییان بەرێكردو مەردانەبژێوی خۆیان دابینكرد.

كەناوڕاستی شەستەكانمان تێپەڕاند وردە وردە بزە كەوتە سەر لێوی خەڵك، دواتر كە باڵی مەكتەبی سیاسی لە كەلار بارەگا و بنكەی كردەوە خەڵك هەستیان بە ئازادی دەكرد و ترسی حكومەت نەما لەناخی تاكی كوردا. لەبیرمەلەشارەكانی جەلەولا و خانەقین بە ئاشكرا جولانەوەی ڕۆشنبیری و كۆمەڵایەتی هەبوو، لە كەلار ئاهەنگێكی نەورۆز كرا بەرامبەر ماڵی حەمە سەعید لەوئاهەنگەدا شێخ لە تیف برایی مامۆستا دارا كاوەی ئاسنگەر بوو حەمەی میناش ناسراو بە حەمەی ئەحە فەڕاش كرابو بە زوحاك جارێكی تریش ئاهەنگێكی نەورۆز لە تەنیشت قوتابخانەی كەلار، شۆڕە سواری بەڕێوبردنی ئاهەنگەكە خوالێخۆشبوو ئەحمەد كەلاری بوو بە پەخشان و شیعرە هەست بزوێنەرەكانی زیاتر جۆش و خرۆشی دەخستە ناخی ئامادەبوانەوە، بەندە و ژمارەیەكیتر لە قوتابیان تیپی هەڵپەڕكێ بووین بەپێ ی ئاوازی گۆرانی نەشمیل كچە كورد هەڵپەڕینەكەمان ئەنجامدەدا ئەوانەی لە تیپەكەدابوون و لەبیرم مابێ (عبدللە حسن قادر، شێركۆ محمد ڕۆستم، عدنان رشید، حسن علی بەگ، هیدایەت ئەحمەد) وینەكانی ئەوكاتە تائێستا پارێزراوە . بیرەوەرییەكی پۆلی شەشەم و مامۆستا حسێن دەگێڕمەوە و دڵنیام مامۆستای گەورەم كەبیخوێنێتەوە زیز نابیت مامۆستا حسێنی بەڕێوەبەر و پەروەردەكارمان لە ناوراستی گۆڕەپانی قوتابخانە بەرامبەر پۆلی شەش وەستاو ووتی: فلانە سرود بڵێنەوە بەكۆمەڵا ، ئێمەی قوتابیان زۆر بە حەماسەتەوە دەمانوتەوە و بۆ نەگبەتی خۆم و هاوڕێیانم بە ئەنقەس وشەیەكی نامۆم ئەخانیە نێو دێڕێكی سروودەكە، مامۆستا حسێن ی وریا و زیرەك كەزانی یەكسەر وتی: بوەستن ئەوەكێ بو ئەو وشەنامۆیەی خستە ناو سرودەكەوە كەس وڵامی نەدایەوە هەموشیان زانیان منم و كەسیان ئیعترافیان لەسەر نەكردم، مامۆستا وتی: سزاتان دەدەم باش وایە راستیەكە بڵێن بەهەر حاڵا مامۆستا یەكە یەكە پرسیاری لێ دەكردن و هەركەس سزای خۆی وەردەگرت، بەبێ ی ڕیزبوونمان من دوا كەس بوم لێپرسینەوەم لێ بكرێ نۆبە گەشتە عەدنانی حەمەی مینا كە لەشانم وەستابوو. مامۆستا حسێن ووتی: عەنان ڕاست بڵێ كێ بوو، عەدنان وەستایانە بۆی چوو پێش ئەوەی سزابدرێت هەردوولەپی بردە نزیك دەمی و لەپەسا فوی تێدەكرد و سەری وەرچەخان بۆلای من، بەكوردییە یانی هیدایەت بوو، منیش خۆم حازر كرد بۆ هەموو ئەگەرێك دەڵێن خودا دەلیلی داماوە بۆیە فریشتەیەكی كردە فریادرەسم ئەوەش شێخ برایم بچكۆل بوو كە گەیشتە گۆڕەپانی قوتابخانەكە سەیری مامۆستا

حسێن ی کرد و حەرەکەیەکی کرد ئیتر مامۆستا ئەمەندە پێکەنی منی لە بیرچوو یەکسەر وتی: قوتابیان بۆ پۆل، هاوڕێکانم قسەیەکی تاڵیان، پێ نەکردم تەنها داخی ئەوەیان لێ دەهات ئەوانی بێتاوان سزادران و منی تاوان بار وەکو بەرزەکیبانان دەرچووم، بەڵام لەو کاتەوە هەتا ئێستا هەرکاتێ باسی شێخ برایم بکرێت دەڵێم هەزار ڕەحمەت لە گۆڕت فریشتەکەم . بیرەوەریەکی تر دەگێڕمەوە بۆ ئەوەی جێژی زیاتر بدەمە نووسینەکەم، ئەویش ئێمەی قوتابیان هەوڵمان دەدا ئەرکی قورسی سەرشانی باوکمان کەمتر بکەینەوە. بیرمە من و عبدللّەی هاوڕێم کە ئێستا جێگری پارێزگاری گەرمیانە شان بە شانی باوکمان ئیش و کاری دالێ و مەرەزەمان دەکرد، مامە شێخ ئەنوەر باوکی عبدللّە لەکاتی ئیشکردندا هەرکە ماندووببوایە دادەنیشت و مەقامێکی دەوەت ئاگادار بوم گلەی جاریش فرمێسك بە چاوەکانیدا دەهاتە خوارەوە لە من و عبدڵای پرسی ئایا دەزانن شیعری کێ بو لە مقامەکەدا! ئاخێکی هەڵا دەکێشاو ووتی: شیعری شێخ باباعلی (١٨٩٤ـ١٩٤٩ز) برامە و نازناوەکەشی (بێدارە) مام شێخ ئەنوەر چیرۆکێکی خۆشەویستی (بێدار)ی گێڕایەوە منیش دەمەوێت وەکو خۆی باسی بکەم. ووتی : لە کۆتایی ساڵانی بیستەکاندا(بێدار)ی برام لە دەشتی بنکورەوە بە سواری ماینەکەی لە سیروان دەپەڕێتەوە بۆ هەردەکانی جاف بەمەبەستی خوازبێنی کچە ئامۆزایەکی کەلە ڕەش دەواردا دەژیان و خەریکی ئاژەڵداری بوون. ئەڵێت: کاتی(بێدار)گەیشتۆتە نێوان سیدخەلیل و گۆبان مەلە زیقاوڵەیەك بە ئاسمانەوە دێت و دەچێت و هەردەزیقێنێت (بێدار) لە دڵی خۆیدا وتویەتی ئەم مەلە زیقاولە دەڵێ ی هەواڵێکی پێیە، بە ڕێکەوت توشی ڕێبوارێك دەبێت ولێ ی دەپرسێت نازانی هەواری فڵان خێزان لە کوێیە؟ نیازمە بچمە خوازبێنی کچەکەیان، ڕێبوار دەڵێت کاکی برا خۆت ماندوومەکە چونکە کچەکەیان بە شووداوە و هەواریشیان پێچاوەتەوە و چونە بەرە و ژوور، دەڵێت: بێدار بەم هەواڵە دڵتەزێنە یەکسەر دەگەڕێنەوە ئەم شیعرانە دەڵێتەوە.

فەلەك زەبوونم فەلەك زەبوونم
بەی دیتن لەیل خەیلی زەبوونم
شەیداو پەشێو حال وێنەی مەجنوونم
موحەبیەر نەدەور چەرخی گەردوونم
عەزەمم کرد وەلای شایی نەونەمان
ڕوم کرد نە بارگەی گوزەرگای خێڵان
بەکی جە تەیران بەروی حەواوە
خێزاو ستێزا ئاما جە لاوە
بەئاواز مەوات دەروون پڕ جەخار
مەگێڵو سەحرا پەی دیدار یار

جەفات بێ سەفان خاکت بۆ وەسەر
یەخیڵی وەختەن عێل کردن گوزەر
بەوێنەی مەجنوون لەیل گوم کردە بۆ
هەر لەیل لەیلمەن جەپای کەژو کۆ

دواقسەی مامە شێخ ئەنوەر ئەمە بوو: گوێبگرن تەلەبەکان بزانن (بێدار) چی وتوە بۆ نیشتمانەکەی:

ناڵەیەکی زۆر بەسۆز دێ والە جەرگم کاردەکا
تێگەیشتم پڕبەدەم خاکی وەتەن هاوار دەکا
داد و هاواری لە ئێشی صعنەتیبێگانەیە
دەردەدارە بۆیە ناڵەی عالەمێ بێزاردەکا

لە کۆتایدا بە هیوام خوێنەرانی نووسینەکەم لە کەم و کوڕییەکانم چاو پۆشی بکەن.

هیدایەت ئەحمەد کەریم: سەر پەرشتیاری پەروەردەی خانەنشیت

- (ناوم هیدایەت ئەحمەد کەریم)ە
- ساڵی ١٩٥٤ لە گوندی (خدربدر) ی ناوچەی بنکوورە لەدایك بووم.
- تەواو کردنی خوێندنم : سەرەتایی و ناوەندی لەکەلار ئامادەیی لە شارۆچکەی جەلەولا پەیمانگای مامۆستایانم لە ساڵی ١٩٧٩ لە بەعقوبە تەواوکردوە.
- لە گۆڤارەکانی بەیان، ڕۆشنبیری نوێ، نوسینم بڵاوکردۆتەوە
- لە ڕۆژنامەی کەرکوکی ئەمڕۆ ژمارەیەکی بەرچاونووسینم هەیە
- بەشێك لە دیوانی(بێدارم) لەگەڵا ئیبراهیم باجەڵان بە چاپ گەیاندووە.
- لەساڵی(١٩٧٨) ەوە ناوبە ناو شیعرم نوسیوە و تائێستا پاراستوومن.

هۆکارەکانی دروست بون و فراوانبونی شاری کەلار(تێڕوانینێکی ئابوورییانە)

• مشیرعارف علی

لەرابوردوداوبەپێ ی هەمووسەلمێنراوەجوگرافی و زانستییەکانی گەشەی دانیشتوان،ئەوەرون بۆتەوە کەهیچ ئاوەدانی و کۆبونەوەی نیشتەنیەك،بەبێ هەبونی هۆکاری ئابوری و ژیاری نەهاتونەتەبون.واتەگوندێك،شارۆچکەیەکوشارێك،کەدروست بون،وەك دەڵێن(ئاووئاوەدانی)،بەهۆکاری هەبونی سەرچاوەیەکی ئاو یاخود روباروبونی سروشتی جوان و..هتد پەیدابوە.شاری کەلاریش بەهەمان ئەوهۆکاروپاڵنەرانەی کەرەنگەهەرئاوەدانی و شارێکی پێ هاتبێتەبون،دروست بوە. کاتێکیش لەروی ئابوریەوە باسی لێوەدەکەین ،بەلای منەوەگرنگە بکرێت بەدوقۆناغەوە: قۆناغی یەکەم-قۆناغی دروست بونی کەلارە لەوپانتاییە جوگرافیەدیاریکراوەیدا.قۆناغی دوەم-قۆناغی فراوانبونیەتی بۆئەم پانتاییەی کەئێستاهەیەتی،بەوماوەکورتەوبەبەراوردبەشارەکانی تر.بێگومان بەتێڕوانینێکی ئابوریانە.

قۆناغی یەکەم:قۆناغی دروست بونی کەلار-وەك زانراوە بناغەی دروست بونی شاری کەلار،دەگەرێتەوەبۆگوندی کەلاری کۆن (گەرەکی کەلاری کۆنی ئیستا).دیارە پێش دروست بونی ئەوگوندەش،بنەماڵەی حاجی ئەڵماس لەسەر(خڕی حاجی)کەبەتەنیشت کەلاری کۆنداتێدەپەڕی نیشتەجێ بون.کەبێگومان ناوی(خڕی حاجی) بەناوی ئەوانەوەهاتوە. بەبونی ئەو(خڕە)ی کەباراناوی بەرزاییەکانی باکوری ناوچەکەی بەقولایی(٢٠)کم پێدادەهاتەخوارەوەوبەتەنیشت ئەم گەرەکی کەلاری

كۆنی ئێستادا دەرۆیشت و بونی پانتاییەكی فراوانی زەوی كشتوكاڵی و لەوەرگایەكی باشیش بۆئاژەڵداری ،هۆكاری لەپێشینەی نیشتەجێبونی ئەم خێزانەبوە لەودەوروبەرەدا،بەڵام بیرمان نەچێت،كەلار خاوەنی دەشتێكی فراوانی كشتوكاڵی بوەونزیكیش بوە لەچەمی سیروانەوە،بۆیەكەلكی لێوەرگیراوەبۆ راووشكار،بەتایبەتی ئاسك وكەروێشك.ئەی نەتانبیستوەكە دەڵێن(ئەڵێ ی ئاسكەكەی دەشتی كەلاریت).بەدوای ئەمانیشداخێزانی زیاترلەوێ كۆبونەتەوەولەژێركاریگەری هەمان ئەوهۆكارانەداولەڕۆژهەڵاتی ئەم خڕەدا نیشتەجێ بون وگوندی (كەلار)یان دروست كردوە.بۆیەئەگەردیقەت بدەین،دواتروكاتێك بەگزادەكانی جاف هاتون و لەكەلارنیشتەجێ بون،لەبەرهەمان ئەوهۆكارانەی سەرەوە ئەم جێگەیان هەڵبژاردوە،بەڵام بەتێڕوانینێكی وردتروئابوریانەتر.ئەمان(بەگزادەكان)زانیویانەكەئەوپانتاییەبەرفراوانەی زەوی،دەكرێت بۆئەوان ئاسانتربێت بۆكشتوكاڵ وباخداری.بەتایبەتی ئەمان كەخاوەنی توانایەكی باشی دارایی و ئیداری بون،بۆیەكاركردن لەسەرجێبەجێكردنی بیرۆكەوئامانجەكانیان بۆبەگزادەكان ئاسانتربوە.وەك پێشترئاماژەم پێكرد،باراناوی گوندەكانی باكوری كەلاری كۆن،بەخڕی حاجی دا تێدەپەڕی بۆیە بەبۆچونی من،ئەوپێدراوەجوگرافیەی سەرەوە ،ڕەنگەبوبێتەمایەی گەڵاڵەبونی بیرۆكەیەكی وردتروزانستیانەتر لای بەگزادەكانی جاف.وەك دەوترێت هەرلەكۆنەوە سودلەسەرچاوەی ئاوی سەیدخلیل وەرگیراوە،بۆیەئەمانیش هاتن ئەوسەرچاوەیان كردەئامانج،كەدەكەوێتە(١٥)كیلۆمەتری باكوری كەلاروبەجۆگەیەك ئاوی سەیدخەلیلیان گەیاندۆتەگوندی كەلاری كۆن وهاوكات بیرێكی ئیرتیوازییان بۆگوندەكەهەڵكەندوە.كەپێكەوەبونەتەمایەی ئاوەدانیەكی زیاتربۆكەلار.جگەلەوەش ئاژەڵدارەكانی كەلار، دەشتی كەلاریان وەك لەوەڕگایەك بەكارهێناوەو لەئاوی ئەم جۆگەیەش مەڕومالاتیان ئاوداوە.هەروەها لەگوندی كەلاردا،بەگزادەكانی جاف ،چەندین باخی میوەیان بەئاوی ئەوجۆگەیە رواندوە لە(پرتەقاڵ،لیمۆ،نارنج،هەنار)تەنانەت دارخورماشیان رواندوە،كەتائێستاش چەند دارخورمایەكیان ماون.دیارەپاش دروست بونی گوندی كەلاری كۆن،بەتەنیشت گردەكەی شیروانەوەولە(٣)كیلۆمەتری ڕۆژهەڵاتی ئەم گوندەوەوبەهۆی نزیكی لەچەمی سیروانەوە،چەندخێزانێك نیشتەجێ بون،كەبە(بنگرد)ناودەبرا.جگەلەهەبونی چەندخێزانێكی ترلەگوندی(عەلەومحە)دیسان لەلای ڕۆژهەڵاتیەوە.بەوشێوەیەوكاتێكیش لەپەنجاكانی سەدەی رابوردودا، ڕێگای وشكانی(سلێمانی-دەربەندیخان-جلولا)قیرتاوكراوبەتەنیشت ئەواندا تێدەپەڕی،ئیترئەم بەروئەوبەری ئەوشەقامە ئاوەدانی زیاتری تێكەوتو،ئەوچەندماڵەی بنگرد،بون بە(دەیان)وفرۆشگایەكیشیان بوبە(دەیان).لێرەوەقۆناغی دووەمی دروست بونی ئەم شارەدەستی پێكرد..

قۆناغی دوەم:قۆناغی فراوانبون-

بەشی یەكەم-لەساڵی (١٩٧٠)بەدواوە كەفەرمانی بەقەزابونی كەلاری تێدادەركراوە دەست پێدەكات.ئیترلەم بەروارەبەدواوەوبەهۆی زیادبونی پێداویستیەكارگێڕی ومرۆییەكانەوەو بەدابەشكردنی سەدان پارچەزەوی (بەئاسانكاریەوە) بەسەرچین وتوێژەجیاوازەكاندا لەسەنتەری قەزاكەدا لەنزیك روباری سیروان،سەرەتایەكی نوێ دەستی پێكرد .بێگومان لیرەوە،هەموچاوەكان رولەوێ بون بۆكاروكاسبی و بوەهۆی راكێشانی بەشێك لەخێزانەكانی گوندی(كەلاری كۆن)وگوندەكانی دەوروبەر.ئیترلەوكاتەوە،ئەوبنگردە چەندماڵیە بوبەجێگای كاروكاسبی وبازرگانی وبەتەنیشت كەلاری كۆنەوە،شارۆچكەیەك هاتەبون.بەشێوەیەك ڕێژەی زیادبونی دانیشتوانەكەی لە١٩٧٠-١٩٧٧(٣٢%)بوە.

بەشی دوەم:بەشی دوەمی فراونبونی كەلار،لەناوەراستی حەفتاكانەوەدەست پێدەكات ،كاتێك پرۆسەی كاول كردن وخاپوركردنی گوندەكانی كوردستان جێ بەبەجێكراو،سەرجەم گوندەكانی كوردستان وچەندین شارۆچكەش روخێنران وخێزانەكانیان بۆشارەكان گوێزرانەوەولەچەندین ئوردوگاداولەناوچەجیاجیاكانی كوردستاندانیشتەجێ كران.هەرچەندەئەم پرۆسەیە پرۆسەیەكی تەواوسیاسی بوو،بەڵام دواجارلەبەرئەوەی كەلار بوبەناوەندی كۆكردنەوەولەخۆگرتنی ژمارەیەكی زۆری خیزانەكانی ناوچەی گەرمیان ورۆژهەڵاتی روباری سیروان، لەورۆژەوە(كەلار)وەك چەقی كاتژمێری لێهات وبەهۆی هەڵكەوتەی جوگرافیەوە كە شارەكانی(دەربەندیخان،كفری،خانەقی) بەدەورەوەبون،بوبەسەنتەرێك بۆبازرگانی وبەدەست هێنانی هەلی كاركردن وكۆبونەوەونیشتەجێ بونی زیاتری خەڵكی ناوچەجیاوازەكان.لەێستادا دانیشتوانی كەلار،بەوەناسراون زیاترلەهەرخەڵكانێكی تر پەی بە(كاری نوێ،بیرۆكەی بازرگانی نوێ،چالاكی ئابوری نوێ)دەبەن. لەبەرپێویستی شارەكەش بەبنیاتنان وئاوەدانی ،هەرلەكۆتایی حەفتاكانەوە كارگەی بلۆكی دەستییان هێناوەتەكەلاروبەدوای ئەویشدا زیاترلە(٨٠) كارگەی بلۆكی ئۆتۆماتیكییان هێناوەتەكەلار،كەتاكوئێستا كارگەئۆتۆماتیكیەكانی بەردەوامن لەكاركردن وبونەتەسەرچاوەی ژیان بۆسەدان كرێكاروخێزانی شارەكە.هاوكات بەهۆی بونی مەوادێكی زۆری چەوولمەوەلە روباری سیرواندا،نزیكەی (٣٠) كارگەی شۆردنەوەی لم وچەوی لێ دامەزراوە.بۆیەئەگەربەهەڵەدانەچوبم،لەئێستاداكەلار،لەسەرئاستی كوردستان وعێراقیش،خاوەنی زۆرترین كارگەی(بلۆك،شۆردنەوەی لم وچەو)ە.جگەلەوانەش كەلار لەئێستادا،دەیان كارگەی(پلاستیك،ئاوی خواردنەوە،ماست و..هتد). هەروەها كاسبكاروبازرگانەكانی بەوە جیادەكرێنەوەكە،كارێكیان پێباشە (قازانجەكەی)لەكەمترین كاتدا بكاتەگیرفانەكانیان.هەرچی پەیوەستەبەئاژەڵداریەوە،ئەوا قەزای كەلار تاساڵی ٢٠١٢ نزیكەی(٢٨٣٠٠٠)سەر مەڕ،بزن ومانگای تێدابوە.لەم ساڵانەی دواییداوپاش ئەوەی بوبەناوەندی ئیدارەی گەرمیان وبەهۆی نزیكی لەدەروازەی نێودوڵەتی پەروێزخانەوە،ئەم شارە- :

١.بوەبەكۆگای كەل وپەل وشت ومەكی هاوردەكراوی ئێرانی،توركی،چینی وكۆری وهەناردەكرنەوەی بۆشارەكانی تری كوردستان وعێراق.

٢. چەندین بریكاری كۆمپانیابەرهەمهێنەبەناوبانگەكانی جیهان لەم شارەدابونیان هەیە.

٣. كەڵك وەردەگیرێت لە سەدان بیری ئیرتیوازی وخانوی پلاستیكی وپرۆژەی جۆراوجۆری تری كشتوكاڵی وئاژەڵداری.

لەهەموئەوانەگرنگتر،لەم ساڵانەی دواییدا،چەندین كێڵگەی نەوت وگازی تێدا دۆزراوەتەوەوبەرهەمی بەرچاویشیان هەیە.

هەربۆیەبەشێوەیەكی سەرنج ڕاكێش ئەم شارەگەشەی كردوەو فراوان بوە.لەكۆتاییدا ،ڕاستەهۆكارەسیاسیەكان ڕۆڵیان هەبوەلەكۆبونەوەوكۆكردنەوەی خەڵكێكی زۆرلەم شارەدا،بەڵام بەبۆچونی زۆرسادەی بەندە ،هەرلەسەرەتاوەهۆكاروپاڵنەرەئابوریەكان لەپێشەوەی ئەوهۆكارانەبون كە ئەم شارەی لەم دەشتەكاكی بەكاكیەدادروست كردوەو، كەلاریشی لەگوندێكەوە كردوە بەوشارەی كەژمارەی گەرەكەكانی بگەنە(٢٨)گەرەك وژمارەی دانیشتوانەكەشی لە(١٠٨٦)كەسەوەلەساڵی(١٩٥٧)،بگاتە نزیكەی(٢٠٠٠٠٠)كەس لەئێستاداو،(خانوبەرەشی)گرانترین بێت لەسەرئاستی كوردستان وعێراق،وەك هەندێك سەرچاوەی نافەرمیش دەڵێن(لەسەرئاستی جیهان).لەئێستاشدا كەلار بوەتەناوەندێكی گەورەی كاروبازرگانی بۆ گەرمیان وناوچەكە ..

تێبینی/بۆهەندێك لەزانیاریەكان،سودم وەرگرتوەلە-:

١ . كتێبی (كەلار-مێژویەكی دێرین وجوگرافیای شارێكی زیندو)ی (رزگارحاجی حمید).
٢. (مامۆستا احمدباوەر

شێروانەو تیلەكۆ
مێژووی كارگێڕییان سڕایەوە

• ڕزگار حاجی حەمید

دوای ئەوەی به پێی مەرسومێكی كۆماری (٣٠) ژمارە (١٣٧) بە پێكهێنانی قەزای كەلار لە (١٩٧٠/٢/٢٨) ەدا لەپارێزگای كەركوك ، لەلایەن سەرۆك كۆماری عێراقەوە واژۆ كرا، كە هەردوو ناحیەی شێروانەو پێباز دەكەوێتە سنووری ئیداری ئەم قەزاوە ، دواتر بەپێی ئەو سیاسەتەی رژێمی بەعس پەیڕەوی دەكردبۆ گۆڕینی دیمۆگرافی كوردستان بەگشتی وكەركوك بەتایبەتی، كەم كردنەوەی ڕێژەی كورد لەوناوچانە وهاوردە كردنی عەرەب و نیشتە جێكردنیان ،بە پێی فەرمانی كۆماری ژمارە(٦٠٨) لە ١٩٧٥/١١/٦ نەخشەی كارگێڕی قەزای كەلاری لە پارێزگای كەركوك هەڵوەشێنرایەوە و خرایە سەر پارێزگای سلێمانی ،هەرچەندە قەزاكانی (چەمچەماڵ وكفری و خورماتوو) یشی گرتەوە ،كەواتە تا ناوەڕاستی حەفتاكان كەلار سەر بە پارێزگای كەركوك بوو ، كە پێكهاتبوو لە هەردوو ناحیەی شێروانە وە پێباز، دواتر بە پێی فەرمانی كۆماری ژمارە (٦٠٧) لە مێژووی (١٩٧٥/١١/٦) ناحیەی شێروانە لە قەزای كەلارەوە دەخرێتە سەر قەزای كفری، ئەگەر سەرنج بدەین لە یەك ڕۆژدا ئەو فەرمانانە دەرچوون ، كە ژمارەكانیان یەك لە دوای یەكن (٦٠٦، ٦٠٧، ٦٠٨) تەنانەت زنجیرەی لاپەڕەكانیش (١٧٥ ، ١٧٦ ، ١٧٧ ، ١٧٨) لە (١ /١٢/١٩٧٥) بە بڕیاری ژمارە (٢٦٣٦٣)كە لە ڕۆژنامەی ڕەسمی (الوقائع العراقیە) دا بڵاوكراوەتەوە بە ئیمزای وەزیری ناوخۆ ، ناحیەی شێروانە ناوەكەی گۆڕاوە بۆ ناحیەی سەرقەڵا ، بە (٢٤) موقاتەعەوە لە قەزای كەلار وەرگیراوەتەوە وخراوەتە سەرقەزای كفری ، بە فەرمانی كۆماری ژ(٦٠٧)كە لە (٦/ ١١/١٩٧٥) دەرچووە ، بەم شێوەیە ناحیەی شێروانە پارچە پارچە كراو،ناحیەكانی (سەرقەڵا وكۆكس و تیلەكۆ) لەكۆتایی شەستەكاندا گوندی جەبارە ی

لێدابڕاو کرانە ناحیە ، تەنانەت ناوەکەشی وەك یەکەی کارگێڕی نەما ، شێروانە ناحیەیەکی دێرینە لە چەندین سەرچاوەی عەرەبی وکوردی دا ناوی هاتووە بە ناحیەی قەڵای شێروانە ،لێرەدا ئاماژە بە هەندێ سەرچاوە دەکەین ، وەك خۆی وەك ئەوەی لەسەر چاوە عەرەبیەکەدا هاتووە، (سی جی ادموندز) چەندجارێك ناوی ناحیەی قەڵای شێروانەی هێناوە لە کتێبەکەی دا ،وەك لە خشتەی خوارەوەدا دەبینرێت:

خشتەی ژمارە (١)

لیوای کەرکوك بە پێی یەکە کارگێڕییەکانی

قەزا	نـــــاحـــيـــــه
مركز اللواو	كركوك ، داقوق ، ئالتون كوبرى ، قره حسن ، شوان ، الملحه .
كفرى	گوز ، قرگبه ، قلعه شيروان ، شبيجه .
جمجمال	جمجمال ، أغجلر
گيل	گيل ، سنكاو

المصدر : د، خليل اسماعيل محمد ، كركوك دراسات فى التكوين القومى لسكان ،مگبعه صلاح الدين ، أربيل ٢٠٠٨

بەهەمان شێوە لە سەرچاوەی (دليل المملكه الدليل الرسمى للعراق لسنه ١٩٣٦،موسوعه سنويه،اداريه اجتماعيه اقتصاديه تجاريه زراعيه مصوره،صاحب الامتياز،الياهود نسكور،رائيس التحرير ،محمود فهمى درويش ،مكتبهالحچارات،بيروت،لبنان) چەند جارێك ناوی حیەی قەڵای شێروانە هاتووە ، ناحیەی تیلەکۆ بەپێی فەرمانی کۆماری ژمارەی (٦٠٦) کە لە ١٩٧٥/١١/٦ بە واژۆی سەرۆك کۆمار، بە (٦٠) موقاتەعەوە دەبێتە ناحیە لە سەر قەزای کەلار، کەناوەندی ناحیەکە لە تیلەکۆی گەورەبوو پێشتر هەردووتیلەکۆی گەورەو بچووك سەربە ناحیەی شێروانە بوون ،پێکهاتووە لە (١٣٠) گوندو ژمارەی دانیشتوانەکەی پێ ی سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧ دەکاتە ٧٤٩٠ کەس و١٦٥٩ خێزان ، لەڕوی پێکهاتەی ڕەگەزییەو ژمارەی نێر دەکاتە (٣٨٧٣) و مێ ژمارەکەی دەکاتە (٣٦١٧) ،ڕووپێوەکەی ٨٣٩کچگ بووە ، ٤٧ خویندنگەو یەك بنکەی تەندروستی و٤٢ مزگەوتی تیادابووە دواتر ئەوانە هەموو خاپوور کران ، لەگەڵ (٤٥٠) گوندو چەندین ناحیەو قەزای تردا ،جگە لە ئەنفال کردنی زۆرێك لە دانیشتوانی کوردستان بەگشتی و گەرمیان بە تایبەتی ، لە ئێستادا تیلەکۆ ئاوەدانە کارەباو ڕێگای قیرتاوی هەیە شوێنێکی دڵگیرە بەهاران خەڵکێکی زۆر بۆسەیران ڕوودەکەنە تیلەکۆ، زۆربەی خەڵکەکەی لە ناحیەی ڕزگاری و بەشێکی کەمی تری لە کەلارو دەوروبەری نیشتجێن ، لەدوای ڕاپەڕینەوە زۆرێك لەو ناحیانەی کەلەلایەن حکومەتی عێراقەوە لە ڕووی کارگێڕییەوە هەڵوەشێنرایەوە دووبارە یەکە ئیدارریەکانی بۆ دروستکرا ، هاوکات چەندین ناحیەی نوێ لە هەرێم دا پێکهێنران لە قەزاکانی دەربەندیخان و کەلار و کفری ئەم حاڵەتە بوونی هەیە ، بۆیە جێی خۆیەتی

بە هەمان شێوە هەردوو ناحیەی شێروانە و تیلەکۆ دەتوانین بڵێین ناحیەی دایك بوون چەندین ناحیەی تریان لێ درووستکرا ، گوندەکانیان بە سەردا دابەشکرا بەڵام خۆیان ناویشیان وەك یەکەی کارگێڕی نەما لێرەدا پێشنیار دەکەم-:

١-ناحیەی تیلەکۆ کە چەند ساڵێك ناحیە بوو لەگەڵا گوندەکانیدا خاپور کران، زۆرێك لە دانیشتوانەکی ئەنفال کرا لە ئێستادا هەندێکیان گەڕاونەوتەوە و گوندەکانی دەوروبەر ئاوەدانن ، بەڵکو لە ڕووی کارکێڕییەوە ناحیەکەیان بۆ بگەڕێتەوە ٠

٢ -شێروانە کەناحیەیەکی دێرینە ناحیەی دایك بووە ناحیەکانی [سەرقەڵا ، جەبارە ، کۆکس] لە گوندەکانی ئەم ناحیە دروستکران خۆشیان گوندێك بوون سەر بەناحیەی شێروانەبوون ،پێشنیار دەکەم وەك قەزاکانی تر ناحیەی مەرکەزی بۆ دابنرێت ، کە کەلاریش (٢٣) گوند سەر بە ناوەندی قەزاکەن ناو بنرێت ناحیەی شێروانە،

سەرچاوەکان:

١.محەمەد سەعید سۆفی ، پارێزگای کەرکوك لەناو پاکتاوی ڕەگەزیدا ، چاپخانەی بەرهەم ، وەزارەتی ڕۆشنبیری ، ساڵی (٢٠٠٣) .
٢-المراسیم الجمهوریه ،١٩٦٨-١٩٧٧ ، رقم ٦٠٨، ٦٠٧، ٦٠٦
٣-الجمهوریه العراقیه ، وزاره التخگیگ ، الجهازالمرکزی للاحصأ و ، نتائج التعداد العام للسکان لسنه ١٩٨٧، محافڤه السلیمانیه ، ١٩٨٨ .
٤-رزگار حاجی حەمید ، کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو،چاپی یەکەم،چاپخانەی یاد٢٠١٤

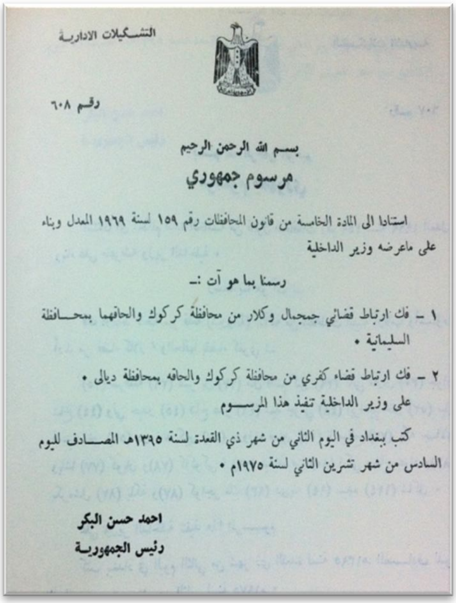

التشـكيلات الادارية

رقم ٦٠٨

بسم الله الرحمن الرحيم

مرسوم جمهوري

استنادا الى المادة الخامسة من قانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ المعدل وبناء على ماعرضه وزير الداخلية

رسمنا بما هو آت :ـ

١ ـ فك ارتباط قضائي جمجمال وكلار من محافظة كركوك والحاقهما بمحافظة السليمانية •

٢ ـ فك ارتباط قضاء كفري من محافظة كركوك والحاقه بمحافظة ديالى •

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرسوم

كتب ببغداد في اليوم الثاني من شهر ذي القعدة لسنة ١٣٩٥هـ المصادف لليوم السادس من شهر تشرين الثاني لسنة ١٩٧٥م •

احمد حسن البكر
رئيس الجمهورية

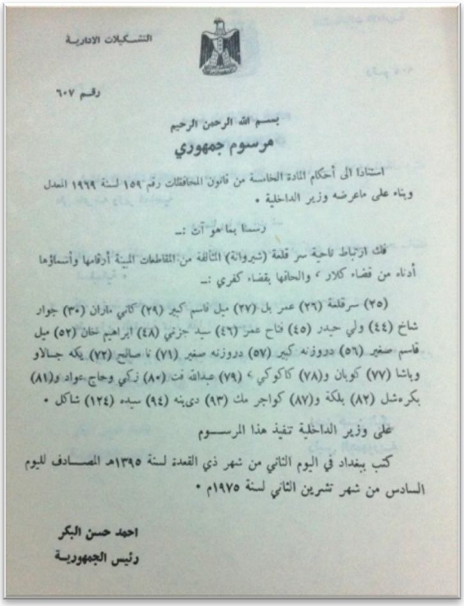

التشـكيلات الادارية

رقم ٦٠٧

بسم الله الرحمن الرحيم

مرسوم جمهوري

استنادا الى أحكام المادة الخامسة من قانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ المعدل وبناء على ماعرضه وزير الداخلية •

رسمنا بما هو آت :ـ

فك ارتباط ناحية سر قلعة (شيروانة) المتألفة من المقاطعات المبينة أرقامها وأسماؤها أدناه من قضاء كلار ، والحاقها بقضاء كفري :ـ

(٢٥) سرقلعة (٢٦) عمر بل (٢٧) ميل قاسم كبير (٢٩) كاني ماران (٣٠) جوار شاخ (٤٤) ولي حيدر (٤٥) فتاح عمر (٤٦) سيد جزني (٤٨) ابراهيم خان (٥٢) ميل قاسم صغير (٥٦) دووزنه كبير (٥٧) دروزنه صغير (٧١) تا صالح (٧٢) يكه جالاو وباشا (٧٧) كوبان و(٧٨) كاكوكي ، (٧٩) عبدالله فت (٨٠) زكي وحاج عواد و(٨١) بكرەشل (٨٢) بلكة و(٨٧) كواجر مك (٩٣) دی‌بنه (٩٤) سيده (١٢٤) شاكل •

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرسوم

كتب ببغداد في اليوم الثاني من شهر ذي القعدة لسنة ١٣٩٥هـ المصادف لليوم السادس من شهر تشرين الثاني لسنة ١٩٧٥م •

احمد حسن البكر
رئيس الجمهورية

ژمارە (٢)ی شوباتی ٢٠١٨

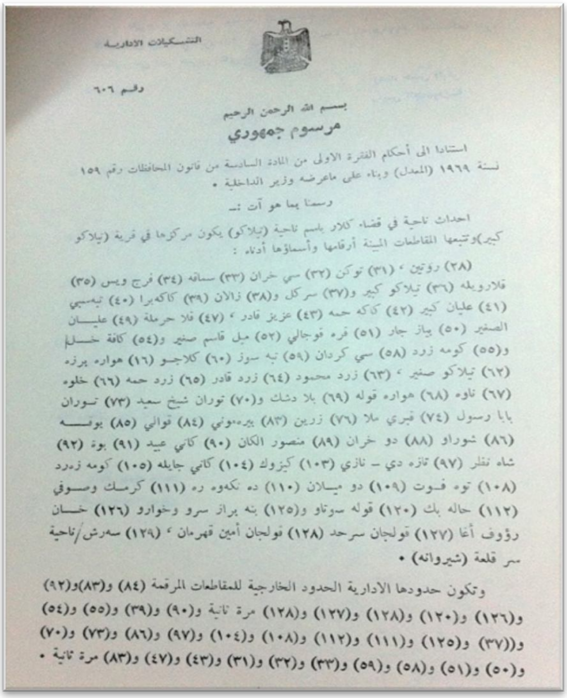

التشكيلات الادارية

رقم ٦٠٦

بسم الله الرحمن الرحيم

مرسوم جمهوري

استنادا الى أحكام الفقرة الاولى من المادة السادسة من قانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ (المعدل) وبناء على ماعرضه وزير الداخلية •

رسمنا بما هو آت :ـ

احداث ناحية في قضاء كلار باسم ناحية (تيلاكو) يكون مركزها في قرية (تيلاكو كبير)وتتبعها المقاطعات المبينة أرقامها وأسماؤها أدناه :

(٢٨) روتين ، (٣١) توكن (٣٢) سي خران (٣٣) سماقه (٣٤) فرج ويس (٣٥) قلارويله (٣٦) تيلاكو كبير و(٣٧) سركل و(٣٨) زالان (٣٩) كاكه‌برا (٤٠) تيه‌سبي (٤١) عليان كبير (٤٢) كاكه حمه (٤٣) عزيز قادر ، (٤٧) قلا حرملة (٤٩) عليان الصغير (٥٠) بياز جار (٥١) قره قوجالي (٥٢) مل قاسم صغير و(٥٤) كافة خلك و(٥٥) كومه زرد (٥٨) سي كردان (٥٩) به سوز (٦٠) كلاجو (٦١) هواره برزه (٦٢) تيلاكو صغير ، (٦٣) زرد محمود (٦٤) زرد قادر (٦٥) زرد حمه (٦٦) خلوه (٦٧) ناوه (٦٨) هواره قوله (٦٩) بلا دشك و(٧٠) توران شيخ سعيد (٧٣) توران بابا رسول (٧٤) قبري ملا (٧٦) زرين (٨٣) بيره‌موني (٨٤) قوالي (٨٥) بوقه (٨٦) شوراو (٨٨) دو خران (٨٩) منصور الكان (٩٠) كاني عيد (٩١) بوة (٩٢) شاه نظر (٩٧) تازه دي ـ نازي (١٠٣) كيزوك (١٠٤) كاني جايله (١٠٥) كومه زەرد (١٠٨) توه فوت (١٠٩) دو ميلان (١١٠) ده نكه‌وه ره (١١١) كرمك وصوفي (١١٢) حاله بك (١٢٠) قوله سوتاو و(١٢٥) بنه براز سرو وخوارو (١٢٦) خان رؤوف أغا (١٢٧) قولجان سرحد (١٢٨) قولجان أمين قهرمان ، (١٢٩) سەرش/ناحية سر قلعة (شيروانه) •

وتكون حدودها الادارية الحدود الخارجية للمقاطعات المرقمة (٨٤) و(٨٣)و(٩٢) و(١٢٦) و(١٢٠) و(١٢٨) و(١٢٧) و(١٢٨) مرة ثانية و(٩٠) و(٣٩) و(٥٥) و(٥٤) و((٣٧) و(١٢٥) و(١١١) و(١١٢) و(١٠٨) و(١٠٤) و(٩٧) و(٨٦) و(٧٣) و(٧٠) و(٥٠) و(٥١) و(٥٨) و(٥٩) و(٣٣) و(٣٢) و(٣١) و(٤٣) و(٤٧) و(٨٣) مرة ثانية •

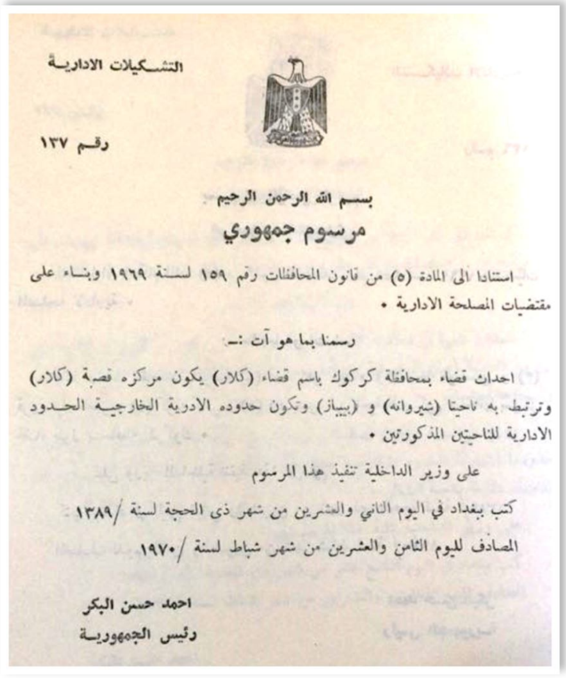

التشكيلات الادارية

رقم ١٣٧

بسم الله الرحمن الرحيم

مرسوم جمهوري

استنادا الى المادة (٥) من قانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ وبناء على مقتضيات المصلحة الادارية •

رسمنا بما هو آت :ـ

احداث قضاء بمحافظة كركوك باسم قضاء (كلار) يكون مركزه قصبة (كلار) وترتبط به ناحيتا (شيروانه) و (بيباز) وتكون حدوده الادرية الخارجية الحدود الادارية للناحيتين المذكورتين •

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرسوم

كتب ببغداد في اليوم الثاني والعشرين من شهر ذي الحجة لسنة ١٣٨٩/

المصادف لليوم الثامن والعشرين من شهر شباط لسنة ١٩٧٠/

احمد حسن البكر

رئيس الجمهورية

دادگای کەلار...

• گۆران حسێن ئەحمەد

پێشەکی:

یاسا دانان دوو واتایی هەیە، واتایەکی تایبەت و واتایەکی گشتی. واتای گشتی بریتیە لە دانانی دادگارییە یاساییەکان و هەڵهێنجانی لەسەرچاوە جیاوازەکانییەوە وەك ئاین و نەریت و دادوەری و فقهی وپرنسیپەکانی دادپەروەری و ئەو دەستەی دەسەڵاتی یاسادانان پیادە دەکات. واتای تایبەتی بریتیە لە دانانی دادگاریە یاساییەکان لەلایەن ئەو دەستەی کە ئەو مافەی هەیە، لەوانە دەسەڵاتی یاسادانان یاخود دەستەیەك کە نوێنەرایەتی هەموو گەل دەکات پیادە دەکرێت...

بێگومان یاسا کۆمەڵە بنەماییەکە هەڵس و کەوتەکانی تاك لە کۆمەڵگادا رێك دەخات، هەموو کۆمەڵگایەك پێویستی بە یاسا و رێساییەك هەیە بۆ رێکخستنی تاك لە رووی هەڵس وکەوتەوە ،دەچێتە ژێر چەند بنەماییەکی جییاوازەوە کە بریتییە لە بنەماکانی یاسایی و ئایینی و ڕەوەشتییەکان و ماف و ئەرك بۆ تاك ڕێکدەخات، یاساناسان ئەمرۆ لە یاساکانی سەدەکانی ڕابردوو دەکۆڵنەوە دواتر دەست دەکەن بە تاوتوێکردنی پەرەپێدانی یاسا تاکو بگونجێت لەگەڵ ئەو حاڵەتە پێشکەوتووەی ،کە کۆمەڵگا پێیگەیشتووە لە سەر پەرەسەندنییان...

چۆن بنەما و سیستەمە یاساییەکان بە درێژایی مێژوو سەریانهەڵداوەو چۆن پەرەیان سەندووە و کارێگەریان لەگەڵ یەکتردا کردووە و ئەو فاکتەرانە چین کە کاریگەرییان هەبووە لە دادگا، لە هەموو وڵاتێکدا وەك بنەما دادگەرییەکانی یاسایی ئەو وڵاتە جێبەجێدەکات، بەڵام تێگەیشتنی تەواو لە زانستی یاسا لەکاتی ئێستادا پێویستی بە فراوانکردنە. یاساناسان لە ڕابردووی سیستەمە یاساییەکان و سەرچاوەکانی یاسا دەکۆڵنەوە ودەڕواننە ئاییندە بۆ ئەوەی زیاتر گونجاو بێت لەگەڵ ژیانی پێشکەوتنی کۆمەڵگادا. بۆیە زانکۆکانی ئەمریکا لێکۆڵینەوە لە مێژووی یاسا و زانستی یاسا دانان دەکەن،چونکە ئاشنابوونە بە پەیوەندی نێوان زۆرێك لەسیستەم و بنەما یاساییەکان، هەروەها بەم شێوەیە کەسی یاسایی دەتوانێت بە توێژینەوەکەی لە مێژووی یاسا پێگەی ڕاستەقینەی بنەما و سیستەمە یاساییە تازەکان هەست پێی بکات. لەبەرامبەردا مێژووی تایبەتی هەموو یاساییەك مێژووی گشتی یاسا هەیە، مێژووی گشتی یاسا لە مێژووی یاسا دەکۆڵیتەوە، لە کۆنترین سەدەکانی هەموو وڵاتانی سەر زەوی. بۆیە لەسەرتاوە پێوستە لەسەرمان توێژینەوە بکەین لە مێژووی گشتی یاسا دواتریش مێژووی تایبەتی هەندێك یاسا بخەینەروو.کاروانی شارستانی مرۆڤایەتی هەرچەندە سادەو سەرتایی بووبێت بەڵام نەگەیشتووەتە نووسین تەنها لە دوای چەند قۆناغێکی دوورو درێژ لەڕۆیشتن بەرەوپێشەوە.

دەبێت تێگەیشتمان هەبێت لەبارەی سەرهەڵدانی بیرۆکەی یاسا و دروستبوونی سیستەمە یاساییەکان، بەشێك لەوباوەڕەدان خانەی یەکەمی کۆمەڵایەتی بریتی بووە لەکۆمەڵێك مرۆڤ کە پەیوەندی خزمایەتی لە نێوانییاندا نەبووە،بەڵکو ئەوەی هانیداوە پێکەو ژیان و ئارەزووی هاوکاریکردن بووە لەسەر دوورخستنەوەی مەترسی و بەدەستهێنانی بژێوی. هەروەك زانایی کۆمەڵناس (ماك لینان) دەڵێ: یەکەم کۆمەڵەی مرۆڤایەتی پێك هاتووە ،لەچەند تاکەکەسێك کەپەیوەندی خزمایەتی لە نێوانیاندا نەبووە،بەڵکو ڕێکەوت یاخود پێویستی ژیان کۆیکردوونەتەوە، بۆ دوورخستنەوەی مەترسییەکان و بەدەستهێنانی بژێوی...

بارودۆخی کۆمەڵگە سەرەتاییەکان دژوار بووبە جۆرێك، مێینەکان زیندەبەچاڵ دەکران و بەمجۆرە ڕێژەی ئافرەتەکان کەمبووەو چەند پیاوێك بەشدارییان لەیەك ئافرەتدا دەکرد،بەمەش سیستەمی دایکایەتی بوو (Matriarcat) کە بریتی لەو خێزانەی پێکدێت لە دایك و منداڵەکان و لەگەڵ ژمارەیەك پیاو، پاشام سیستەمەکە گۆردرا بۆ سیستەمی خێزانی باوکاییەتی (Patriarcat) کە تێیدا ئافرەتەکان تایبەت دەبوون بەچەند براییەك و دواتر تەنها بۆ برا گەورە دەماییەوە. دواتر تیۆری خێڵی تەوتەمی هەبووە، ئەم خێڵە کۆمەڵە کەسێك لەخۆ دەگرێت کەپەیوەندی، روحی کۆیکۆدونەتەوە و بەو باوەڕەی هەموو یان دەگەڕێنەوە سەر یەك تەوتەم. ئەرستۆ لەو باوەڕەدا بوو خێزان بنەرەت و سەرچاوەی دەوڵەتە. لەلایەکی ترەوە ئاماژەم داوە لە چۆنیەتی بەرەو پێش چوونی یاسای و دادورە لەسەر دەمی ڕۆمانییەکان و یۆنانییەکان و پاشایەتی و کۆماری و شاهانشایەتی. لەم باسەدا ئەو کێشەی رووبەرووی من بووە بریتی بوو لە نەبوونی سەرچاوە سەبارەت بە دادگای کلار و زانیارییەکان تەنها لە رێگای تیلفون و چاوپێکەوتنەوە کرا لە گەڵ ئەو کەسانەی کە لەژیاندا مابوون و زۆر بەباشتی زانیارییەکانیان لەبەردەست نەبوو، لە لایەکی ترەوە ئاماژەم کردووە بەسیستەمی دادگا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و سیستەمی دادگای عێراق...

سیستەمی یاسایی سەرەتایی: کۆمەڵەی مرۆڤایەتی لەسەرتادا ملکەچیی دووسیستەم بووە,

یەکەم/ بریتی بووە لەسیستەمی باوکایەتی یاخود دەسەڵاتی سەرۆك خێڵ ،لەڕێکخستنی پەیوەندییەکان لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگادا. لەم سیستەمەدا تاکەکانی هەموو خێزانێك بریتی بوون لە ژن و منداڵ و ئەوانەی لە خۆیان گرتووە ،لە خزمەتگوزارو کۆیلەکان ..هەموویان ملکەچی تەواوی سەرۆك خێزان بوون...

دووەم/ سیستەمی فەرمانڕەوایی هێز بووە بۆیە دانیان بەماف و پارێزگاری یاسایی نەدەنا لەچوارچێوەی کۆمەڵگادا تەنها بۆ تاکەکان نەبێت ،ئەوانەی نەناسراو بووایە لەناو خۆیاندا کوشتنی حەڵاڵ بوو، ماڵ و سەروەتەکەی تاڵان دەکرا ،چونکە دەسەڵاتێکی باڵانەبوو تاکو پەیوەندی نێوان

کۆمەڵە جییاوازەکان ڕێك بخات و هێرشکردن ،جێگای شانازی بوو، تۆڵەسەندنەوە ئەکرێك بوو کە نەرم و نیانی تێدا نەبێت. شوێنەواری سیستەمی سەرتایی لەم سیستەمە یاسایانەی خوارەوە دەرکەوت (سیستەمی خاوەندارێتی، سیستەمی تاوان و سزا، سیستەمی دادوەری)

شوێنەوارەکانی سیستەمی سەرتایی بریتی بوو لە:

(سیستەمی هاوسەرگیری، دابو نەریتی فڕاندن(ڕەدوو)ی، ئافرەت لە کۆمەڵەکانی تر بووە هۆی جیگیرکردنی بیرۆکەی هاوسەرگیری کردن ،لەدەروەی چوارچێوەی کۆمەڵگادا ،تەنانەت هاوسەرگیری حەرام بوو لە نێوان براکان و مامەکان و خاڵەکان و یاخود لەگەڵ منداڵی براکان ومناڵی خوشەکەکان لەسایەی یاسایی کۆندا وەك یاسایی ڕۆمانی،یان سیستەمی ژن بەژن باو بوو لای عەرەبەکان،یاخود سیستەمی فرەژنی، یاخود سیستەمی بائنە لای ڕۆژئاوا گەشەی سەند ،بریتیە لەو سامانەی کە ژن یاخود کەس و کارەکەی پێشکەشی ماڵی هاوسەرێتی دەکەن ،بۆ پیاو هەیە سوودی لێوەربگرێت ،بەڵام خاوەندارێتەکەی بۆ ژنەکە دەمێنێتەوە، بە مردنی دەگوازرێتەوە بۆ مناڵەکانی،یاخود ڕەچەڵەك و خزمایەتی یان دەسەڵاتی باوکاییەتی یان میرات یان سیستەمی خاوەندارێتی وەك خاوەندارێتی زەوی کشتوکاڵی بە کۆمەڵ. یاخود سیستەمی تاوان و سزا بریتی بوو سێدارە دان ودوورخستنەوە و فەلاقەکردن یان تۆڵەسەندنەوە ئەوە دەخوازێت، هەمان کاری تاوانکاری بەسەر تاونکاردا جێبەجێبکرێت، یان خوێنبایی بریتی بوو لەوەی، هەندێك لەسامانی تاوانکار دەدرا بە تاوان لێکراو . زۆرێك لەنەتەوە کۆنەکان بەکاریان دەهێنا لەوانە عەرەبەکان و هندییەکان و ڕۆمانییەکان... یاسا لەسەردەمی هاوچەرخدا خاڵی نییە لە هەندێك شوێنەواری ئەم سیستەمە...

سیستەمی دادوەری:

پێشکەوتنی شارستانیەتی مرۆڤایەتی دەبێتە هۆی زاڵبوونی مرۆڤ بەسەر سروشت. هەرکاتێك بگەڕێننەوەبۆ دواوەو بۆ سەدەکانی پێشوو دەبینین مرۆڤ کەمتر تێگەیشتنی هەبووە لەشتەکانی دەورووبەری و کەمتر زاڵ بووە بەسەر دیاردەکانی سروشت و کاریگەرییەکانی. پێیان وابووە هەموو دیاردەیەکی سروشتی روحێك هەیە دەجووڵێنێت و بەرێوەی دەبات. بۆیە لە بیری خۆیدا خوداوەندێکی داناوە بۆ جوانی و دانای و دادوەری و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەم وێنایەی کێشاوە لە مێشك و هزریدا جا بۆ کەمکردنەوەی کێشەکان بووبێت یان لە ترساندا. سیستەمی یاسایی عیراقی زیاتر نزیك بووە لە سیستەمی یاسای میصری، هەروەها یاسایی میصری لە یاسای فەرەنسیەوە زیاتر نزیکە لەیاساکانی تر. بەمجۆرە یاسا سەریهەڵدا ئەویش یاسادانان بیاخود یاسایی نووسراوە کە بریتیە لە تۆمارکردنی نەریت بۆ خەڵك ئاشکرا کران و بنەما یاساییەکان ئەم شێوازانەیان وەرگرت.

١-فەرمانی خودایی.

٢-نەریت.

٣-یاسایی نوسراو.

بە پێشکەوتنی شارستانیەتی مرۆڤایەتی خەڵك پێیان وابووە دەرچوون لەو بنەماو ڕێکخەرانەی کۆمەڵگا بە تەنها نابێتە هۆی تێکشکاندنی خوداوەند بەڵکو زیان بەبەرزەوەندیەکانی کۆمەڵگا و نمونە باڵاکان دەگەیەنێت، بۆیە کۆمەڵگا تێکەڵ بوو لە جێبەجێکردنی دادگارییەکانی ئەم بنەمایەو سەپاندنی سزایی دونیایی لەسەر ئەوەی سەرپێچی دەکات و تاوان ئەنجام دەدت، نمونەی یاسا کۆنەکان لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دەخەینە روو.

یاسا کۆنەکانی ڕۆژهەڵات:

١-یاسایی عێراقییەکان:

کۆنترین یاسایی نوسراو کە پێگە یشتوون بریتیە لە یاسا عیراقیە کۆنەکان، بۆیە کۆمەڵگایی عیراقی کۆن بەیەکەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دادەنرێت کە لە سایەی یاسادا ژیابێت.

٢-یاسای ئورنمو:

ئەم یاساییە سێ سەدە لە پێش یاسایی حمورابیە، تەنها پێشکی و چەند ماددەیەکی بە دیاریکراوی دەرکەوتووە، لە پێشەکی ئەم یاسایەدا ئورنمو بانگەشەی ئەوەی کردووە کە دەسەڵاتەکانی لە خوداوەندەوە پێگەیشتووە و کە بە درێژیی مێژوو مرۆڤ بە دەستیەوە ناڵاندوویەتی.

٣-یاسای بلالاما پاشای ئەشنونا:

ئەم یاساییە دەرچووە بە دووسەدە لە پێش یاسایی حمورابی، لە ساڵی (١٩٣٠) پێش زاینی بووە. ئەم یاساییە کەمترین گرنگی بە ئاستی کرێی کرێکار داوە و کۆمەڵگای دابەشکردووە بۆ سێ چین کە بریتی لە چێنی ئازادەکانو چینی مسکینۆم و چینی کۆیلەکان.

٤-یاسای لەبت عشتارو:

مێژووی دەرچوونی ئەم یاساییە دەگەڕێتەوە بۆ سالێ ١٨٨٥(پ،ز) كە پێشەكی و سی و یەك ماددەی لێی بەدەست گەیشتووە و لەسەر تابلۆی قوڕی ئاسایی دەرچووە.

٥-یاسایی حمورابی:

ئەم یاساییە لە ساڵی ١٦٩٤ (پ،ز) دەرچووە، ئەم یاساییە نایبترین داهێنانی مرۆڤی كۆنە و دەنگدانەوەی گەورەی هەبووە لای پیاوانی یاسا بە شیوەی گشتی و زانایانی مێژووی یاسا بە تایبەت.

یاساكانی ڕۆژئاوای كۆن:

گرنگی ئەم یاسایە لەوەدایە كە یونانییەكان یاسا كارییان بۆ كردووە و لەدوای ئەوان ڕۆمانییەكان یاساكارییان بۆ كردووە، یونانییەكان دوو یاسای گرنگیان داناوە ئەویش یاسای دراكۆن وسۆلۆن بوون .

١-یاسای دراكۆن لە سالێ (٦٢٠/پ،ز) بووە و یەكەم یاسای كۆنی یونانیەمەبەست لێی بە یاساكردنی دادكارییە یاساییە نەریتیەكان بووە كە ئاشنا بوون قۆرخ كرابوو لەلایەن چینی خانەدانەكانەوە و سنووریكی دانا بۆ دەسەڵاتی خانەدانەكان بە پێی ئەوەی بەرژەوەندییان دەخوازێت.

٢-یاسای سۆلۆن لەساڵی (٦٠٠/پ،ز) دەرچووە،ئامانج لە دانانی ئەم یاساییە بۆ ڕزگاربوون بوو لە شوێنەوارەكانی دەسەڵاتی باوكایەتی سنوورێك بۆ كەمكردنەوەی دابنێت ئەویش پێدان بووە بە مافەكانی تاك و پارێزگاریكردن بووە لێان بەرامبەر ئەو دادگاییەی دەوڵەت دروستی دەكات.

یاسای رۆمانی

رۆما دروستبوو شارێكی داخرابوو و پشتی دەبەست بە كشتوكاڵ كردن، دواتر گەشەی كردوو بۆۆ بە دەوڵەت و پاشان شاهەنشاهانە. بۆیە دەوڵەتی رۆمانی بەگۆرانكاری سیاسی گرنگدا تێپەربوو لەمیانەی گواستنەوەی ڕۆما لە شارەوە بۆ سیستەمی پاشایەتی دواتر سیستەمی شاهەنشاهانە و كۆمەڵگا لە كشتوكاڵیەوە گۆرا بۆ بازرگانی. یاسای ڕۆمانی كاریگەر كردووە سەر یاسایی بریتانیاو یاسای (Common Law)بووە، هەروەها كاریگەری یاسای گشتی كاریگەری هەبووە لە سەر چۆنیەتی داڕشتنی یاساكانی ئەمریكا، وەك هەمان كاریگەری یاسایی فرنسی بەسەر یاسای عرێاقۆ و میصری بەتەواوی ڕەنگی داوەتەوە..یاسایی رۆمانی بەسێ سەردەمی تایبەتدا گوزەری كردووە:

١-سەردەمی پاشایەتی.
٢-سەردەمی كۆماری-قونسولی.
٣-سەردەمی شاهەنشایەتی.

یەکەم/سەردەمی پاشایەتی:

مێژووی ئەم ڕۆڵە دەگەرێتەوە بۆ دامەزراندنی ڕۆما لە پێش سێ سەدە و لە سالێ (٧٥٤/پ،ز) ساڵی (٥٠٩/پ،ز) لە ئەنجامی شۆرشێك روویداو تێدا پاشا دەرکراو کۆماری راگەیاند. بەڵام بە پێکهاتەی سیستەمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای رۆمانی لە دووچین پێك دێت ئەوانیش چینی خانەدانەکان و چینی گشتی بوون.

١-چینی خانەدانەکان:

بریتی بوو لەسەرۆك خێڵ و ئەمانەش چینی باڵا پێك دەهێنن کە هەموو مافە شارستانی و سیاسی و ئابووریەکانیان بەتەواوی هەیە،هەروەها خاوەندارێتی زەوی لە ڕۆما و ئەوەی پاشکۆیەتی لەماف و پێگەی ئابوورییەکان تەنها بۆ ئەم چینە تایبەت کراوە.

٢-چینی گشتی:

بریتی بووە لە و چینەی کە پێگەیەکی کۆمەڵایتی و ئابووری لاوازی هەیە، مافەکانی کورتدەکرێنەوە لەسەر کرین و فرۆشتن لە چینی خانەدان، هەروەها حاڵەتی سیاسیی لە سەردەمی پاشایەتی لە یاسایی رۆمادا خۆی لە دامەزراوەی سیاسی دەبینیەوە کە ئەمانەن:

١-پاشا

٢-ئەنجومەنی پیران.

٣-ئەنجوومەنی میللیەکان.

سەردەمی کۆماری

ئەم سەردەمە دەست پێدەکات لەسەردەمی کۆمارییەوە لە ساڵی (٥٠٩/پ،ز) ئەم گۆرانکاریە دەستوور یە لە ئەنجامی شۆڕشێکی ئەرستۆکراتیەوە هاتە کایەوە لەلایەن خانەدانەکانەوە بۆ مانەوەی خۆیان لەدەسەڵات لە جیاتی پاشاکان، دەوڵەتی رۆما هێندە فراوان بوو کە هەموو ئیتالیای گرتەوە و فراوانبوونی لە حەوزی دەریای سپی ناوڕاست و ناکۆکی لە نێوران چینی خانەدانەکان و تێکەڵ بوونیان بە کەسانی تر بووە هۆی گەشە کردنی گۆرانی سیاسی و گۆرانکاری لەسەر چاوەکانی یاسا لە م سەردەمەدا. یاسایی رۆَمانی لە رووبەرێکی زۆری ووڵاتانی جیهانی گرتەوە بەتایبەتی لە ووڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا، کە پشت ئەستوور بوون بە یاسایی رۆمانی بۆ دامەزراندانی یاسایە ك لە ووڵاتی خۆیاندا..

سەردەمی شانشاهایەتی

ئەم سەدەیە لە گرنتکترین سەدەکانی یاسایی رومانییە کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٣٠/پ،ز) رووداو گەلێك وگەشەکردن و بەرەو پێشچوونی شارستانی تێدا سەریهەڵدا کەوایلێکرد بەسەردەی زانست ناوببرێت. سەدەی زانستی دەست پێدەکات بە فەرمانرەوایی شاهەنشا (ئوغستس اکتافیوس) لەساڵی (٢٧/پ،ز) و تا ساڵی (١٣٥/پ،ز) کۆتایی هێنان بوو بە بنەماڵەی سیفیر) سووری. بۆ یە شاهەنشا دەستی کرد بە دابەشکردنی دەسەڵاتەکانی بەم شێوەیە:

١-سەرپەرشتیاری گشتی.
٢-دەسەڵاتی ئاینییەکان.
٣-دەسەڵاتی فەرمانرەوایی ئامار.
٤-دەسەلاتی ئاینییەکان.

لە ساڵی (٢٣٥/پ،ز) ئەم چینە کۆتایی هات، ئەو ماوەیە بەلاوازی گشتی و ئەو هەرەسە جیادەکرێتەوە کە تووشی دەوڵەت بوو لەلایەن سیاسی و کۆمەڵایەتیەوە. هەروەها لەسەرچاوەکانی یاسایی رۆمانی بریتی بوو لە:

١-یاسا دانان.
٢-نەریت.
٣-الفقهە.
٤-یاسایی بریتۆری

سیستەمی یاسایی گۆرانکاری تێدا دەکرێت بە پێی پێشکەوتنی شارستانیەت. هەر هەردەوڵەتێك و سیستەمێکی یاسایی تایبەت بە خۆی هەیە. لێرەدا ئاماژەیەك بە سیستەمی دادگای وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکەم:

سیستەمی دادگای فیدراڵی ئەمریکا:

سیستەمی دادگای باڵای ئەمریکا دەتوانریت بکریت بە سێ بەشی سەرەکیەوە:

١-دادگای پێداچوونەوەی سەربازی:

لەم دادگایە تەنها سەیری دۆسیەی هێزەکانی سەرباز و مارێنزو و لەشکری گەورەی سوپاو هێزەکانی ئاسمانی سەرجەم هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا دەکریت ، کاتێك کێشەیەك دروست دەبێت لە نێو هێزەکانی ئەمریکا ئەم دادگایە مافی ئەوەی هەیە ئەو دۆسیە یەکلای بکاتەوە کەسەر بە دادگای باڵای

ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكایە، واتە مافی پێداچوونەوەی هەیە بەو بریارانە سەبارەت بەم كێشانە دەدرێت لەبەردەم دادگا. لەم وێنەیەدا ئەوە پرۆفیسوور ڕاین لە زانكۆی سیراكس،ئەمریكا/ نیۆرك پرۆفیسسۆری سیستەمی یاسایی وویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بوو و لەهەمان كاتدا ڕاوێژكار بوو لە كۆنگریسی ئەمریكا و دادگای فیدراڵی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا.

٢-دادگای فیدراڵی چەند ناوچەیكی دیاریكراو:

ئەم دادگایە سەر بە سیستەمی دادگای باڵای وویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكایە، لەم دادگایەدا تەنها سەیری چەند دۆسێیەك دەكرێت وەك (دۆسیسەی پێداچوونەوە جەنگاوەرانی كەم ئەندامانی جەنگ، یان كاتێك كیشەیەك دروست دەبێت لە نێوان بازرگانەكانەكانی ووڵات، یاخود دادگای بازرگانی نێودەوڵەتی)، واتە دادگای فیدراڵی ناوچەی مافی ئەوەی هەیە سەیری ئەم دۆسیانە بكات بۆ یەكلای كردنەوەی كێشەكانیان.

٣-دادگای پێداچوونەوەی ناوچەی:

بە پێی سیتەمی دادگای باڵای ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ئەم دادگایە مافی ئەوەی هەیە دەست پێداچوونەوە بەو بڕیارانە بكات كە لەبەردەم دادگای باج و دادگای ناوچەی دەردەچێت. جگە لەمەش هەر وویلایەتێك دادگای باڵای تایبەت بە خۆی هەیە بۆ چارەسەر كردنی كێشەكان.

سیستەمی دادگای ویلایەتی نیۆرك:

دەتوانرێت بڵین دادگای پێداچوونەوەی ویلایەتی نێورك: ئەگەر ئەم وویلایەتە وەربگرین وەك نموونەی سیستەمی دادگای ویلایەت تا رادەیك بۆمان روون دەبێتەوە لە چۆنیەتی سیستەمی دادگای ویلایەتەكان كە جیاوازترە لە سیستەمی دادگای فیدراڵی، لێرەدا دەكرێت بە دووبەشی سەرەكیەوە:

١ -پێداچوونەوەی دابەشكاری دادگای باڵا: ئەم دادگاییە مافی ئەوەی هەیە پێداچوونەوە بەو دۆسیانە دا بكات كە لەبەردەم ئەم دادگانەدا بریاری لەسەر دەدرێت:

أ-دادگای باڵا.

ب-دادگای باری كەسێتی.

ج-كاتێك دادگا بانگەشەی شتێك دەكات بۆ راست و دروستی.

د-دادگای پارێزگاكان و ناوچەی.

ه- دادگای بەرایی

-سیستەمی دادگا لە ئەمریکا:

ئەگەر دادگایی پێداچوونەوەی نیۆرك بە نمونە وەربگرین دەبینین جۆرێك لە ئاڵۆزی لە سیستەمی دادگایی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەیە، ئەگەر دوسیەیەکی شارستانی وەربگرین بەم شێوازە رێکارە یاساییەکان تەواو دەبێت تاکو قۆناغی کۆتایی:

یەکەمجار تبلیغ دەروات بۆ کەسێك کە داوا کراوە لەلایەن دادگاوە ، واتە ئەو کەسەی کە داوا دەکرێت لە لاین دادگاوە دەبێت ئامادە بێت چونکە سکاڵای لەسەر تۆمار کراوە، پاشان پێویستە داواکراو وەڵامی ئەو پسوولەی تبلیغی دادگا بداتەوە بە بوون و نەبوون واتە ئامامدە دەبێت یان نا، دواتر پێش قۆناغی دادگایکردنەکە پێویستە بە ووردی گفتوگۆ بکرێت لەبارەی کێشەکەوە ئایا تاوانبارە یان بێتاوانە، لە دوای ئەو حاڵەتە قۆناغی گوێگرتنی پێش دادگایکردن دەست پێدەکات، واتە هێشتا قۆناغی مرافعە کردن دەستی پێنەکردووە.

پاش ئەوەی قۆناغی گوێگرتن تەواو دەبێت ئینجا قۆناغی دادگایکردنی تاوانبار یان کەسی تۆمەت بۆ هەڵواسراو دەست پێدەکات بەئامادەبوونی جێوری ,(Jury) واتە ژمارەیان بریتیە لە ١٢ کەس لەلایەن پارێزەران و دادگاوە هەڵدەبژێرین بۆ ئەوەی لەکاتی مرافعە ئامادە بن، ئەوانە کەسانی ئاسای کۆمەڵایەتین و لە دەرەوەی دادگا بانگهێشت دەکرێن و پاشان لەلایەن پارێزەرانی داواکارو داوا لەسەرکراو هەڵدەبژێرین بۆ ئەوەی یارمەتی دادوەر بدەن سەبارەت بەوەی ئایا ئەو کەسە تاوانبارە یان بێتاوانە. لە قۆناغی پێش کۆتایی دادەرو و جێوری ,(Jury) کە ژمارەیان ١٢ کەس دەبێت بریار دەدەن سەبارەت بە کێشەکە، قۆناغی کۆتایی دادگاکە بریتی دەبێت لە قۆناغی پێداچوونەوە (الاستئناف) بە بریاری داگا.

داواکاری گشتی:

دادوەری دادگای باڵا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەلایەن سەرۆکی وڵاتەوە دەست نیشان دەکرێت و پاشان دەنێریت بۆ کۆنگرێس بۆ ئەوەی ڕەزامەندی لەسەر دەرببڕن و گفتۆگۆی لەبارەیەوە بکەن و دواتر بۆ تصدیق کردن دەگەرێتەوە بۆ سەرۆکی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. سەرۆکی دادگای باڵا لە ئەمریکا بۆ هەتا هەتایی لە پۆستەکەی دەمێنیتەوە تەنها بە مردنی ئەو کەسە گۆرانکاری دەکرێت و پۆستەکە دەدرێت بە کەسێکی تر. بەڵام داواکاری گشتی لە عیراق لەلایەن ئەنجومەنی دادوەرییەوە دەستنیشان دەکرێت و ئەمەش زۆر گونجاوە بە پێی دەستووریعیر َاق بەڵام لە هەرێمی

کوردستان سەر بە وەزارەتی دادە، واتە بە هیچ شێوەیەك پەرلەمان و سەرۆکایەتی هەرێم ڕۆڵیان لە دەستنیشانکردنی سەرۆکی داواکاری گشتی نیە لە هەرێمی کوردستان.

شەریعەتە یاساییە پێشکەوتووەکان:

کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بە درێژای مێژوو ئاشنا بوون بە زۆر یاسا و شەریعەت، هەندێك لەم یاسا و شەریعەتانە توانیوویانە بگەنە ڕەوڕەوی ژیانی مرۆڤایەتی ئەمەش بریتی بووە لە یاساکارییە یاساییە پێشکەوتووەکان. زانایانی مێژووی یاسا هەوڵیانداوە ڕیگرییەکانی گەشەکردن و هۆکارەکانی وەستانی لەئاستێکدا روون بکەنەوە،بۆیە وا پێشبینیکرا ئەو شەریعەتە یاساییانەی بۆ ماوەییەکی درێژ مابوونەوە لە ژێر کاریگەری داب و نەریتە نەنووسراوەکان کاریگەر بوو بە ئەفسانە یاخود بەچەمکەکانی ئاینە بتپەرستەکان لە دوای قۆناغی گواستنەوەی بۆ نووسین.

لەلایەکی ترەوە هۆکاری گەشە کردنی هەندێك شەریعەتی یاسایی و گەشە نەکردنی هەندێکی تر ڕەنگە ڕیگری گەشە کردن و هۆکارەکانی وەستانی بگەڕێتەوە بۆ ئەو بنەما ئاینیانەی کە گەلانی داب و نەریتە سەرەتاییەکانییان لێوەرگرتووە،پێشکەوتن لە توانادا نابێت تەنها لەوحاڵەتانەدا نەبێت کە هێزی یاسا دەگاتە ئاستی تەواو بۆ ملکەچکردنی نەتەوە بەتەواوەتی. لەگرنکترین ئەو شەریعەتە پێشکەوتووانەی کە ئێستا لە جیهاندا کاری پێدەکرێت سیانن کە ئەمانەن:

١-شەریعەتی ئیسلامی.

٢-شەریعەتی لاتینی.

٣-شەریعەتی ئەنگلۆسکسۆنی.

لەبەرئەوەی گۆڕانکای کۆمەڵایەتی وەك باوە دەکەوێتە پێش گۆرانکاری دادکارییە یاساییەکان کە ڕێکییان دەخات، یاسا ئامانجی ڕێکخستنی ژیانی تاکەکانە لە نێو خۆیاندا یاخو گرنگی دانە بە رێکخستنی دروستبوونی پەیوەندی خێزان لەگەل یەکتردا یاخو بنیادنانی دروستبوونی پەیوەندی لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگادا و پاراستنی سەرو ماڵیان لەلایەکی ترەوە،هەروەها بەرقرارکردنی جۆرێکە لە جێگیری، بەڵام ژیانی کۆمەڵایەتی بەبەردەوامی لە گۆڕاندایە و دەبێت هەمیشە یاسا لە گۆرانکاری بێت، بە جۆرێك گونجاو بێت لەگەل ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگادا.

ئەگەر بێت و گووزەرێك بکەیت بە نێو مێژووی دروستبوونی شاری کەلار و بەقەزا بوونیدا، دەبینیت چەندین بەرێوەبەرو فەرمانبەر لەم دەڤەرە خزمەتیان کردووە.. لێرەدا چەند چاوپێکەوتنیکم ئەنجامداوە لەگەل ،چەند کەسایەتیەك لەناوچەی گەرمیان، مەبەستم بوو بزانرێت یەکەم دامەزراندنی دادگایی کەلار بۆ ساڵی چەند دەگەرێتەوە ،لەو کاتەدا کێ دادوەر و فەرمانبەر بووە، لە چەند بەش پێکهاتووە. دامەزراندنی دادگای کەلار دیارە مێژوویەکی زۆر درێژخایانی نییە و دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ١٩٧٢، کە

شوێنەکەی دەکەوێتە سەر جادەی جووت سایدی ناو شار ،لە تەنیشت بەرێوەبەرایەتی ئاگر کوژێنەوەی کەلار،بەرامبەر بنکەی پۆلسی ناوشار. سەرجەم پارێزەران لەم ژوورەدا دادەنیشتن، واتە ئەو جیگایە ژووری پارێزەرانی کەلار بوو.

یەکەم دادوەر کە لەم دادگاییە دەست بەکاربووە، بەڕێز دادوەر (نیهاد الونداوی) بووە ،کە دانیشتووی قەزایی کفری بووە، هەفتەی یەك ڕۆژ دەوامی کردوە تەنها خۆی بووە ،وەك دادوەر ڕێکاری یاسایی ئەنجام داوە، ئەم دادوەرە خزمەتێکی باشی ئەو دادگاییەی کردووە ،سەرپەرشتی هەموو ئیش و کارەکانی ناو دادگایی لە ئەستۆبووە، بەڵام ئێستا لەژیاندا نەماوەو کوچی دوای کردووە. پاش کۆچی دوای ئەو دادوەرە، بەڕێز دادوەر (عادل عبدالرەحمان) بوو ،وەك دادوەری دادگایی کەلار ئیش و کارەکانی دادگای بەرێوەبردوە، ئەم دادوەرە بۆ ماوەی شەش مانگ کاری کرد لە دادگایی کەلارو دواتر گواسترایەوە بۆ ناوچەیەکی تری سلێمانی،ئەم دادگاییە چەند بەشێکی هەبووە ئیش و کاری ڕۆژانەی خەڵکی بەرێوەدەبردوە، وەك بەشی: مارەبرین ، لەدایك بوون ، مردن ، لێکۆڵینەوە و جێبەجێکردن..

پاشان بەڕێز دادوەر(سالار ئەحمەد عەبدول عەزیز) لەناوچەی زەنگاباد، گوندی تەپەقەوی لەدایك و بوو ،دادوەرێکی بەتواناو لێهاتوو بووە، لە ساڵی ١٩٧٩ بووە بە دادوەرو لە ساڵی ١٩٨٢ لە دادگای کەلار کاریکردووە...

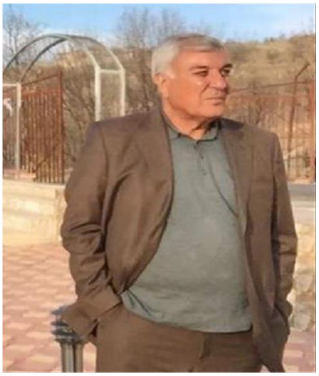

لەهەمان ساڵدا بەڕێز (عمران یاوەر) دانیشتووی خانقین بوو، کە لەلایەن وەزیری العدلی ئەوکاتەی عیراقەوە دامەزراوە، وەك (محقق العدلی) و پاشان بە هۆی براکەیەوە(شەهید محەمەد یاوەر) کە لە ناو پێشمەرگە بوو گواستیانەوە بۆ سلێمانی.

دواتر بەڕێز داوەر(اکرم فرج امین)، ساڵی ١٩٨٤ لە دادگای کەلار وەك یاریدەدەری دادوەری کاریکردووە و ئیستاش وەك سەرۆکی دادگای تیاهەڵچوونەوەی ناوچەی کرکوك /گەرمیان کاری ئاسای ڕۆژانەی خۆی دەکات و بەردەوامە لە کارکردن.

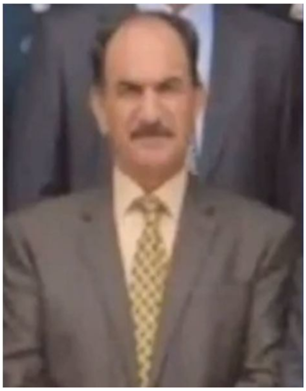

لە ساڵی ٢٠٠٨ بەڕێز دادوەر (عبدالرزاق ئەحمەد عبداللە ..)وەك دادوەر دادکایی کەلار دەوامی ئاسایی خۆی کردوە،دانیشتووی شاری سلێمانی بوو...

بەڵام هەندێك لەو فەرمانبەرانەی لە ساڵانی ١٩٧٢ لەدادگایی كەلار دەوامی ئاساییان دەكرد، تاكو ئیستاش لەژیاندا ماون لەوانە نصرالدین حسن عارف، لەدایك بووی ١٩٥٥ دانیشتووی كەلارەوە و تەنها ئیش و كاری وولادەو زەواج و وەفاتی دەكرد. ئەم فەرمانبەر ئیستا لە دادگای جنائیی گەرمیان لەئیش و كاری ڕۆژانەی بەردەوامە ،وەك بەرێوەبەری بەریدی دادگا. یەكێكی تر لەو فەرمانبەرانەی كە كاریی ڕۆژانەی دادگایی بەرێوەدەبرد، لە ساڵانی ١٩٧٢ بەدواوە بەرێز (مكرم ..)بوو، لەدایك بووی ١٩٥٦وەك (مبلغ قزا)یی دەوامی دەكرد، ئێستا لە دادگایی كەلار وەك سەرۆكی پیشەوەرانی پێشكەوتوو دامەزراوە. لەو ژوورەدا دادوەرەكان كاری یاساییان ئەنجام دەداو دەوامی فەرمی خۆیان دەكرد..

بەرێز (حمید خورشید)یەكێكی تربوو، لەو فەرمانبەرانەی كە لە ساڵی ١٩٧٧ تاكو ساڵی ١٩٨٨ دەوامی دەكرد، وەك معاون قزائی خزمەتی كردووە لەدادگایی كەلار، تاكو ئیستاش لەژیاندا ماوە و بەئیش و كاری ڕۆژانەی خۆیەوە سەرقاڵە. هەروەها فەرمانبەر بەرێز (محمد حسن سەرحەد)، لە ساڵی ١٩٧٢ لەگەڵ دروستبوونی دادگایی كەلار دامەزراو و ئیش و كاری چاپكردنی بەرێوە دەبرد و ئیستاش خانەنشین بووە. دواتر بەرێز(ستار عزیز)وەك فەرمانبەری (كاتب العدل) لەسەرتاكانی ساڵی ١٩٨٠ دەوامی ئاسایی خۆی دەكرد و لەهەمان ساڵدا بەرێز (هیشام ...)، دانیشتووی ئاوایی گەورە/ قەڵا بوو ، مامۆستا بووە و وانەی كۆمەڵایەتی و كوردی دەوتەوە لە یەكێك لە خویندنگاكانی كەلار كە جیگاكەكی دەكەوێتە شوێنی هۆڵی هونەرمەندان، لە دادگایی كەلار وەك فەرمانبەر دەوامی دەكرد و ئیستاش لە ژیاندا نەماوە.

لەكۆتایدا تێگەیشتن لەبنەمایی یاسایی بەبێ توێژینەوە لەبنەڕەتدا مێژوویەكی سەختە وكەسی یاسایی دەتوانێت لە مێژووی یاساو پێگەی ڕاستەقینەوە و بنەماو پرنسیپەكان و سیستەمە یاسا تازەكان هەست پێبكات لە قۆناغەكانی پەرەسەندنی شارستانیەتی مرۆڤایەتی. یاساكاری و سیستەمە

یاساییەكانی ئێستا تەنانەت شۆڕشگێرەكانیش تەنها قۆناغێكن لە قۆناغەكانی پەرەسەندنی یاسایی كە بنیاد نراوە لەسەر ئەوانەی پێش خۆی ودەبێتە بنەمایەك بۆ قۆناغەكانی داهاتوو.

گۆران حسێن ئەحمەد، لەدایك بووی ١٩٨٣لە گووندی بەردەسوور، خوێندنی سەرەتای و ناوەندی و دواناوەندیم لە ناحیەی ڕزگاری تەواو كرد، خوێندنی ئامادەی لە خوێندنگای شەهید ئارام تەواو كردووە لە ساڵی ٢٠٠٣-٢٠٠٤، بكالۆریوس لە یاسا لە زانكۆی سلێمانی لە نێوان ساڵانی ٢٠٠٣-٢٠٠٧، ماجستێر یاسای تاوان وكۆكردنەوەی بەڵگە لە شوێنی تاوان لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، زانكۆی سیراكس لە نیۆرك،مامۆستایی زانكۆ بووە ئێستاش لەبەرێوەبەرایەتی یاسایی ئیدارەی گەرمیان دەوام دەكەم.

- **لاوان ئەحمەد**

گۆڤاری هێما دوایین گۆڤار کە لە شاری کەلار بڵاوبووەتەوە

گۆڤاری هێما: گۆڤارێکی مانگانەی ئەهلی ئازادبووە، بەگوێرەی ئەو ژمارانەی لەبەردەست دان. ژمارە (١) لە یەکی ئۆکتۆبەری ٢٠١٥ بڵاوکراوەتەوە ، بەزمانی کوردی ، ئەگەر چی شوێنی دەرچوونی رۆژنامەکە شاری کەلاری ناوەندی ئیدارەی گەرمیان بووە، بەڵام گۆڤارەکە لەرێگای کۆمپانیایەکی بواری دابەشکردن و گەیاندنەوە لەسەرجەم کوردستان بڵاوکراوەتەوە. سنووری لۆکاڵی بوونی بڕیووەو لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان کاری کردووە، ئەمەش لەرۆژنامەو گۆڤار و بڵاوکراوەکانی تری سنوورەکە جیای دەکاتەوە.

لەسەر رووپەڕی گۆڤارەکە ناوی هەریەک لە (جەلال هۆرینی) وەک خاوەن ئیمتیاز و (لاوان ئەحمەد) وەک سەرنووسەر هاتووە، گۆڤاری هێما کە ژمارەی لاپەڕەکانی (٤٠) لاپەڕە بووە، تەنها چوار ژمارەی لێ چاپکراوەو دواتر وەستاوە...

لە لاپەڕە یەکی ژمارە یەکدا لە سەر وتاری گۆڤارەکەدا بەناونیشانی (هێما لەخزمەتی ئازادی بیروڕا) دا. هاتووە:" **گۆڤاری «هێما» بە باوەڕبوون بە ئازادی بیروڕا وەک مافی تاک بۆ دەربڕینی راوبۆچوونەکانی لە رێگای چاپەمەنیەکانەوە ، دەبێتە پانتایەک بۆ هەموو دیدە جیاوازەکان و بوێرانە بیروڕاکان وەک خۆی بڵاودەکاتەوە**

دوایین ژمارەشی لە واتا ژمارە (٤)لە ٢٠١٦/١/١٠ بڵاوکراوەتەوە

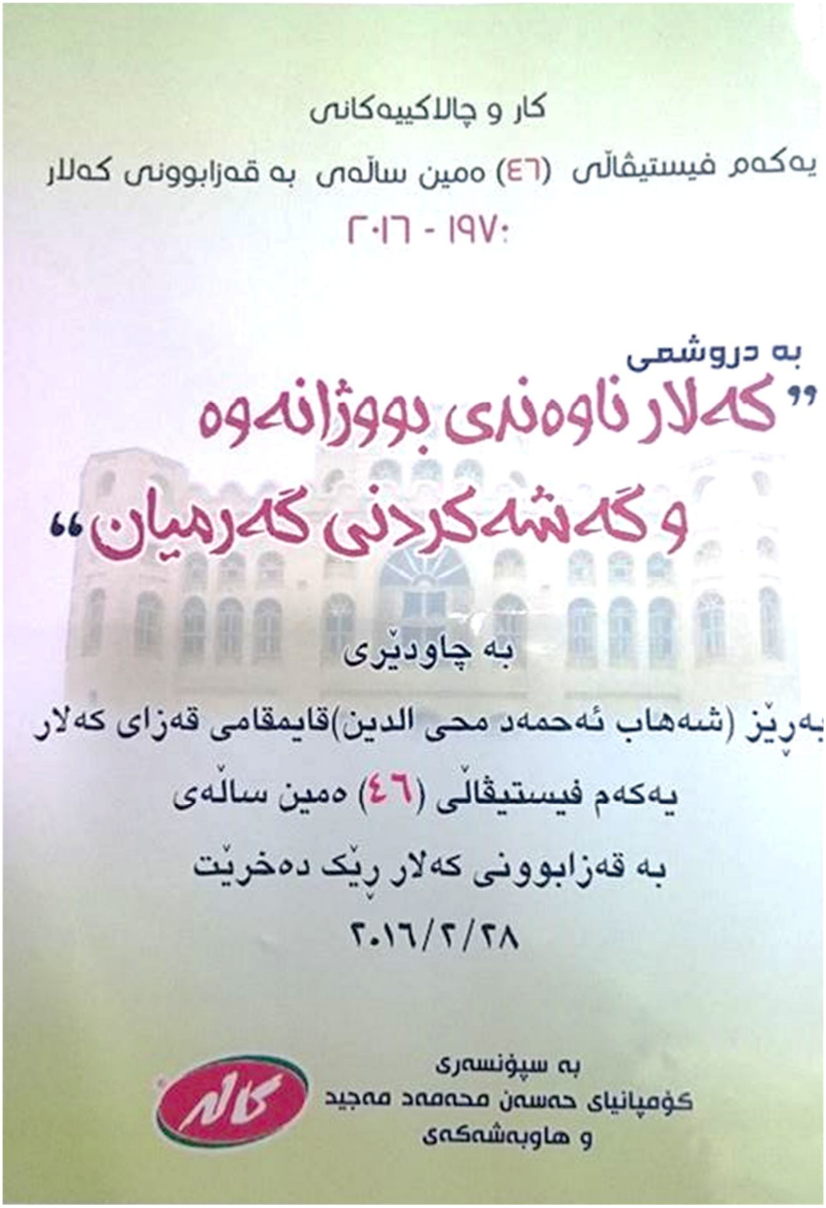
کار و چالاکییەکانی
یەکەم فیستیڤاڵی (٤٦) ەمین ساڵەی بە قەزابوونی کەلار
١٩٧٠ - ٢٠١٦
بە دروشمی
"کەلار ناوەندی بووژانەوە
وگەشەکردنی گەرمیان"
بە چاودێری
بەڕێز (شەهاب ئەحمەد محی الدین)قایمقامی قەزای کەلار
یەکەم فیستیڤاڵی (٤٦) ەمین ساڵەی
بە قەزابوونی کەلار ڕێک دەخرێت
٢٠١٦/٢/٢٨
بە سپۆنسەری
کۆمپانیای حەسەن محەمەد مەجید
و هاوبەشەکەی

47
به دروشمی:
پێکەوە بەرەو گەشەپێدانی
شاری کەلار
به چاودێری قائیمقامی قەزای کەلار
بەڕێز شەهاب حاجی ئەحمەد
لیژنەی باڵای یادی کەلار
فێستیڤاڵی (٤٧)هەمین
ساڵیادی بە قەزابوونی کەلار
لە رۆژانی ٢٥ - ٢٠١٧/٢/٢٨
بەڕێوە دەبات.
به سپۆنسەری کۆمپانیای رووناکی
ROONAKI COMPANY

چالاکییەکانی فێستیڤاڵی ٤٧ هەمین ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار

- **دلێر عەبدولڕەحمان**

بەدروشمی (پێکەوە بەرەو گەشەپێدانی شاری کەلار) و بەچاودێری شەهاب حاجی ئەحمەد، قایمقامی قەزای کەلار و ئامادەبوونی سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان و بەڕێوەبەری ژمارەیەك لە بەڕێوەبەرایەتی و فەرمانگە و دامودەزگا حکومییەکانی گەرمیان و کەلار و ڕۆژنامەنووسان و ڕۆشنبیران، لیژنەی باڵای یادی کەلار فێستیڤاڵی ٤٧ هەمین ساڵیادی بەقەزابوونی کەلاری ئەنجامدا.

ڕۆژی یەکەمی فێستیڤاڵ لە ٢٠١٧/٢/٢٥ لە دیوانی قایمقامیەتی قەزای کەلار، بەئامادەبوونی ژمارەیەك لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن، بەرنامەی کاروچالاکییەکانی دووەمین فێستیڤاڵی ٤٧ هەمین ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار خرایەڕوو، ئێوارەی هەمان ڕۆژ پێشانگایەکی شێوەکاری بۆ هونەرمەند عەلی تازەدێی لە ناو بازاڕی شاری کەلاردا بەناوی (ئاشتی) کرایەوە.

ڕۆژی دووەمی فێستیڤاڵ لە ٢٠١٧/٢/٢٦، لەنێو بینای زانکۆی گەرمیان، پێشانگایەکی فۆتۆگرافی بەناوی (کۆنویێ) بۆ هونەرمەندان دیار ڕەشید و نیعمەت مەلۆ کرایەوە و دواتریش لەنێو هۆڵی سیمیناری کۆلێژی پەروەردەی زانکۆی گەرمیان، کۆڕێك بۆ هەردوو نووسەر و کەسایەتی شاری کەلار شێخ محەمەد شاکەلی بەناونیشانی (کەلار و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد) و ئەندازیار خوسرەو جاف بەناونیشانی (من و کورتەیەك لەمێژووی تەلارسازی) بەڕێوەچوو، ئێوارەی هەمان ڕۆژ لە تەنیشت کتێبخانەی گشتی کەلار پەردە لەسەر پەیکەری (کۆڵبەر) ی ئەندازیار خوسرەو جاف لادرا.

ڕۆژی سێیەمی فێستیڤاڵ لە ٢٠١٧/٢/٢٦، لە هۆڵی سیمیناری کۆلێژی پەروەردەی زانکۆی گەرمیان، کۆڕێك بۆ بێستون ژاڵەیی بەناونیشانی (کۆمەڵی مەدەنی لە کەلار) و مامۆستا سەباح عەلی جاف بەناونیشانی (ڕەوتی

ڕۆژنامەگەری لە کەلاردا) و مامۆستا مقداد شاکەلی بەناونیشانی (جوگرافیای شاری کەلار) بەڕێوەچوو، ئێوارەی هەمان ڕۆژ لە باخچەی بەردەم قوتابخانەی لەیلا قاسم پێشانگایەکی شێوەکاری بۆ هونەرمەند دکتۆر بەیان مانی کرایەوە.

ڕۆژی چوارەمی فێستیڤاڵ لە ٢٨/٢/٢٠١٨، بە ئامادەبوونی قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆکی حکوومەتی هەرێمی کوردستان و نەورۆز مەولود محەمەد ئەمین وەزیری شارەوانی و گەشتوگوزار و دەرباز عەبدوڵا ڕەسول وەزیری وەزیری ئاوەدانکردنەوە و نیشتەجێکردن و مەولود باوەمراد وەزیری گواستنەوە و گەیاندن و سەلاح کوێخا سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان و شەهاب حاجی ئەحمەد و ژمارەیەك لە بەڕێوەبەری گشتی و بەڕێوەبەری دامودەزگاکانی سنوورەکە، لە کۆتا ڕۆژی فێستیڤاڵدا لە هۆڵی بەڕێوەبەرایەتی وەرزش و لاوانی گەرمیان پێشانگایەکی فۆتۆگرافی بۆ وێنەگری شاری کەلار فەیزی ئیعتیماد و پێشانگایەکی شێوەکاری بۆ مامۆستا فریاد حسێن کرایەوە، دواتریش وتاری لیژنەی باڵای ئامادەکاری فێستیڤاڵ و قایمقامی کەلار و جێگری سەرۆکی حکوومەت خوێندرانەوە و لەلایەن هونەرمەند ئارام ڕەحیم گۆرانی (کەلار) پێشکەش کرا و دواتریش هونەرمەند شکور خەیات چەند گۆرانییەکی پێشکەش کرد و دۆکیۆمێنتارییەك لەسەر شاری کەلار نیشاندرا، هەمان ڕۆژ یارییەکی دۆستانە لەنێوان گرووپی میدیای بینراو و تیپی یەکە ئیدارییەکان بەڕێوەچوو، شەوی هەمان ڕۆژیش لە هۆڵی فۆلکلۆری ساڵەحی کەلەپور شەوچەرەیەك ئەنجامدرا.

فێستیڤاڵی ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار، ماوەی سێ ساڵە لەسەریەك بەسەرپەرشتی قایمقامیەتی قەزای کەلار و بەهاوکاری ژمارەیەك ڕۆشنبیر و ڕۆژنامەنووس و کەسایەتی و مامۆستا و دکتۆر و چالاکوانی مەدەنی، لە شاری کەلار ئەنجامدەدرێت.

یەکەمین فێستیڤاڵی ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار بەسپۆنسەری کۆمپانیای حەسەن محەمەد مەجید و هاوبەشەکەی و دووەمین فێستیڤاڵیش بە سپۆنسەری کۆمپانیای ڕووناکی ئەنجامدراون، بۆ ئەمساڵیش ئیدارەی گەرمیان تێچووی سێیەمین فێستیڤاڵی ساڵیادی بەقەزابوونی کەلاری گرتووەتە ئەستۆ.

ژمارە (٢)ی شوباتی ٢٠١٨

فۆتۆ ستۆری یادی ٤٧ ساڵەی بە قەزابوونی كەلار

فۆتۆ : دلێر عەبدولڕەحمان

بە دروشمی
پێکەوە بەرەو گەشەپێدانی شاری کەلار

بە دروشمی
پێکەوە بەرەو گەشەپێدانی شاری کەلار
بە چاودێری قایمقامی قەزای کەلار
بەڕێز شەهاب حاجی ئەحمەد
لیژنەی باڵای یادی کەلار
47

پێکەوە بەرەو
گەشەپێدانی شاری کەلار

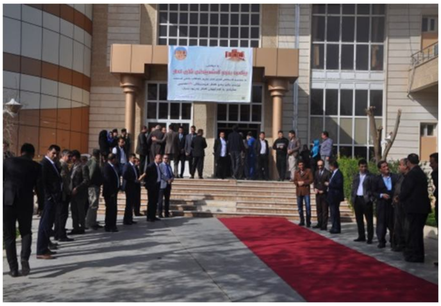

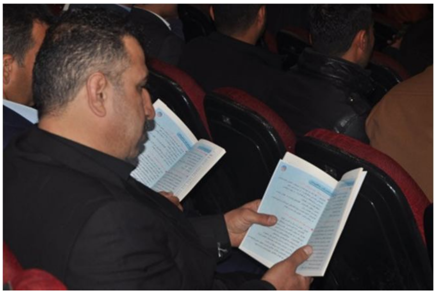

وێنە و مێژوو

ئەرشیفی : دیار ڕەشید

یانەی گەرمیان
رزە مشەیی
جمال
تحسین
ستار
م.گوران
خالد
نریمان
م.انور
دیار
دلشاد
حکیم
رزگار
خۆشناو
حیدر جمال
نازم
تلعت سعدالله

کوردستان

١٩٨٤

بیرۆكەی یادی بەقەزابوونی كەلار

- **شەهاب حاجی ئەحمەد / قایمقامی قەزای كەلار**

دوای دەست بەكاربوونم وەكو ٢١مین قایمقامی قەزای كەلار لە میانەی ئەوسەردانە كۆمەڵایەتییانەی دەمكرد بۆلای كەسایەتی و دۆست و هاوڕێیان و خەڵكی شار، لەشەوی ٢٠١٥/٥/٤ لەگەڵا هاوڕێم مەریوانی حاجی حەسەن كە ئەوكات پەیامنێری كەناڵی ئاسمانی NRT

بوو سەردانی نووسەر و وەرگێڕ مامۆستا مستەفا سەعید عەلی مان كرد ، لەمیانەی قسەو گفتوگۆكاندا مامۆستا مستەفا كۆمەڵێك وێنە و دیكۆمێنتی كۆنی شاری كەلاری پیشاندایـن لەنێویاندا وێنەی زۆرێك لە قایمقامەكان ، و ئەو مەرسومە كۆمارییەی كە كەلاری پێكراوەتە قەزا لە ١٩٧٠/٢/٢٨ ، بۆیەبیرۆكەی ئەوەمان لادروست بو بۆی ئەوڕۆژەنەكرێتە یادی بەقەزابوونی كەلار و ساڵانە وەك یادێك لەو ڕۆژەدا یادبكرێتەوە، بۆیە هەرسێكمان لەسەر ئەوە ڕێككەوتین كەبیرۆكەكە بیرۆكەیەكی باشەو هەوڵبدرێت كاری لەسەر بكرێت ئەوە بوو بۆ ئەو مەبەستە پەیوەندیمان كرد بە چەند هاوڕێیەكەوە و پێشنیازەكەمان لەگەڵیان باسكرد ئەوانیش زۆریان پێخۆش بوو كەیادێكی لەو جۆرە ساڵانە بكرێتەوە. ساڵی یەكەم یادی ٤٦ ساڵە بوو. بەبێ دەركردنی هیچ بڵاوكراوەیەك لە ڕۆژی ٢٠١٦/٢/٢٨ لەژێر دروشمی كەلار ناوەندی

بووژانەو و گەشەکردن   بەسپۆنسەری کۆمپانیایی شێخ حەسەن محەمەد مەجید لە هۆڵی وەرزش و لاوان ی کەلار کردەوە بە کۆمەڵێك چالاکی جۆراو جۆر لەوانە

پێشانگای فۆتۆگرافی، و ووتارو چەندین چالاکی هونەری گۆرانی و وەرزشی، ئەم هەڤاڵانەش ئەندامی لیژنەی باڵای ئامان کاربوون:

١ـ شەهاب حاجی ئەحمەد
٢ـ ساڵەح هەلاج
٣ـ رامیار عەبدولڕەحمان ئەحمەد
٤ـ مامۆستا مستەفا سەعید عەلی
٥ـ بێستون ژاڵەیی
٦ـ مامۆستا دیار رەشید کەریم
٧ـ ستار عەزیز مەجید
٨ـ مەریوان حاجی حسن
٩ـ مامۆستا ئەحمەد محەمەد قادر

هەروەها ساڵیادی٤٧ ساڵەی بەقەزا بوونی کەلار لە ٢٠١٧/٢/٢٥ دەستپێکرد بەچەندین چالاکی جۆراو جۆر و چەند ڕۆژێکی خایاند و بە درووشمی (پێکەوە بەرەو گەشە پێدانی شاری کەلار) لە هۆڵی وەرزشی لاوانی کەلار (بەسپۆنسەری کۆمپانیایی روناکی) چالاکیەکانی ئەنجامدا. رۆژی ٢٨ / ٢ کە رۆژی بەقەزابوونی کەلارە، بەڕێز قوباد تاڵەبانی جێگری سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەگەڵ بەڕێز سەلاح کوێخا سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان ئامادەی تەواوی چالاکییەکان بوون و تا دوا چرکەکانی چالاکییەکان لە هۆڵەکەدا مانەوە. لیژنەی ئامادەکار ئەم بەڕێزانە بوون:

١ـ شەهاب حاجی ئەحمەد
٢ـ د. دارا حەمید محەمەد
٣ـ سالەح هەلاج
٤ـ مامۆستا مستەفا سەعید عەلی
٥ـ مامۆستا ئەحمەد محەمەد قادر
٦ـ مەریوان حاجی حسن
٧ـ پشکۆ محەمەد رۆستم
٨ـ مامۆستا دیار رەشید کەریم
٩ـ مامۆستا دلێر عەبدولرەحمان
١٠ـ بیستۆن ژاڵەیی

ڕۆخانی بەشی سەرەوەی "قەڵای شێروانە" بەهۆی بومەلەرزەوە (فۆتۆ : دلێر عەبدولڕەحمان)